

# Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA • MEGJELNIK ÉVENTE NÉGYSZER • ELSŐ ÉVFOLYAM • 1990 ŐSZ



**A 301-ES PARCELLÁTÓL A HŐSÖK TERÉIG • KÉT ÍRÓ, KÉT ELNÖK: VACLAV HAVEL ÉS GÖNCZ ÁRPÁD • HANÁK PÉTER: REÁLPOLITIKA ÉS UTÓPIA KÖZÉP-EURÓPÁBAN • CSERES TIBOR, KONRÁD GYÖRGY ÉS VÁSÁRHELYI MIKLÓS ÍRÁSA**

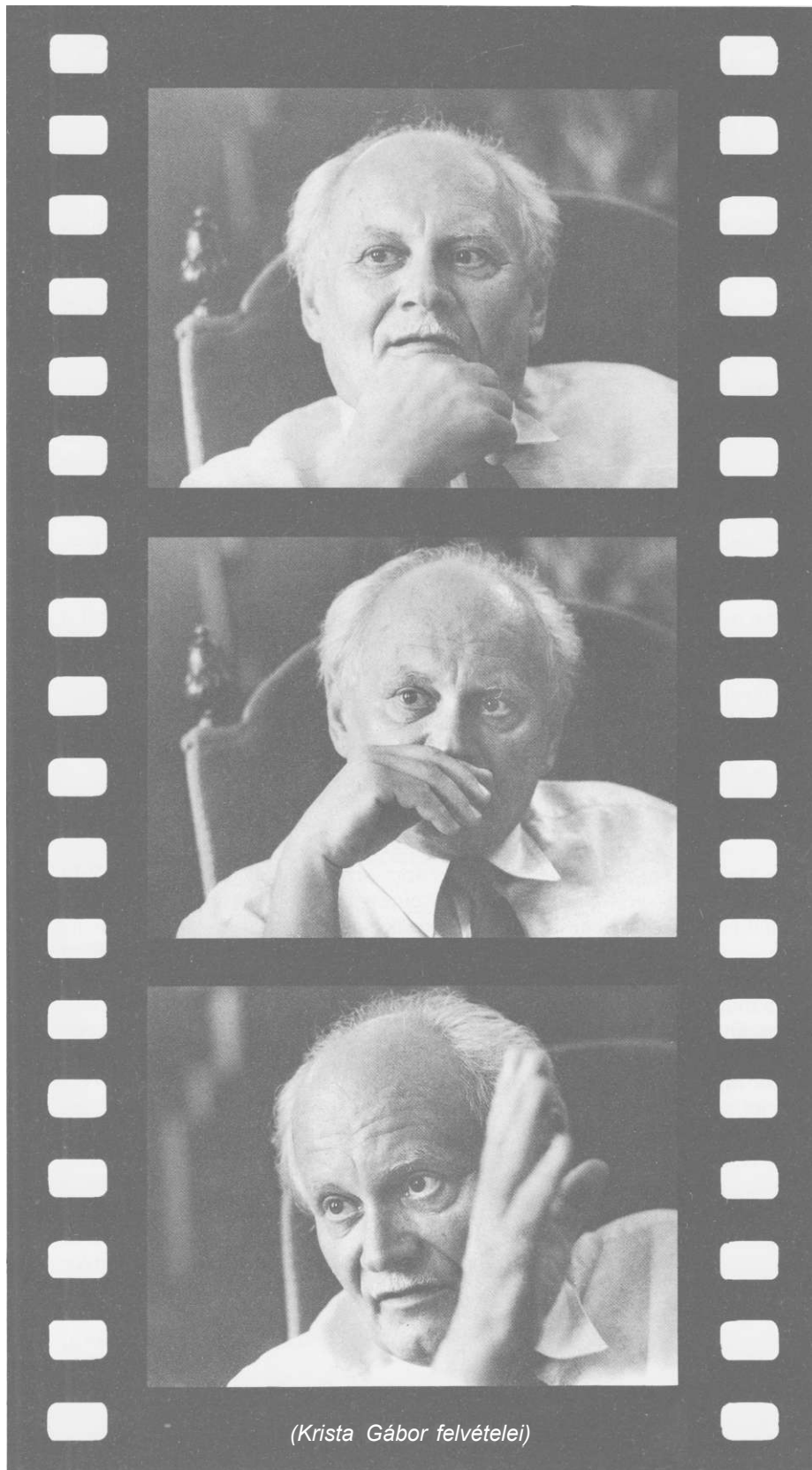
Az európai együttműködés  
folyóirata  
Megjelenik negyedévenként  
Főszerkesztő: Módos Péter

Ideiglenes  
szerkesztő bizottság:  
Bochskanl, Peter (Bécs)  
Borsi-Kálmán Béla  
Chmel, Rudolf (Prága)  
Cseres Tibor  
Glatz Ferenc  
Göncz Árpád  
Hanák Péter, elnök  
Hubay Miklós  
Jovánovics György  
Kalász Márton  
Kiss Endre  
Kovács István  
Körtvélyessy Klára  
Kukorelly Endre  
Magris, Claudio (Trieszt)  
Medgyessy Péter  
Módos Márton  
Módos Péter  
Nemeskürty István  
Pintér Lajos (Verona)  
Pomogáts Béla  
Simonyi Ágnes  
Szávai János  
Tomasetig, Cesare (Velece)  
Vujicsics Sztoján  
Szerkesztőség: 1073. Budapest,  
Erzsébet krt. 9–11.  
Telefon: 14-20-797  
Telefax: 361-1415-100  
Az Európai Utas Alapítvány  
megbízásából kiadja a Pallas Lap-  
és Könyvkiadó Vállalat.  
Felelős kiadó: Horti József  
vezérigazgató.  
1073 Budapest, Erzsébet krt. 9-11.  
Telefon: 12-21-285  
Terjeszti a Magyar Posta.  
Előfizethető a hírlapkézbesítő  
postahivatalokban, a Posta hírlap  
üzleteiben és a Hírlapelőfizetési és  
Lapellátási Irodában (HELIR)  
Budapest XIII., Lehel u. 10/A.  
1900. Közvetlenül vagy  
postautalványon, valamint  
átutalással a HELIR 215-96162  
pénzforgalmi jelzőszámára.  
Egy szám ára: 149 Ft.  
Előfizetési díj egy évre: 596 Ft.  
Külföldön terjeszti a Kultúra  
Külkereskedelmi Vállalat  
(H-1398. Budapest, Pf. 149.)  
Készül a Révai Nyomdában.  
Felelős kiadó: Horváth Józsefné dr.  
vezérigazgató  
ISSN 0866-272

|   |     |
|---|-----|
| Göncz Árpád<br>...AZ EGYMÁSRAUTALTSÁG TERMÉSZETES FELISMERÉSÉTŐL<br>VEZETTETVE...                                 | 1   |
| Cseres Tibor<br>EGY FOGALOMVÁLTOZÁS KÖVETKEZMÉNYEI  | 2   |
| A 301 -ES PARCELLÁTÓL A HŐSÖK TERÉIG - AZ ESEMÉNYEK FILMJE  | 5   |
| Vásárhelyi Miklós<br>HÁRMAS ÜNNEPEN   | 12  |
| „...EGY NAGY RUSZTIKUS KŐ LEGYEN A CSŐCSELEK EMLÉKE...”   | 16  |
| Módos Péter<br>„FIGYELEM, EZ MÁR AZ ÉLŐADÁS...”   | 18  |
| Hanák Péter<br>REÁLPOLITIKA ÉS UTÓPIA KÖZÉP-EURÓPÁBAN   | 19  |
| Václav Havel<br>AZ IGAZSÁG MEGSZABADÍT A FÉLELMETŐL   | 24  |
| Göncz Árpád<br>TÜRELEM ÉS JÓAKARAT  | 27  |
| Erhard Busek<br>„A KULTÚRA MINDIG NEMZETEK FÖLÖTTI”   | 28  |
| Jeszenszky Géza<br>A MAGYARSÁG ÉS A HÁROM EURÓPA  | 31  |
| Gianni De Michelis<br>A KISEBBSÉGI JOGOK CHARTÁJÁÉRT  | 33  |
| Peter Glotz<br>A NEMZETI KIHÍVÁS  | 35  |
| Pomogáts Béla<br>KISEBBSÉGEK EURÓPÁJA   | 37  |
| Borsi-Kálmán Béla<br>AZ ERDÉLYI MAGYAR KISEBBSÉG TÖRTÉNELMI TÁVLATBÓL   | 41  |
| Németh Zsolt – Lőrincz Csaba<br>A HATÁRAINKON TÚLI MAGYAROK. Részlet a FIDESZ külpolitikai<br>konceptiójából      | 43  |
| A PENTAGONALIS KEZDEMÉNYEZÉS MUNKAPROGRAMJA (1990-92)   | 45  |
| Vittorio Strada<br>ÖT ORSZÁG, EURÓPA ÉS A VILÁG   | 48  |
| Nemeskürty István<br>MAGYARORSZÁG - EZERSZÁZ ÉVE HÍD ÉS SZELLEMI MŰHELY   | 50  |
| KÉT KARAKTERISZTIKUS VÉLEKEDÉS A PENTAGONALE-CSÚCS<br>NEMZETKÖZI SAJTÓJÁBÓL (ECONOMIST, SÜDDEUTSCHE ZEITUNG)      | 51  |
| Szávai János<br>A FRANCIA EURÓPA-GONDOLAT ÉS MAGYARORSZÁG   | 54  |
| Alberto Rossi<br>MAGYAR-OLASZ GAZDASÁGI KAPCSOLATOK   | 56  |
| Gyapay Dénes<br>A LEGNAGYOBB OLASZ IPARI TÖMÖRÜLÉS, AZ IRI  | 58  |
| Boros István<br>A SOLIDARNOŚĆ-RŐL, A SZOLIDARITÁSRÓL  | 61  |
| HRABAL HRABALRÓL SKÓCIÁBAN. Jan Čulík beszélget az íróval   | 64  |
| Konrád György<br>EGY NAP ÍVE  | 68  |
| Kalász Márton<br>A KENTAUR BŐRE. Sebestyén György emlékezete  | 71  |
| Görgey Gábor<br>EGY KIS VAS-TÖRMELEK  | 72  |
| Vujicsics Sztoján<br>PÉCS, DUBROVNIK, VELENCE. Petar Dobrović emlékezete  | 75  |
| Thomas Medicus<br>VÁROS A SENKIFÖLDJÉN  | 80  |
| Szabó György<br>AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA. Beszélgetés Cesare Tomasetiggel, a<br>Mitteleuropa főszerkesztőjével | 85  |
| Peter Bochskanl<br>TÍZÉVES A WIENER JOURNAL   | 90  |
| Albert Gábor<br>A SZELLEM MAGTARTÓ EREJE  | 92  |
| Kotsis Krisztina<br>AZ ESZTERGOMI KERESZTÉNY MŰZEUM 115 ÉVE   | 94  |
| SUMMARY   | 100 |

# ...az egymásrautaltság természetes felismerésétől vezettetve...

A kilencvenes évtized a korábbi megkötöttségektől, szembefeszülésektől megszabadult országokat és embereket talál Közép-Európában. Az itt élők keresik, mert kereshetik a találkozást. A DUNA-ADRIA regionális kapcsolatrendszer is lehetőséget ad arra, hogy ideológiátlanul, a szomszédságból adódóan, s az egymásrautaltság természetes felismerésétől vezettetve forduljunk egymás felé. Európa e térségét eltéphetetlenül kötötte és köti össze a kultúra is. A nagyvilág gyűjtőtárában közép-európai kultúra címszó alatt regisztrálják az e térségben megalkotott, létrehozott egyetemes értékű alkotásokat: verset, szobrot, templomot, drámát, regényt, filmet, esszét... Ez a nagy és gazdag gyűjtemény persze önálló nemzeti kultúrákra tagolódik, de nyilvánvaló, hogy e kultúrák testvérek, Közép-Európa szülöttei, neveltjei. EURÓPAI UTAS című nemzetközi folyóiratunk létezésének célja és értelme, hogy vállalja és képviselje közös kultúránk gazdagságát és sokoldalúan közvetítsen az újra egymás kezét kereső szomszédok között.



(Krista Gábor felvételei)

Gábor Ágost

CSERES TIBOR

# EGY FOGALOMVÁLTOZÁS KÖVETKEZMÉNYEI

A hadsereg veszélyes üzem, még békeidőben is, a fegyveresen gyakorlatozó katonák környékén számítani lehet mindenkor a dicstelen halálra. Dicstelenre, mert a hősi, a dicsőséges halál megbecsülését mindenkor a háborús helyzet követeli magának.

Nos, 1944 végén, 1945 elején Magyarországon tél és túl sok hősi halál esett, mind az egyenruhások, mind a civil öltözetűek közül. Azt is hozzátehetném, mindkét nemen valóok részesülhettek a „dicsőségben”.

Az akkori szóhasználatához illeszkedve a felszabadító vörös (később szovjet) hadsereg halottairól, felszabadításunkat intéző katonáinak hősi haláláról kellene megemlékezni, ha a velük szemben harcolókat s a polgári lakosság ilyen-olyan áldozatait mellőzni kényszerülnék.

S mindezt azért, mert a felszabadítókat — az akkori szóhasználat szerint — a hála maximuma illette meg. Ez a hála az akkori népvélekedésben nem volt talmi érzés, legalábbis a lakosság egészét illetően nem.

Sokan, az üldözöttek valamennyien, a munkásmozgalom résztvevői s a hozzájuk kapcsolódó reménytelen jövőjű szegénység — életük, jövődjük megmentőjét köszöntötték a szovjet sereg harcolva országunkon áthengeredő harckocsijaiban.

A hála hajlandók közé számíthatjuk bizvást azokat a milliőkat is, akik számára a háború befejeződését, a bombázások okozta létbizonytalanság végét jelentette a „felszabadulás”.

Ezek közül a hála hajló tömegek közül nyilván kivonhatjuk azokat a polgári ruhás személyeket, akiket a győztes katonák mindjárt az első találkozásuk alkalmával kiiktatandó ellenségévé nyilvánítottak, vagy ellenkezőleg, azon nőnemű

személyeket, akiket testi mivoltukban tüntettek ki heveny, erőszakos rokonszenvével.

Bármint is volt, 1945-ben s az azt követő rövid esztendőben a felszabadulás szót a magyar lakosság számottevő része, hányada használta.

A kifejezés értéke három-négy esztendő alatt észrevehetően csökkent, s a grúz generalisszimusz halála idejére szinte teljességgel elkallódott.

A hazánkban maradt szovjet segrészeket a magyar közvélekedés megszálló csapatokként tartotta számon már ebben az időben. Erről a népietimológia-változásról hihetileg csak az állampárt kommunista-hű fanatikussai s maguk a szovjet megszállók nem vettek tudomást — ha visszaemlékezhetünk a későbbiekre.

1956. október huszonharmadikáról huszonnegyedikére virradólag bebizonyosodott, hogy a nálunk állandósuló szovjet csapatok későbbi elnevezése bizonyult maradandónak, sőt megerősítést kapott a következő, november hónap negyedikén hajnalra.

Képtelen gondolatnak tetszhet, de a szótörténeti változás mögött egy egész ország, egy többszörösen megcsalatt és meggyalázott nemzet eltiporhatatlan büszkesége emelte föl fejét, szabad életért kiáltva.

A forradalom löporos hordója az egész világ szeme láttára gyűlt a megszállók éve alatt, de a világ vakon fordult el országunk növekvő indulataitól, a kontinenseket fenyegető gyűnyagtól. Sem megszállóink, sem lehetséges támogatóink nem készültek fel arra a robbanásra, amely a magyar nép lelkében előkészítve volt.

Előkészítve, de nem időzítve, mert a változtatásokra elszánt ifjúság és a hozzája csatlakozó munkás-



A honvédség páncélosai a pesti utcákon



Békés tüntetők a Parlamentnél



Tömegmegmozdulás  
Budapesten



Romok  
és remények



Már nem jön  
a villamos



Hétköznapi tragédia



Budapest,  
1956. október 30-án



ság az első adandó alkalmat megragadta a cselekvésre.

A népfelkelés szervezetlenül robbant ki, s a harci feladatokra óráról órára szervezte magát a fegyverre kapott fiatalság, miután a nyomban beavatkozó megszálló csapatokban ellenfélre talált.

Akadtt, aki tudta, hogy a fegyvereket gyártó Lámpagyár elfoglalása adhat alapot a támadás elhárítására.

Az ellenállási góccok magukra vonták a szovjet páncélosok érdeklődését. A gyalogság nélkül harcba vetett harckocsik nem számítottak a felkelő magyar fiatalok amatőr bátorságára.

A hősi halott megnevezés ismét időszerű lett a pest-budai utcákon, tereken.

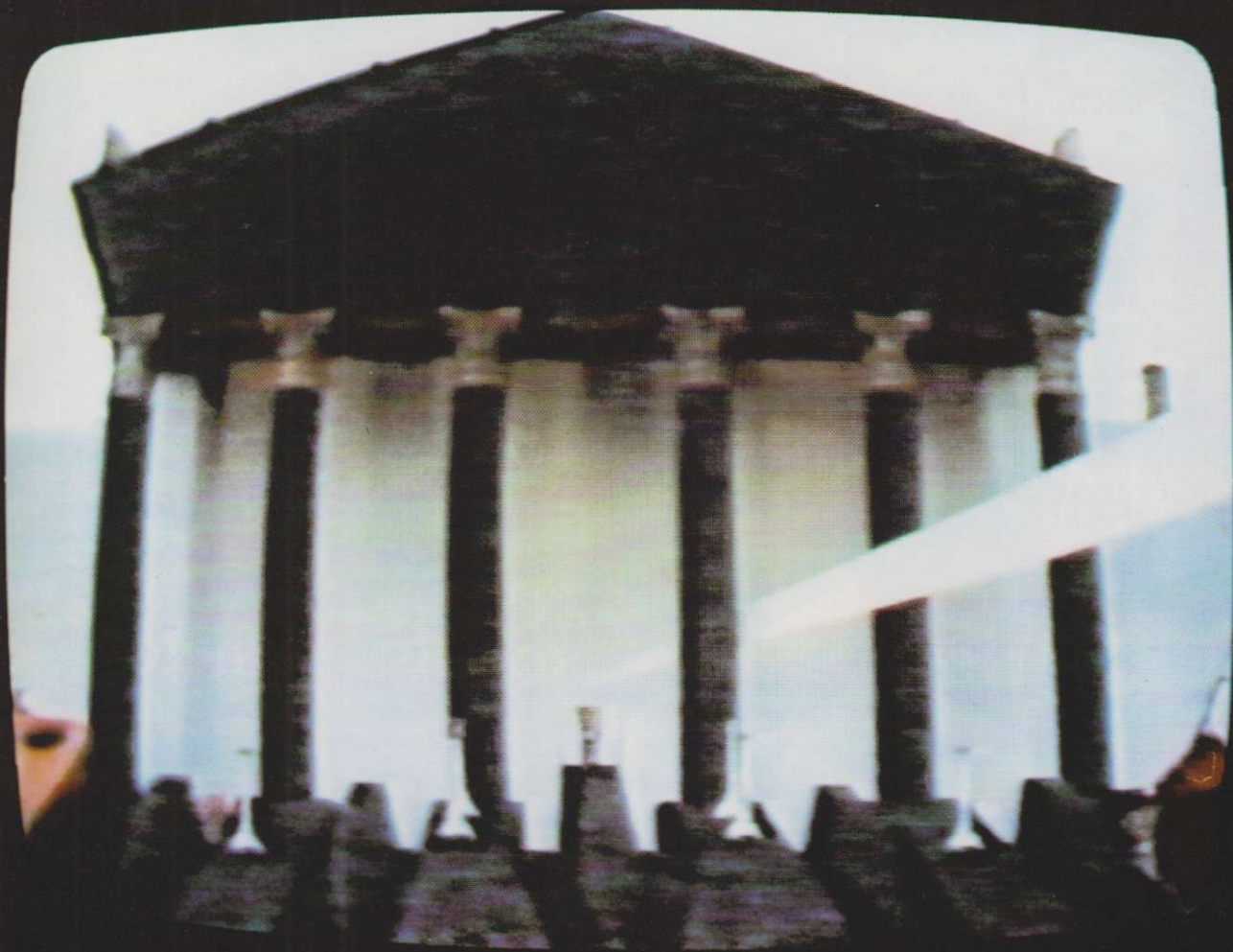
Az egyenlőtlen küzdelemben várható volt, hogy az elesettek számáránya tekintetében a felkelők fognak nyerni. Sokan abban bizakodtak, hogy majd a gyorsan beavatkozó vagy a fegyvernyugvás napjaiban, pusztán csak megjelenő amerikai hadosztályok, vagy csupán zászlóaljok megállítják a halottak számunkra kedvezőtlen alakulását. De a másik nagyhatalom olyan közönyt mutatott a magyar szabadságküzdelem iránt, amely a tevékeny rokonszenvre számító fiatalok elméjében cserbenhagyásnak minősült, holott...

Holott a reménykedés nem támaszkodott semmilyen előzetes ígéretre. S még diplomáciai segítséget sem kapott az a kormány, amely néhány napra a nép teljes bizalmát élvezve állt az ország élén.

Néhány napra megrendült a Szovjetunió fegyveres hatalma Kelet-Közép-Európában. Ha a világ változtatni tudott volna, az itteni népek, különösen a magyar nép sorsa iránti közönyén — megtakaríthatott volna harminc esztendő a Világtörténelem, de a demokrácia számára a kelet-közép-európai népek nyomorúságából — a haladás javára. És sok-sok hősi halottat. ■

*Páncélosok  
a Margit híd előtt  
(MTI fotók)*





...„A 301-es parcella (korábban a jeltelen börtöntemető) tele a barátaimmal, és engem is egy paraszthajszál választott el attól, hogy oda-  
jussak, összekötözött lábbal, szétfűrészelt koponyával, arccal lefelé...  
S ezután 1989. június 16. — katartikus nap volt. A Műcsarnok lépcső-  
jéről megpillantottam ezt az embertengert, elszorult a szívem. S érez-  
tem: láthatatlan szál köt ehhez a tömeghez, amely számomra koránt-  
sem arctalan. Az én arcomat viseli, mindnyájunkét...”

(Göncz Árpád)



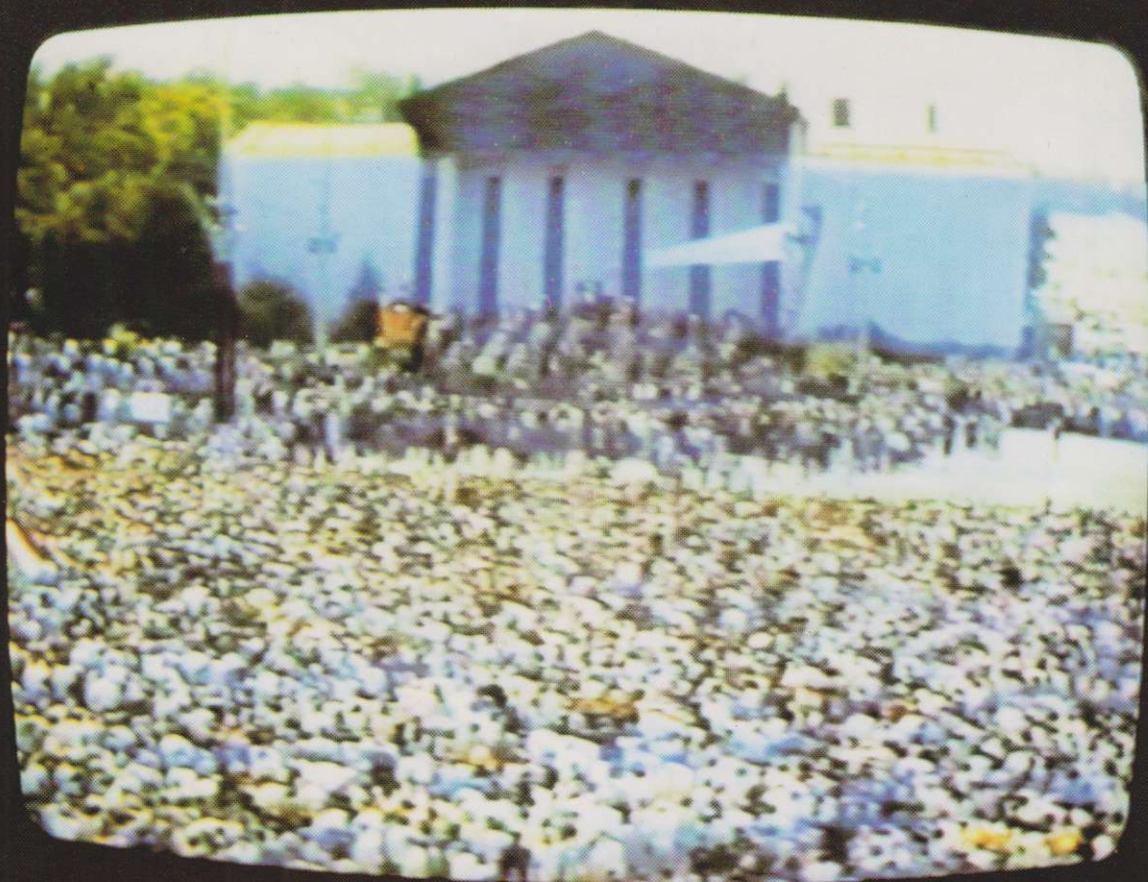
Párizs - Achaise temető



(Operatőr: Mertz Loránd)

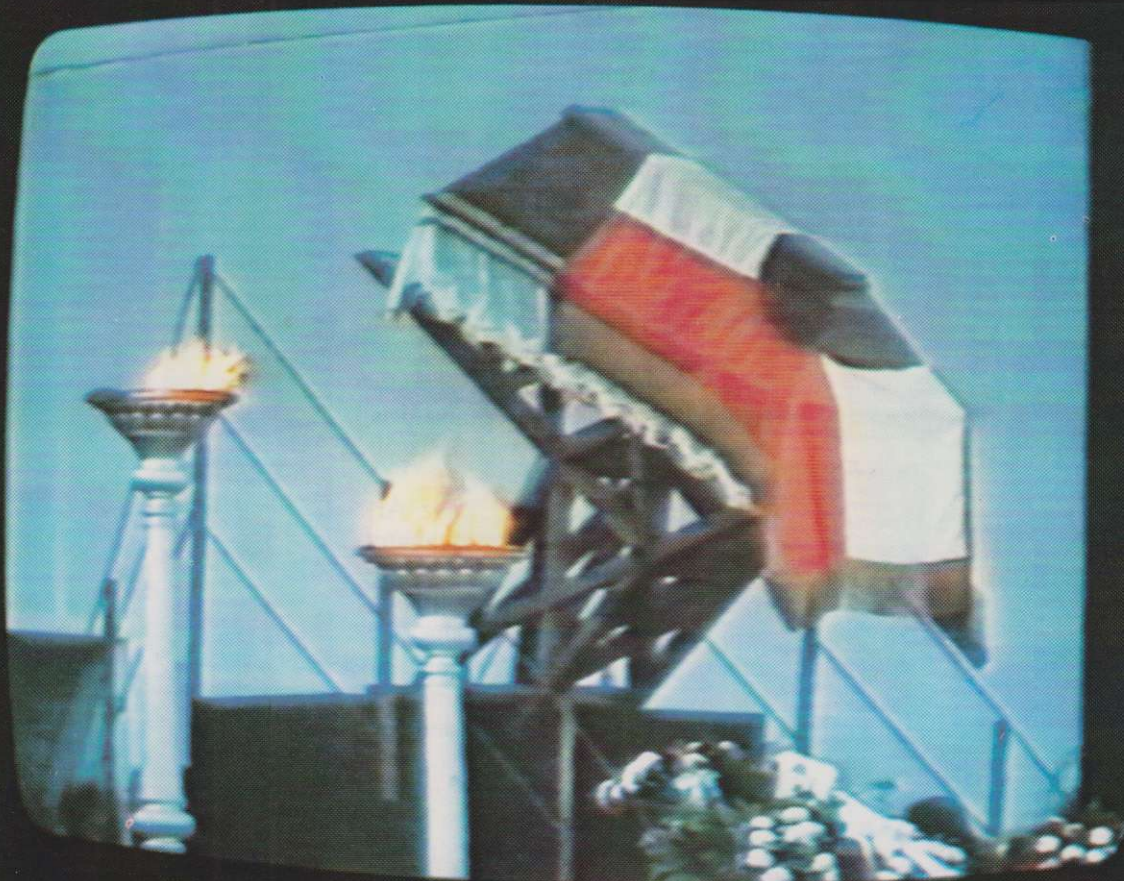












# HEÁRMIAS ÜNNEPEN

Vásárhelyi Miklós

Szent István napja az idén hármas ünnepre kerekedett. Így a hosszú kánikulás parlamenti ülészak után alkalom adódott a kikapcsolódásra. Úszásra, sétára, olvasásra, rádiózásra, tévézésre. Kiruccanásokra a napi rutinból, a kötött órarendből. Léhaságokra. Öregkoromra így kelene már töltenem a mindennapjaimat, de a nyugtalan természetem nem engedi. Meg hiába is helyezném magam végre nyugálmányba, akkor is szüntelen nyaralnék — gondolataimban, de akadna tennivaló is, meg valamiért biztos mindig izgatnám is magamat.

Tévéinterjú készült Göncz Árpáddal. Felidézett egy mozzanatot hosszú (nem mindig önkéntes) közös múltunkból, amelyre én már nem is emlékeztem. Pedig alig több mint egy éve történt. Csakhogy akkor oly sűrűn követték egymást az események, hogy sok minden feladásba merült. 1989. június 15-én történt, délelőtt. Nagy, nemzetközi sajtófogadásra készültünk a budai Vigadóban. A világ minden tájáról sereglettek ide újságírók, rádió- és tévériporterek. Több százan lehetek. Izzott a légkör. Az utolsó tárgyalások a hatóságokkal meg segítőkész, alakuló új politikai csoportosulásokkal, hogy az ünnepi gyászt ne zavarja meg semmi. Ebédre nem jutott idő. Ketten leültünk egy kávéra egy kis cukrászdába a Fő utcán — néhány sarokkal odébb töltöttem tizenöt hónapot magánzárkában —, amikor asztalunkhoz lépett egy idősebb hölgy és izgatottan ránk támadott. „Ismerem már magát a televízióból — mutatott rám —, nem szégyelli magát! Hát nem volt elég maguknak ez a sok szörnyűség, most újra kezdik. Mi lesz ebből?!” Tovább szórta szidalmait, átkait, hisztérikusan zokogott. Némán ültünk. Nem váltottunk szót egymással. Csak résztvevően hallgattunk. Megértettük. Szavaiból kitűnt, hogy sokat szenvedett, elveszítette családját, kivetettnek, üldözöttnek érezte magát. Természetes reakciója ez az olyan embernek, aki megrémül, ha meginog a „rend”. Szegény asszony volt, megviselt. Nem sok haszna, öröme lehetett ebből a rendből. Mégis féltette, mert a történelem benne úgy rögződött, ha



megbomlik a rend — akármilyen hitvány is az —, akkor ő ismét védte, és az elszabadult indulatok martalékává válik.

S nem volt egyedül. Hány telefonhívást kaptam: aggódót, figyelmeztetőt. Hányan utaztak el vidékre. Hányan nem engedték ki gyermekeiket, hozzátartozóikat. Még Amerikából is felhívtak, nem lesz-e baj.

De mi... Hazudnék, ha azt mondanám, hogy gondtalanul nyugodtak voltunk. Éreztük az iszonyú felelősséget. Vagy nyolcan-tizen lehetünk a stábben. Mi voltunk a szervezők, a „tettesek”. Bizakodtunk. Eredetileg néhány ezer emberre számítottunk, most már százazrekről szóltak az előzetes jelentések. Negyed-



millió tömegről. A tömegben bízunk. Ismertük a közhangulatot. Tudtuk, hogy a változás kívánsága áthatja az országot, és a hatalmas demonstrációt e kívánság megnyilvánulásának szántuk. De azt is tapasztaltuk, hogy szinte mindenki irtózik az esetleges erőszakos kilengésektől. S ami talán még ennél is fontosabb: az esemény fő aktorainak nem állt érdekében nyílt konfrontáció provokálása.

A hatalom birtokosai közül a felölösök és józanok megértették, hogy a folyamat feltartóztathatatlan, erőszak alkalmazása csak jövőbeli esélyeiket rontaná. Az ellenzéki erők maguk mögött érezték a közvélemény nagy többségét, nem volt

szükségük erőszakra. Az emberek pedig magabiztosak voltak, tudatosan vállalták a rendet és fegyelmet, de éppen ez a nap felidézte 1956 emlékét is, ami óvatosságra intett. Ne szolgáltassunk ürügyet semminemű beavatkozásra. Az országot a szomszédból gyanakvó, ellenséges csend vette körül. Idehaza pedig terjedtek a rémhírek (vagy terjesztették őket?). A siguranca ügynökei provokációra készülnek, átdoztak a határon több száz szekust, riasztották a munkásőrséget, a forradalmi ezredet, kiürültek a nagy fegyverraktárak, csapatösszevonások a keleti és északi határon, az MSZMP főtitkára Moszkvába repült (rossz ómen), Kádárék ellentüntetést szerveznek...

Provokatív jelszavak, röpcédulák terjedtek a városban. Felhívott az amerikai nagykövet, a kiváló Mark Palmer, hogy információi szerint egy kis csoport rendezavarásra, külön akcióra készül, mert megalkuvónak minősíti az előkészületek légkörét. Voltak, akik zsarolva követeltek szót a nagygyűlésen.

Nem engedünk semmilyen nyomásnak, és az események bennünket igazoltak.

\*

Korszakváltás — nemzeti gyász — megbékélés

Ezek voltak a nagy nap vezérlő motívumai. Nem íróasztalnál fun-

dáltuk ki őket. A gyakorlat során alakultak ki. Miután a kormányfő már 1988 nyarán kijelentette, hogy Nagy Imre és kivégzett vádlott-társai holttestét harminckét év után kiadják és végtisztességben részesülhetnek. Ezt a nyilatkozatot politikai gesztusnak szánták (először az Egyesült Államokban hangzott el!), bizonyítékául az „új szakasz” nyitási szándékának, de hangsúlyozták az engedmény kegyeleti és családi jellegét. 1989 tavaszán meg is indult a 301-es parcellában addig ismeretlen helyen nyugvó csontvázak exhumálása és azonosítása. A folyamat során tapasztaltak, az irtoztos megrázkódtatás országos felháborodást váltott ki. Önkéntelenül felmerült a kérdés: hol található a többi kivégzett, hányan vannak, mi történik az ő földi maradványaikkal? Az események irányítása kicsúszott a hatalom kezéből, és Grósz Károlyék kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy a temetés időpontját 1989. június 16-ra, a kivégzés évfordulójára tűzzük ki, és a napot valamennyi kivégzett emlékére nemzeti gyásznappá nyilvánítjuk.

A nagy politikai összecsapásra a színhely kérdésében került sor. Májusra nyilvánvalóvá vált, hogy a temetés már nem korlátozható egy kegyeleti családi aktusra, a végtisztesség országos ügy lett. A hatóságok (rendőrség, közlekedési, temetői szakemberek) egyöntetű véleménye szerint a tömeg biztonságos elhelyezése a temető területén megvalósíthatatlan. Ennek ismeretében a temetést szervező Történelmi Igazságtétel Bizottsága nevében mint annak elnöke és megbízottja, Újhelyi Szilárd társaságában fölkerestem az MSZMP székházában a Központi Bizottság illetékes titkárát, és előadtam javaslatunkat: rendezzük meg az ünnepélyes búcsúztatást a Hősök terén a tömeg jelenlétében, majd magára az elhantolásra kerüljön zárt körben (család, barátok, bajtársak) a 301-es parcella területén. A preparált és nyilván megbeszélte válasz konok és ellenséges „nem” volt. Ez volt tehát a párt hivatalos álláspontja.

Ezután barátomhoz, Nyers Rezső államminiszterhez fordultam, hogy

újabb kísérletet tegyek a békés, meg egyezéssel megoldásra. Ő meghallgatta érvelésemet, és a megbeszélésbe bevonta Németh Miklós miniszterelnököt és Szűrös Mátyást, az Országgyűlés elnökét. A TIB-et rajtam kívül Göncz Árpád és Hegedűs B. András képviselte. A három vezető párt és állami tisztségviselő magáévá tette álláspontunkat, fölajánlottak minden lehetséges támogatást (rendészet, közlekedés, helyszíni rádió- és tévéközvetítés stb.), egyben kifejezték azt a kérésüket, hogy küldöttség élén részt kívánnak venni a gyászszertartáson, és tiszteletük jeléül koszorút helyeznek el a ravatalnál, miután a nyilvánosság előtt kifejezésre juttatják a párt hivatalos politikájától eltérő állásfoglalásukat. Megvitattuk a kérdést a TIB vezetőségével, és (egy ellenszavazattal) elfogadtuk a megállapodást, amelyet mindkét fél korrekten betartott.

A reformkommunistákkal létrehozott megegyezés fontos eleme volt a konszenzusnak és olyan légkör megteremtésének, amelyben a nemzeti megbékélés meghirdetése politikai realitást nyert.

Egy év távlatából úgy ítélem meg, hogy ha 1956-ban méltán vívtuk ki a világ csodálatát, az 1989-es gyászünnepe csak növelte az elismerést.

\*

Augusztus 20-án egy kitűnő történelmünk a rádióban nemzeti ünnepünkről elmélkedve Szent István napját és március 15-ét említette, hozzátéve, reméli, október 23-a évfordulója is beépül a nemzeti hagyományok tárába.

Az emlékeztetés figyelemre méltó. Október 23-a nemzeti ünnepnap. Pirosbetűs. De az 1956-os forradalom kultusza általában halványul. Igaz, több mint harminc esztendőig tilos volt mindennemű megemlékezés. Ám a szabadság felvirradásával a hosszú tilalomra éppen elmentés előjelű is lehetett volna a reakció. Nem így történt. A sajtóban, a közéletben, a parlamentben ritkán történik utalás arra, hogy a mai demokrácia forrása az 1956-os forra-

dalom. Protokolláris szertartásokban persze nincs hiány, de a köztudatban elhalványul 1956 emléke, és nem is tapasztalható komoly törekvés ennek a feltűnő mulasztásnak a jóvátételére. Most is, éppen augusztus 20-a után, a magyar történészek világkongresszusán a Mátyás király évfordulójára rendezett szimpoziumhoz hozzábiggyesztettek egy egynapos 56-os konferenciát is. És a közvélemény erről a színvonalas tanácskozásról is alig szerzett tudomást. Résztevői egy éjszakai tévés Napzártában vitatták meg a témát.

Pedig ténykérdés, hogy Magyarország soha nem nyerte el a nemzetközi közvélemény oly egyöntetű elismerését történelme folyamán, mint 1956-ban, a forradalomban. Mivel magyarítható akkor az itthoni elhanyagoltság éppen most, amikor egyébként oly buzgalommal kutatjuk fel és ünnepeljük múltunk nemzeti értékeit?

Kétségtelen, hogy az emberek keveset tudnak 1956-ról. Az ifjabb nemzedékek általában még annyit sem, ami felkelhetné érdeklődésüket. A szülők, a kortanúk pedig megszokták a rájuk kényszerített hallgatást, sokan nem is nagyon kívánják megtörni, mert kényelmesebb belesüppedni a jótékony feladásba. Minek feszegetni a múltat, az egész 56-ot és különösen azokat az évtizedeket, amelyek utána következtek?

Balszerencsés volt a sorsa a hosszú ideig totális némaságra ítélt, azután 1989 nyarán hirtelen felbukkant 56-os irodalomnak, dokumentumoknak is.

Tiszavirág-életű népszerűségüket elsodorta a szabadság nyomán áradó ponyva. Őket sem kímélte meg a piac törvénye.

Ezek voltak hát a könnyen kitapintható, nyilvánvaló tényezők. Ám felfedezhetők mélyebben rejlő, kevésbé evidens, tapintatosan mellőzött okok is.

A mai, erőteljesen konzervatív irányzatú, „nemzeti—keresztény” polgárosodási folyamatban leplezetlen viszolygást vált ki 1956 baloldalisága. A kommunista mártír miniszterelnök, államminiszter és honvé-



delmi miniszter. A koalíciós kormány, amelynek minden pártja (a Kisgazda Párt is) hitet tett egy megreformált szocializmus mellett. A baloldali radikális polgár, Bibó — szabad szocialistának nevezte önmagát —, kinek nevét idézgetik, de szellemi örökségét nem ápolják. Az írók — népiesek és urbánusok egyaránt —, Németh László, Illyés Gyula, Tamási Áron, Veres Péter és Déry Tibor, Zelk Zoltán, Benjámin László, akik egyöntetűen és egyértelműen elvetettek mindenfajta restaurációs kísérletet.

A munkástanácsok, a nemzeti bizottságok, a Nemzetőrség, a pártokat ellenőrző közhangulat, a közvetlen demokrácia különböző megnyilvánulásai, amelyek „igazi szocializmus”-t hirdettek és követeltek. Szóval két hétig valóban forradalom volt. Felforgató radikális jelszavakkal a régi rendszert erőszakosan megdöntő felkelés, amely elűzte a zsarnokokat és hóhérokat, menekülésre, bújdosásra készítette az elnyomókat. Feltehető, hogy később ez a népmozgalom megszelídül, mederbe szorul, intézményesül, polgárosodik. A történelmi tizennégy nap azonban radikálisan baloldali volt. Az ellenforradalom, a Kádár-rendszer propagandája mindent megtett ennek megcáfolására, de nem tudta vágyait hitelt érdemlő dokumentumokkal alátámasztani; a forradalmat állítólagos restaurációs irányzatok fellépésével kompromittálni. Hasztalan próbálkozás volt. Az egyszerű embereket sohasem tudták megingatni abban a meggyőződésükben, hogy 1956 az ő ügyük volt, spontán népi forradalom.

\*

Talán még több gátlást okoz az, hogy 1956 valóban nemzeti és keresztényi volt. Utóbbi a szó tág értelmében, tehát humánus, erkölcsös, tisztza.

A nemzeti érzelem volt az alapvető motiváció attól a pillanattól kezdve, hogy kitűzték a sokszorosított, 1848-at idéző pontokat: Mit kíván a magyar nemzet? Aztán a címertelemtett nemzeti lobogó. A jelszavak.

A felvonulás stációi: a Petőfi-szobor. De manapság mesészerűnek tűnik annak a két hétnek az emléke is, amikor a falhoz állították azt a fiatal fegyverest, aki az ékszerüzlet betört kirakatából kiemelt egy értéktelen karórát. A kórházakat elárasztották adományokkal, sort álltak a véradók. A parasztkok vidékről tonnaszám szállítottak Pestre élelmiszert. Az utca és a népi bizottságok meghíúsították az önkényes bíraskodást, a személyi bosszút. A bűnös vagy megriadt funkcionáriusok a rendőrfőkapitányságon, a felkelőcsoporthoz, fegyintézetekben kerestek védőőrizetet. Nem került sor sovinszta, antiszemita, vendettára bűjtogató megnyilvánulásokra. Sehol egyetlen fasiszta, uszító felirat. Pedig akadt felbújtó — külföldről.

Kényelmetlen ezt fölidézni a mai közéletben, ahol hemzsegnek az átállók, átmentők, kaméleonok, gátlástalan karrieristák, pettyes múltú uborkafamászok, és ahol inszINUÁCIÓ, RÁGALOM, PISZKOLÓDÁS az Országgyűlést sem kerüli el. Nem is szólva a gazdasági életben intézményesített svihákságról.

Bizony hamisan csengene, ha ez a világ ma 1956-ra hivatkozna. S ez hosszú évekig eltarthat így. Addig diszkrét csend vagy olykor durva beavatkozás. Aminthogy az új Országgyűlés által megalkotott, az 1956-os forradalmat ünnepélyesen felidéző első törvényből „kimaradt”, a pártok által előre megállapodott szövegből töröltetett a „forradalmi Nagy Imre-kormány” megemlítése. Mert végül is, Nagy Imre is kommunista volt.

\*

Amikor már Angyal István körül szorult a hurok, Eörsi István javasolta neki, szökjön ki az országból, és mentse meg magát, ha úgy tetszik, a jövőnek. „Miféle jövőnek? — kérdezte Angyal. — Én nem akarom végigcsinálni azokat a nyomorúságos kis kompromisszumokat, amelyek most rátok várnak.” Abban a megrázó kötetben olvasom ezt, amely most jelent meg Lukácsy András tollából.

Az egyik napilap ünnepi száma felidézi Nagy Imrének a halálos ítélet után elhangzott utolsó szavait. Nem kér kegyelmet. Bízunk a történelem ítéletében. Vádolja vádlóit és utoljára hitet tesz a kommunista hazafisága mellett.

Újra nálam járt az a fiatal történész, aki Losonczy Géza életrajzán dolgozik. Még mindig titok fedi rejtélyes halálát a börtönben. Fülemben cseng félelmes jajkiáltása, amely 1957. december 21-én este a börtönfolyosóról behallatszott zárkámba: „Segítség! Segítség! Gyilkosok!”

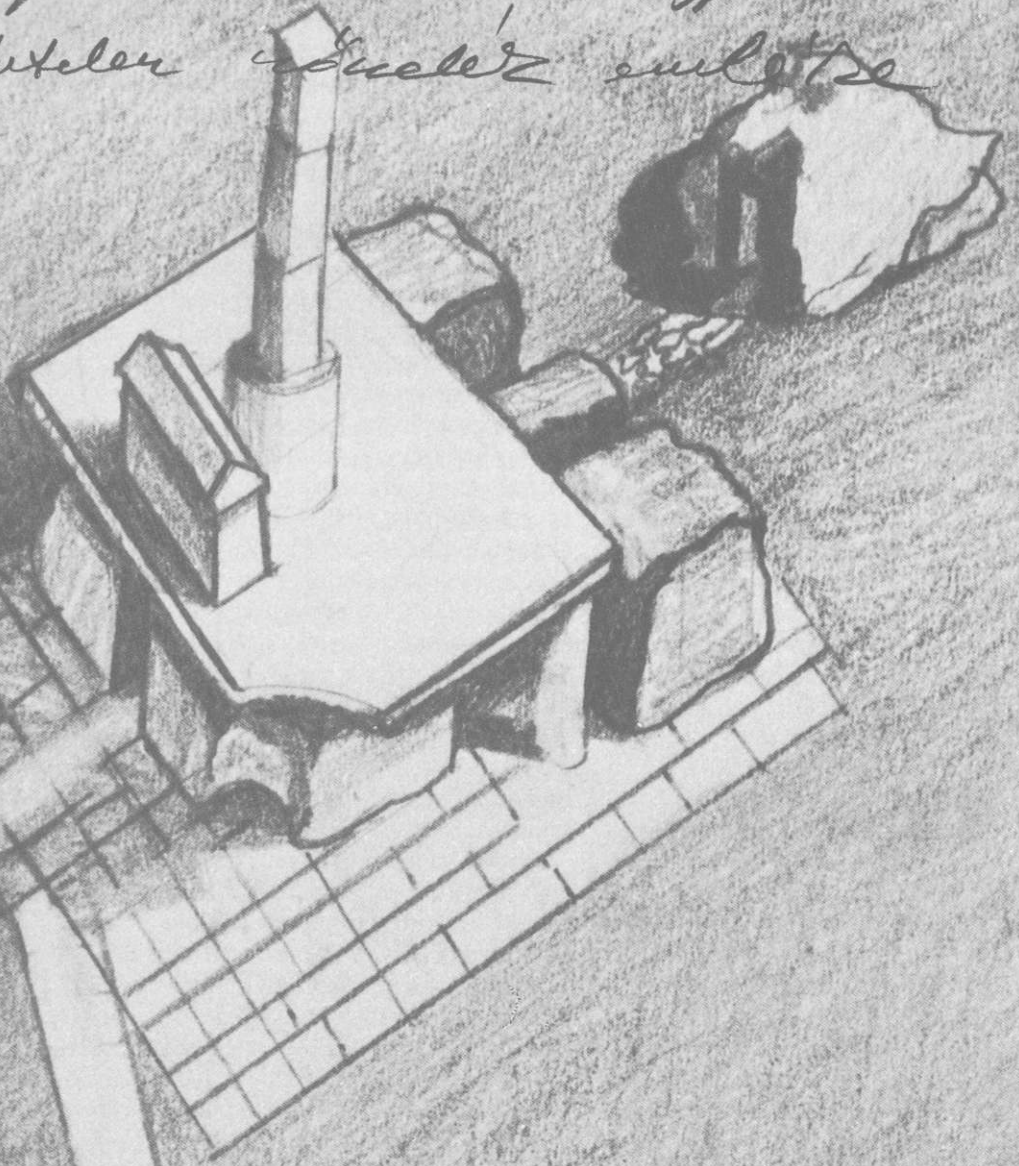
Szilágyi József sem kért kegyelmet. Nem spekulált, nem taktikázott. Kíméletlenül szemébe vágta a teljes igazságot védőinek az 1958-as februári tárgyaláson, mint 1940-ben Horthy bírósága előtt. Akkor mint illegális kommunista „megúsza” az ügyet háromévi fegyházzal. Most életével fizetett bátorságáért, szókimondásáért. A bitófa alatt független szocialista Magyarországot élte.

Gimes Lucy telefonált Zürichből. Fiával, a kis Mikivel (40 éves) ott élnek. Érdeklődött, mikor jelenik meg a vérbíró Vida Ferenc könyve? És mi lesz a bűnösökkel? A koncepció kiagyalóival, az embertelen kihallgatókkal, bírakkal, ügyészekkel? — Nem tudom — válaszolom —, gyakran látom őket a metróon, buszon, utcán. Ez is a megbékélés fogalmkörébe tartozik? Gimes Miklós egyébként feleségét és fiát személyesen menekítette külföldre, de ő itt maradt, mert ezt érezte kötelességének. A vizsgálat másfél éve alatt közel húsz kilót fogyott.

Megszállottak voltak, naivak — mondják sokan manapság. Romantikusok, ábrándozók, kiábrándultak. Ellenkezőleg, tudatos, reális gondolkodású, az életet igenlő férfiak. Nem voltak, nem is lehettek illúzióik. Tették, amit a lelkiismeretük parancsolt, és amit gyermekkoruktól szüleiktől tanultak: az igazat mondd, csak az igazat. Tragikus sorssal beteljesedett Angyal István jöslata.

A túlélők osztályrésze pedig: vezeclés és feloldhatatlan erkölcsi kötelezettség a sírig az elkerülhetetlen kompromisszumokért. ■

Nagy rusztikus kő legyen  
a neütelek emlékének emléke



Megkezdődött a rákoskeresztúri köztemető 301-es parcellájában az 1956-os síremlék építése. A vértanúk emlékművét Jovánovics György szobrász tervezte, aki a Történelmi Igazságtétel Bizottság által kiírt pályázat nyerteseként kapta meg a megbízást. Hónapokig tartó keresés után, egy mecseki kőbányában talált olyan természet formálta kőtömböt, amely a kivégzett Angyal István felkelőparancsnok végrendeletében meghagyott „nagy rusztikus kő” szerepét betöltheti. A közel 40 tonnás zuhányai nyers kő megérkezése és felállítás a 301-es parcellában a többrészes síremlék nagy műszaki apparátust igénylő „alapkőletételének” is tekinthető. Még a tél beállta előtt várhatóan megérkeznek a további, faragott kőtömbök is. Hatalmas méreteik következtében az ország különböző kőbányáiból kell összeválogatni őket.



A sokkerékű szállítójármű a rákoskeresztúri köztemető bejárata előtt



Angyal István köve a bányában  
A 40 tonnás kő alapjának betonozása a 301-es parcellában

# „Figyelem, ez már az élő adás...!”

Tisztelt Olvasó, tudatom (Önnel vagy Veled), létrejött egy olyan kapcsolatrendszer, amely összeköti a budapesti, velencei, bécsi, a Cseh és Szlovák Köztársaságban, Jugoszláviában, Lengyelországban, továbbá Romániában élő és magukat (jobb szó híján) európai, azon belül közép európai értelmiségi-polgárként számon tartó embereket. Korra, nemre, nemzetre, nemzetiségre, vallásra stb. tekintet nélkül. Vagyis papírra rögzítetten is létezik egy kapcsolatrendszer azok között, akik vállalják önmagukat és egymást, ezt a térséget-vidéket. A múltat, a tájat, halottat és élőket.

E kapcsolatrendszernek egyik megtestesülése — ez a magyar nyelvű *Európai Utas*. Társa (olaszul és németül) a *Mittel-Europa* c. folyóirat (négy országban terjesztve, mintegy 40-50 000 példányban), meg a *Wiener Journal* Bécsben. Reméljük, hogy rövid időn belül társakat (lap-társakat) üdvözölhetünk Budapesttől délre és északra, s talán más, köztes irányokban is.

Mondhatta volna szebben kislovag!

Valóban e fenti két körmönfont bekezdés hivatalos kommunikék és egy irodalmiaskodó stílus elegye, továbbá kiegészítésre is szorul.

A kiegészítések. A kapcsolatrendszer ez esetben kétoldali kapcsolatok egymásmellettségét jelenti, vagyis olasz és magyar, osztrák és magyar, olasz és osztrák viszonylatokat. Reméljük, hogy már a közeljövőben magyar és cseh és talán magyar és szlovák lapegyüttműködés is létrejön. Mármost az Európai Utas keretein belül. (Közismerten kitűnő és sokoldalú a német és magyar kulturális kapcsolat, és sok sok szál köt össze bennünket a lengyelekkel — a velük való konkrét együttműködésről azért nem számolhatunk be, mert az év elején, a kezdetekkor az Európai Utas a Pentagonalon belül kezdte építeni önmagát.)

Hamar nyilvánvaló lett számunkra, hogy egy regionális együttműködés sok szempontból lehet viszonylagosan zárt (gazdaság, közlekedés, posta, telekommunikáció, környezetvédelem), s így egysége egy nagyobb egészenek. A kultúra, a művészet, a szellem legjobb eredményei

azonban térben és időben mindig is vízummentesen közlekedtek. A fallal kettéválasztott világ idején is, hát még most.

Az Európai Utas tehát a közvetítés eszköze kíván lenni. Értékeket importál, értékeket és híradást exportál. Természetesen és elsősorban, de nem kizárólagosan a kultúra területén. S ha valaki most felfedezi azt, hogy Nyugat-Európában egy ilyen rendszer már működik, a *Lettre*, amely egyszerre szerkesztődik országoként és közösen, akkor annyit mondhatok, bár ott tartanánk már, ahol annak a szép és tarka borítós újságnak az olvasói és szerkesztői.

\*

Kisebbségekkel szedve talán ráfér erre a lapra az a részlet, amelyet egy német nyelvű (történész-politológus) konferencia résztvevőikhez eljuttatott felhívásunkból emeltünk ki. Kérjük kordokumentumként olvasni. Márciusi keltezésű.

Közben mintha évek teltek volna el. Úgy május végén egy hivatalos tanácskozás szünetében Triesztben az „átélhető” Közép-Európáról beszéltem. Minden eredetiség nélkül. Arról, hogy egy olyan régió kellene nekünk, ahol mi nem fegyverrel és hata-

## AZ „EURÓPAI UTAS”-RÓL

Európa e térségének legjobb szellemi erői a múltban rendszerint egy-egy bukás, vereség után ismerték fel — nemzeti hovartartozástól szinte függetlenül — az együttműködés törvényszerű szükségességét.

Mi — magyar értelmiségiek — most itt Közép-Kelet-Európában a változás és nem a vereség pillanataiban keresünk társakat a kulturális együttműködéshez, a nemzetközi összefonódáshoz. Még mielőtt a régi ellentétek újra megoszthatnák térségünket, sőt, éppen az ilyen tendenciák újjáéledése ellen szeretnénk egy olyan szellemi fórumot teremteni, ahol az együttműködés, a párbeszéd magától értetődővé válik.

A kizárólagosságra való törekvés nélkül (örömmel üdvözölünk minden hasonló, ilyen irányú kezdeményezést) társul hívunk minden olyan közép-kelet-európai értelmiségit, aki fontosnak érzi

a) a közvetítést a közép-európai régió országai, a térség nemzeti, és nemzetiségi kisebbségei között;

b) az együttműködést, a jelen geopolitikai meghatározottsága, a közös történelmi hagyományok alapján, a múlt- és jelenbeli kultúrák megőrzését és fejlesztését;

c) a térségben élő kisebbségek jogainak védelmét, kultúrájuk, etnikai egyediségük megőrzésében.

lommal, hanem az érzékeinkkel, a bőrünkkel, a gyomrunkkal, a szemünkkel, az eszünkkel, a fülünkkel, ha a szülőhelyünkötől, lakóhelyünkötől távol munkát vállalunk, akkor a kezünkkel vesszük birtokba ezt a (magunk közt szólva páratlanul érdekes és értékes) világot, amelynek van tengere és magas hegye, Budapestje és Bécse, Milánója, Prágája, Krakkója, Münchene, templomokkal, ételekkel, zenével, sporttal, nőkel, képekkel... S ekkor érkezett a már e fenti címben idézett figyelmeztetés, hogy ne csak készüljünk, ne csak imitáljuk — gyakoroljuk inkább. Ugyanis nincs előre megírt forgatókönyv, ezért aztán elmarad a zárkórú, meg a nyilvános főpróba is, minden, ami történik, „élesben”, „egyenesben megy”, előadásban vagyunk.

Egyébként egy olasz vagy osztrák úr mondta. Már nem is emlékszem.

Kevés a hely. A lényeg: az Európai Utast az EU Alapítvány adja ki, irányelveit szerkesztőbizottság határozza meg, a lapba kerülő anyagot a szerkesztőség jegyzi. Felelősséggel. Az Európai Utas együttműködik más intézményekkel. Magyarországon például az illetékes minisztériumokkal. De — felnőttek és függetlenek vagyunk. (Eddig ez kölcsönösen jól működött.)

Azt reméljük, az Ovasó, aki ezt a lapszámot végigbongészi, megért valamit szándékainkból, lehetőségeinkből.

A lehetőségek. Az EU Alapítvány támogat bizonyos együttműködési programokat, célkutatásokat, tanulmányutakat (anyagilag is). A közép-európaiság vagy európaiság szellemében és jegyében. És éppen, mivel sokoldalú közvetítést vállalt, nemcsak országok, de kultúra, gazdaság, politika és kisebbségvédelem között (nem között, mert ezek a dolgok organikusán összetartoznak) — szeretne segítséget nyújtani azoknak, akiknek helye volna (és helye kell, hogy legyen) kulturális csereprogramokban, nyelvtanfolyamokon, és így tovább.

És ha csak egyetlen magyar vállalkozó vagy magyar intézmény fogódzót és lehetőséget talál önmaga továbbépítésére, a magyar lehetőségek bővítésére — nem hiába közöltünk le dokumentumokat és más, nem irodalmi vagy művészeti írásokat.

Hanák Péter

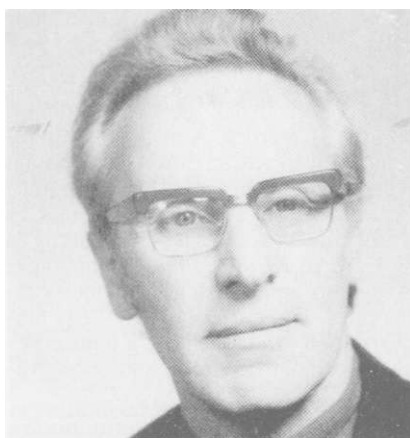
# REÁLPOLITIKA ÉS UTÓPIA KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Az elmúlt két év politikai publicisztikájában és a jelenkor történetében alighanem Közép-Európa volt a főszereplő. Annyit írtak, konferenciáztak és vitáztak egy voltaképpen eltemetett, vagy sohasem volt, imaginárius, csupán meg-rögzött Monarchia-hívók nosztalgiáiban vagy politikai álmodozók utópiáiban élő régióról, hogy az a köztudatban már kezdett valósággá, legalábbis gondolati valósággá kristályosodni. Itt, Magyarországon, a Közép-Európa vita jóval korábban, az értelmiségi közvéleményben az 1970-es évek közepén, végén bontakozott ki. A Közép-Európa gondolatreneszánsának három szakasza különböztethető meg.

## KÖZÉP-EURÓPA FELTÁMADÁSA

Az első szakaszban tudományos ke-  
reték között Európa történeti régióiról  
folyt a vita. Vajon csupán kettő volt-e,  
Nyugat és Kelet, vagy pedig létezett egy  
közbülső, e kettőhöz képest viszonyla-  
gos és marginális régió is? Ez utóbbi ál-  
láspontra *Szilves Jenő* kiváló esszéje ala-  
poztta meg (Vázlat Európa három törté-  
neti légiójáról, 1981), amely meghatá-  
rozta a régiók történeti ismerveit. Ezek  
alapján helyezte el Magyarországot a  
középső régióban. Ez a hely nem moz-  
dulatlan és változatlan. Felzárkózások  
és visszaesések váltogatták egymást a  
13. századtól a 19. századig, majd a két  
világháború között és a második után. A  
most záruló évezred alatt a középső ré-  
gió, s benne Magyarország gazdasági-  
társadalmi struktúrája, politikai rend-  
szere és művelődési szintje ugyan elmar-  
adt a nyugati formáktól, de a kritérium-  
muk többségét tekintve közelebb állt a  
Nyugathoz, mint a keleti, elsősorban az  
orosz fejlődéshez.

Ezzel az állásponttal szemben határoz-  
ta meg Európa belső határait — és önma-  
gát — a másik irányzat, amely csak két va-  
lóságos történeti régiót ismert el. Magyar-  
országot északi és déli szomszédaival  
együtt a keleti régióba sorolta, és csak ár-  
nyalt szakmunkákban minősítette a Kelet



egyik, „nyugati” elemeket is befogadó  
alrégiójának. Hogy a két álláspont mögött  
nemcsak szakmai érvek és érdeklődés ál-  
lott, hanem világnézeti értékrend is, azt  
értelmetlen lenne tagadni, még ha a vita  
időpontjában nem volt célszerű hangsú-  
lyozni: a kétrégiós koncepció mögött a  
keleti sorsközösség összetartó eszméi, a  
háromrégiósok mögött pedig a nyugati  
értékeszmények állottak. Ez utóbbi kon-  
cepció pusztán azzal, hogy kimutatta a  
keleti ortodoxia világától, az orosz társad-  
almi-politikai fejlődéstől való eltérés fő  
mozzanatait, pusztán hatalmi döntés  
eredményévé degradálta a „keleti blokk-  
hoz” való, a hivatalos ideológiában ön-  
kéntesnek feltüntetett csatlakozás tényét  
és következményeit. Ezzel implicite —  
olykor félhangosan kimondva — a Szov-  
jetunió kis csatlós országai különválásá-  
nak, önállóságának vágyát és a közép-eu-  
rópai regionális összetartozás gondolatát  
erősítette. Közép-Európa akkoriban tu-  
dományos szakviták tárgya, s a kemény  
realitásokról lepattanó, reménytelen utó-  
piák irodalmi szereplője volt.

A második szakasz az 1980-as évek  
középe táján, a Brezsnyev utáni idő-  
szakban, a gorbacsovi „peresztrojka”  
meghirdetésével kezdődött. A gorba-  
csovi nyitás nem kezdeményezője, in-  
kább serkentője volt a kelet-közép-eu-  
rópai országokban már jóval korábban  
megindult átalakulási folyamatoknak, a  
kommunista pártokon belül és az ellen-

zék soraiban gyülekező reformmozgal-  
mak gyors megerősödésének. A vita  
most már nemzetközi szinten folyt ar-  
ról, hogy egyáltalán létezett-e Közép-  
Európa, vagy merő agyrem, fantom,  
irodalmi fikció-e. S ha létezett is egyko-  
ron a távoli múltban, nem pusztult-e el  
századunk viharaiiban? S ha még pislá-  
kolna is valami parázs eltemetett ham-  
vai alatt, főként az emlékezetben, érde-  
mes-e és lehetséges-e egyáltalán feltá-  
masztani? A Közép-Európa gondolat  
hívei, elsősorban jeles írók, Kundera,  
Havel, Milosz, Konrad és néhány törté-  
nész, politológus a hangsúlyt arra he-  
lyezték, hogy Közép-Európa ugyan  
már nem létező politikai identitás, még-  
is mint hasonló szokások, hasonló men-  
talitás és reflexek által összekapcsolt  
kulturális közösség ma is eleven eszmei  
és intellektuális realitás.

Az ellenálláspont képviselői irodal-  
mi fikciónak vagy politikai illúzióknak,  
illetve illúziókeltésnek minősítették  
Közép-Európát, amely ha a 19. század-  
ban talán létezett is, az első s főként a  
második világháború után kimúlt, törté-  
neti múzeumba vagy egyszerűen a  
történelem lomtárába került. Feleleve-  
nítése reakciós manőver, a rossz emlé-  
kű német imperializmus kísérletjárása.  
Ez a szigorú ítélet főként Nyugaton, sa-  
játos módon éppen Németországban  
terjedt el, és nem szükkölködött a verbá-  
lis anatómia érveiben és szóvirágaiban,  
Így kerültek forgalomba olyan címkék,  
mint hogy a Közép-Európa gondolat  
„reakciós mítosz”, „diffúz rendezőelv,  
amelynek nincs empirikus alapja”,  
„hobby-politikusok veszélyes ábrándozá-  
sa”, „újdonsült jövevény” korunk  
„politikai mítoszai” között, robbantó-  
anyag a Nyugat megbontására. Még  
szelédnek és ízesnek mondhattuk azt a  
hasonlatot, hogy e gondolat éppolyan  
bizonytalan állagú és épp olyan kevésbé  
tápláló, mint a málnapuding.

Némi jóhiszeműséggel azt mondat-  
nók: érthető, hogy éppen a német de-  
mokraták reagálnak a legérzékenyeb-  
ben a német imperializmus által propa-  
gált „Mitteleuropa” koncepció feleleve-  
nítési kísérleteire. A tiltakozásokból jól

kivehető a német sorsot és jellemet belülről megéltök-megértők aggodó hangja. Aligha vezet azonban bennünket rosszhiszeműség, ha — *Jaworski* kieli professzorral egyetértve — a Közép-Európával való szembenállásban, e németek által megszállt térség zömének a szovjet kelet-európai blokkhoz való át-helyezésében a német háborús felelősség kicsinyítése, s a nyugati demokráciákkal való tüntető azonosulás gesztusa is benne rejlik. A Közép-Európa gondolat, bár nyilvánvalóan a szovjet rendszertől való felszabadulást sugallta, úgy látszik, túl sok bizonytalansági tényezővel riasztotta a nyugati jóléti társadalmakat.

A vitának ebben a szakaszában a „józan”, óvatos realpolitika ütközött össze a racionális és morálisan indokolt, de túl rizikós „utópiával”. És már ezen a ponton előre jelezhető egy nagyon aktuális kérdés: vajon azonosítható-e a „józan” posszibilizmus a realpolitikával, a történetileg vagy morálisan fontos irrealitás pedig az utópiával, és egyáltalán: kibékíthetetlen ellentéte-e az utópia a realpolitikának?

A harmadik szakaszt 1989-től számíthatjuk. Ekkor bontakozott ki fokozatosan a politikai pluralizmus Kelet-Közép-Európában. Ez a folyamat 1989 végén, a magyar kommunista párt felbomlásával, a lengyel Szolidaritás kormányra kerülésével, a berlini fal ledőlésével, Prága, Temesvár, Bukarest forradalmával tetőződött. Páratlan történelmi tüzijáték néhány sorsdöntő hét alatt. 1989 megérdemli az *annus mirabilis* díszítő jelzőt. Közép-Európa, amelynek restaurálása és szabadsága évtizedeken át az utópiák birodalmába tartozott, feltámadt. Radikális átalakulása és jövő szervezete a pragmatikus realpolitika tárgya lett.

## REMÉNYEK ÉS CSALÓDÁSOK

A feltámadás csodája hihetővé tett tovább, logikusan kapcsolódó csodákat: magyar—román, magyar-szlovák megbékélést, csehszlovák—lengyel—magyar összefogást, egy közép-európai uniót vagy konföderációt, közös közép-európai parlamentet. A konföderáció, e másfél évszázados utópia, nem volt csupán a pillanatnyi politikai káprázat szüleménye. Annyi belviszály és háborúskodás után, a török kiűzése óta először kerültek a régió kis népei egymással szinkronba, először léptek fel egymást támogatva a szovjet uralom alóli felszabadulás érdekében. A szabadság boldog napjai, akárcsak 1848 márciusában, azonban csak néhány hétig tartottak. Aztán jöttek — mint 1848 tavaszán, 1919, 1945, 1956 után — a kételkedés és a csalódás keserű és egyre keserűbb hónapjai. Eljött a marosvásárhelyi vérengzés, a magyarellenesség felszítása Ro-

mániában az 1944 előtti fasizmus és a Ceausescu-rendszer ideológiájától és módszereitől alig különböző eszközökkel, újra éleződtek a szlovák—magyar viták gazdasági és kisebbségi kérdésekben. A kormányközi tárgyalások terméketlenek, az informális tudományos és baráti találkozók hatástalanok maradtak. Az 1990 májusában tartott pozsonyi csehszlovák—lengyel—magyar hivatalos tanácskozás nem jutott túl a barátság és az együttműködés megkopott deklaratív formuláinál.

Vranitzky osztrák kancellár szerint a régió országai között olyan nagyok a gazdasági és társadalmi különbségek, hogy azokat nem lehet összeegyeztetni. Ezért, mondta, nincsen alap egy közép-európai szövetség megteremtésére. Ezt még tekinthetnénk kissé pesszimiztikus vagy statikus realpolitikának is. De a kancellár egy nyilatkozatában Csehszlovákiát és Magyarországot inkább potenciális vetélytársnak nevezte, semmint szegény testvéreknek. A magyar miniszterelnök ugyancsak az Európai Gazdasági Közösséghez való egyéni és mihamarabbi csatlakozásban jelölte meg a kiutat, és a csehszlovák vezetés is Németország és az Európai Közösség felé orientálódik. A legtöbb, amire a jelen helyzetben kilátás van — bár ez nem kevés — egy magyar—cseh-szlovák charta a nemzetiségek egyenjogúságáról és a kisebbségvédelemről.

1990 nyarán úgy látszik, az utópia és a realitás ismét szétváltnak. Nem Közép-Európa támadt fel, hanem egyes országai nyerték vissza önállóságukat, s a történelem az 1920-as évekhez tér vissza. Tehát mégiscsak azoknak van igazuk, akik Közép-Európát, mint összetartozó régiót, mint egy regionális integráció keretét fantomnak, történelmi-irodalmi fikciónak tartják? Vagy inkább arról lenne szó, hogy a hívek és ellenfelek nem ismerik eléggé Közép-Európát, legalábbis nem vették elég alaposan számításba adottságait és lehetőségeit, hogy a hívek és opponensek preconcepcióiktól befolyásolva elfogultak Közép-Európa történelmi múltját és kiforrotlan perspektíváit illetően? *Timothy Garton Ash* írta 1986-ban egy kitűnő tanulmányában a Közép-Európa gondolat felkészültségi állapotáról: Közép-Európa egyelőre csak eszme. Még nem létezik, meg kell teremteni. De ehhez nem elégségesek irodalmi és tudományos alapító nyilatkozatok. „A Közép-Európa fogalom pozitív tartalommal való megtöltése érdekében a vitának túl kell lépnie a szónokias, szentimentális kijelentésekkel és varázsigékkel tarkított diszkusszió egy érzelmetől mentes, szigorú vizsgálat irányába, amely egyaránt kiterjed a történeti Közép-Európa összetartozást és megosztottságot mutató valódi örökségére és a mai Kelet-Európa sok ponton megegyező, de legalább annyira eltérő valós viszonyaira.” Ilyen alapon, sokoldalú elemzés a csodák éviéig nem készült el.

## KÖZÉP-EURÓPA FELKÉSZÜLET- LENSÉGE

Ha Közép-Európa hirtelen feltámadása nem lett volna olyan csodaszzerű, főként a nyugati politológusok és publicisták, de nem kismértékben a bennszülöttek számára is, akkor bizonyára kevesebb csodavárással, realisabban mérlegettük volna az átalakulás regionális nehézségeit, buktatóit. Az elmúlt hetven esztendő, s különösen az utolsó negyven év, annyira szétrombolta a régió kis országait, hogy azok jóformán felkészületlenül, bárminő integráció elemi feltételei híján érték meg a feltámadást.

Kezddük a gazdasági előfeltételekkel. Az első világháború utáni újjárendezés, mint ismeretes, szétzilálta az egykori Monarchiában kialakult integrációs formákat. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, ez a régióra felülről rákényszerített integrációs keret pedig diszfunkcionális volt: sokkal inkább akadályozta, mint előmozdította a „keleti blokk” gazdasági integrációját. A „szocialista” jelző a KGST-országokban a rossz minőség védjegye lett. Olyan példa, mint hogy a budapesti Ikarus-gyár a szocialista piacra eleve gyengébb minőségű, Nyugaton eladhatatlan autóbuszokat állított elő, és e piac beszűkültekor tönkrement, jól mutatja, hogy a versenytelővott szocialista piac nemcsak a technikai haladást, hanem az életképességet is aláasta. A szocialista országok gazdasági együttműködése tehát visszavetette a gazdasági fejlődést, és regionális viszonylatban kifejezetten *antiintegrációs* hatással járt.

Nincs mit csodálni azon, hogy az egymással eddig jórészt előnytelen kapcsolatban álló, elszegényedett, eladósodott kelet-közép-európai országok nem tervezik az egymással való szerves gazdasági együttműködés elmélyítését, hanem valamennyien sóvárogva tekintenek Nyugatra.

Hiányzanak egy közeli integráció társadalmi feltételei is. A régióban kezdetől, az államalapításoktól kezdve mindig is gyenge volt az alulról való építkezés, a helyi közösségek autonómiaja, és ezt a struktúrát a szabad piacra és az önálló vállalkozóra épített tőkés társadalom sem tudta gyökeresen megváltoztatni. A civil társadalom hajtásai gyengék voltak, ezeket is elsovasztotta a kommunista diktatúra. A leginkább polgári elemek, az ipari és a mezőgazdasági üzemek menedzserei léleken és stratégiában soha se váltak tőkés vállalkozóvá. Az alkotó, szabadgondolkodó értelmiségben is inkább a szellemi vállalkozás bátorsága erősödött meg. Általában, a rendszer kiölte a társadalom valamennyi rétegéből a vállalkozás szellemét, az önszerveződés készségét.

Látszólag paradox helyzet, hogy a barátságra és internacionalizmusra nevelt

társadalmakban éppen tudati téren voltak a legérettebbek egy jövőbeli integráció feltételei. A proletár internacionalizmusról elég hamar kiderült, hogy a szovjet imperializmus eufemisztikus varázszaava, valójában a Szovjetunióhoz való hűség és a feltétlen alárendelődés ideológiája. Magyarországon ugyanakkor volt a táboron belüli szolidaritásnak egy másodjelentése is: a szomszédoktól, az egykori kisantant államoktól való függés internacionalista eszmeként, a közös szocialista jövő érdekében vállalt önkorlátozásként való feltüntetése. A magyaroknál nacionalizmusnak, revizionizmusnak minősült mindaz a kívánság és érzelem, amely a szomszédoknál a hazafiság nemes virágaként virulhatott.

Mindazonáltal a nacionalizmus, bárminek nevezték is, behatolt a társadalom mélyebb rétegeibe, a nemzeti kultúra körébe bevont munkásság és szegényparasztok soraiba, sőt, a rendszer utolsó évtizedében még a pártelit főkadereinek mentalitásába is. Az apparátusba behatolt nemzeti érzés volt a párt és a rendszer bomlásának egyik legerősebb erjesztőanyaga. Csak hogy a nacionalizmus természetében, erős érzelmi töltésében, az irracionális és mitikus elemek tudatformáló befolyásában benne rejlik az oszthatatlanság. Ritkán sikerült eddig —, olyankor is leginkább laboratóriumi körülmények között — a hódítás, az elnyomás és a diszkrimináció elleni védelmi reflexet, a patriotizmust a nemzeti öncélúságtól és nagyravágástól elkülöníteni. Ezeket pedig már csak egy kurta lépés választja el a más népek iránti elenséges érzületől, a hódító, elnyomó és beolvasztó nacionalizmustól.

A nacionalizmusban rejtlő kétarcúság egyetemes érvényének szemléltetésére elég, ha a kelet-közép-európai nemzetek 1918 után bekövetkezett szerepváltásaira, az ún. „utódállamok” nemzeti-ségi politikájára, az 1938—1940-ben bekövetkezett visszacsatolások hideg napjaira, majd az 1945 utáni cseh-szlovák, román és szerb megtorlásokra gondolunk. Nyilvánvaló, hogy az elmúlt negyvenöt év verbális testvériesülése és az internacionálizmus leple alatt a hallgatag nacionalizmusok továbbtényeztek, és most gyorsan rehabilitálódtak. Be kell látnunk, a Közép-Európa gondolat híveinek, hogy a közös sorscsapásoktól remélt tudati tisztulási folyamat mélységének megítélésében — tévedtünk. Hiába, az egérnek a macska a leghatalmasabb állat. Hiába, a fehér, a szürke, a fekete egerek nem tudnak összefogni ellene. Legfeljebb a nyájasabb és kisebb étvágyú macskának hódolnak.

A régió nemzeti megosztottságához a krónikus, olykor már vézes önismeret-szegénység is jócskán hozzájárult. Az öntúlbecsülés, a mértékvesztés részben történelmi sérelmekre, kibebrendeségi komplexusokra vezethetők vissza. Az évszázados szolgasors, a verések és a verések hatását csak különleges védeke-

zési mechanizmussal lehetett elviselni. Ezek közé tartozik az önvizsgálat gyengesége, az önbírálat hiánya — sőt nemzetellenességgént való megbélyegzése —, a verések, a bajok, a szegénység okainak áthárítása az ellenségre, a rossz szomszédra. A magyar a németre és a törökre, a lengyel a németre és az oroszra, a szlovák és a román a magyarra, az orosz a tatárra és mindannyian a zsidóra kiáltják rá a bűnbakzságot. A megújulásnak nem a nacionalizmus enyhítése, hanem elmélyítése volt a módszere, a nyugatellenesség és a keletfélelem, s egy befele forduló népiesség az eszmei kifejezése.

Pregnánsan mutatkozott meg ez az elhárító mechanizmus az elmúlt fél évszázadban. A régió kis népeinek közvéleménye — néhány tisztánlátó és bátor értelmiségitől eltekintve — kizárólag a német, illetve az orosz megszállásnak és kényszernek tulajdonítja a faszizmus, illetve a bolsevizmus csapásait. A többség nem ismeri el, hogy saját köreiben is tért hódított a faszizlódás és a kommunizmus, hogy nekik is volt hasznuk a hazai faszizusból és a kommunista rendszerből, hogy tömegek kollaboráltak a totalitárius rendszerekkel. Egy népet — a németet sem, az oroszot sem — természetesen nem lehet teljes egészében nácinak vagy bolseviknak bélyegezni, de annyit el kell ismeri, hogy nagy részük túrte, és a túréssel vagy a beilleszkedéssel és együttműködéssel segítette e kártevő rendszereket fenntartani.

Az „ártatlanság-komplexus”, a kényszerre vagy a szomszédra való áthárítás, a gonoszra vagy a balsorsra való hivatkozás — mindez jól beleillik a közép- és a kelet-európai mitológiába. Ismertük ezeket a mítoszokat, az eredetmitoszot, a küldetés-tudatot, az ártatlanságot és nagyszerűséget hízoló önképeket. Ismertük a régióbeli nacionalizmusok irracionális és érzelmi töltésének vegytanát. A magunkét, a liberalizmussal szelídített magyarok istenét, az államalkotás és fenntartás képességének kizárólagos szabadalmát. És ismerjük, legalább másfél száz éve, a szomszédokét is, a herderi romantikában fogant etnocentrikus nemzeteszmét, amely a szlovákoknál a pánszláv messianizmussal, a románoknál a görögkeleti ortodoxiával párosult. A vallási töltésű nacionalizmus nem tűri el a heterodoxiát, és a legkevésbé sem toleráns a Kelet-Közép-Európát alapvetően jellemző pluralizmus, a „másság” iránt. Azt is tudtuk, hogy a gazdasági és társadalmi elmaradottság mellett az üdvtanként mitizált nacionalizmus veszélys közelségbe hozta e népeket a politikai ortodoxia, a tekintélyelvű uralom elfogadásához.

Talán nem nagyon ró meg bennünket az utókor, hogy mindeme tudásunk, sőt pesszimizmusunk ellenére, a tavalyi csodálatos év végén, a felszabadulás mámorában hittünk benne, hogy a sok közös szenvedés és megpróbáltatás a toleran-

ciát és a kölcsönös megértés bölcsességét érlelte meg népeinkben.

Tévedtünk. Csalódtunk. Tévedésünket és csalódtásunkat mentse, hogy a diktatúrák évtizedeiben aligha is alakulhattott ki demokratikus közvélemény, nem tisztázódhattak a belső és a szomszédokkal esedékes viták, nem kristályosodhattott ki a régi szép utópiát most, a kedvező pillanatban realizáló jövőkép.

A realpolitika és a régóta érlelődő — talán már túlérett — racionális utópia társításának még mindig nem jött el az ideje.

Pedig az idő sürget.

## AZ EGYSÉGES NÉMETORSZÁG ÁRNYÉKÁBAN

Németország küszöbönálló egyesítése az idei év kétségtelenül legjelentősebb eseménye, mind világtörténeti, mind közép-európai regionális szempontból. Németország ugyanis nem a nemzetközi tényezők egyike, hanem — Oroszországgal együtt — a régió mozgásterének és kényszerpályájának évszázados kereke. Széltében elterjedt meghatározás szerint Németország Közép-Európához tartozik, sőt komoly szakemberek értelmezése szerint Közép-Európa volta-képpen Németország — a többi független. Ezt a gondolatot propagálta a múlt század derekán Friedrich List közgazdász, majd az első világháború idején Friedrich Naumann, liberális politikus. Vajda Mihály filozófus ma is elképzelhetetlennek tartja a közép-európai egységet Németország nélkül. Minthogy azonban a német hegemonia alatt álló középrégiót sem a Szovjetunió, sem a nyugati hatalmak nem fogadnák el, Vajda azt a tételt állítja fel, hogy egységes Közép-Európa sem Németországgal, sem nélküle nem valósítható meg.

Ez a paradoxon, bármilyen szellemes és részben talán is, nem a történelmi valóság örök érvényű ellentmondása. Egyrészt évszázadokon át létezett és ma is lehetséges egy másik, nem német centrikus értelmezés is. Az, amely 1848-ban a lengyel Adam Czartoryski, a cseh František Palacký, néhány évvel később Kossuth, majd az első világháború alatt és után Jászi képviselt. Ez a Közép-Európa a német és az orosz nagyhatalom között, tehát kettős szorításban élő kis népek régiója volt — és maradt. Másrészt a szűkebb régió és a Németország közötti szoros politikai és kulturális kapcsolatoknak is mély gyökerű történelmi hagyományai vannak a reformációtól és a törökellenes felszabadító háborúktól kezdve 1848-ig és a weimari köztársaságig.

A Németország—Közép-Európa viszonylat eme kettős értelmezési lehetősége a kapcsolat kettős jellegében, ez pedig a német történelem kétirányú fejlődéstendenciájában rejlik. Reformáció,

vallásháborúk és ellenreformáció; nemzeti egyesítés, bismarcki *Reich* és agresszív imperializmus; goethei felvilágosult világpolgárság és vilmosi militarizmus, a Thomas Mann nevével fémjelzett humanizmus és európaiság és a Hitler nevéhez kötött fasizmus egymással váltakozva, egymást tagadva és kiegészítve alkotják az elmúlt fél évezred német történelmét. Ezt a kettősséget figyelmen kívül hagyni nemcsak történelmi, hanem reálpolitikai rövidlátás lenne. Igaz, a történelem logikája nem matematikai logika, sőt kifejezetten irítzik a képletektől, a szabályszerű ismétlődésektől. Az elmúlt negyven évben kiépült német demokrácia és a tartós prosperitás, amely — a múlt századtól eltérően — háború nélkül elérte az újraegyesítést, nem elkerülhetetlen végzettségű halad valaminő agresszív irányváltás felé.

Az egyesítés kétségtelenül súlyos gondokat okoz, és súlyos aggodalmat ébreszt. Mennyire és mikorra sikerül a szocializmus „porosz útján” járt kelet-német lakosság integrálása a nyugati demokratikus piacgazdaságba? Elbírja-e Németország az egyesítéssel, a nivellálással, a tömeges német és egyéb bevándorlással járó roppant megterhelés mellett a kelet-közép-európai kis országok támogatását? Nem következnek-e be az eddig nagyjából kiegyensúlyozott belnémet és európai erőviszonyokban eltolódás — egyrészt a jobboldaliság, másrészt a német hegemonizmus felerősödése felé?

Diplomatikusnak cseppet sem nevezhető nyíltsággal vetette fel nemrég a német egyesítés keltette aggodalmakat a volt brit kereskedelmi és ipari miniszter, Nicholas Ridley. Egyértelműen szolt a német túlsúly veszélyeiről, „Európa bekebelezéséről”, érveit a német történelemre és a német karakterre alapozva. Bár Ridley belebukott őszinteségébe, a parlamenti és a sajtóvita világosan megmutatta, hogy aggályait a brit közvélemény, sőt a kormány nagy része osztja. A vitában ugyan felmerült, hogy a mai Németország gyökeresen különbözik agresszív elődeitől, nincsenek hódító szándékai, de nyomban elhangzott az aggodalmas ellenérv is: Vajon nem történhet-e meg a jövőben is, ami a közelmúltban megtörtént: „egy ilyen kulturált nemzet *agymosása a barbarizmusba*”? Erősödik az a balsejtelem is, hogy egy közép-európai integráció a jelenlegi erőviszonyok között nem a német „Mittleuropa”-eszmé realizálásához vezetne-e? Ilyen aggodalmakat és megfontolásokat magam is hallottam történés kollégáktól Hollandiában, Ausztriában, s a legutóbb a madridi történész világkongresszuson.

Az aggályok, különösen egy diktatórikus fordulat lehetőségét latolgatnak, nem megalapozottak. Németország mai helyzete, gazdasági és társadalmi stabilitása gyökeresen különbözik a weimari köztársaságtól. Akkor, az első világhá-

ború után, az állandó gazdasági bajokkal, inflációval, munkanélküliséggel küszködő, elszegényedett és megalázott ország társadalmi valóságos táptalaja volt a fasizmusnak, — ma az erős jóléti állam sikerei, tartós prosperitása nem a szociális és nemzeti demagógiának kedveznek, hanem a liberalizmusnak. Faszálódás, militarista agresszió Németország részéről valóban nem tartozik a belátható jövő esélyei közé. De vajon összeegyeztethetetlen-e egy erős jóléti állam liberalizmusával a gazdasági terjeszkedés, az a *hegemonizmus*, amelyhez egyetlen tankra, egyetlen ágyúlövésre sincs szükség?

Szögezzük le, akár az első világháború előtti fél évszázad, akár saját korunk tapasztalatai alapján: gazdasági erő, parlamentáris kormányzat, liberalizmus nem akadály, hanem megfelelő körülmények között kifejezetten serkentője lehet a hegemonizmusnak. És tegyük rögvést hozzá: ilyen kedvező körülmények ma nagyon is fennállnak. A most egyesülő Németországnak megvan, vagy néhány év alatt teljesen megszerez minden eszköze a vértelen, „száraz” Anschlusshoz, és még vazallusokat sem kell erővel toboroznia — jönnek azok maguktól is. Ausztria, Magyarország, Cseh-Szlovákia és Lengyelország befolyásos politikai és gazdasági körei szívesen vennék a kölcsönökkel, beruházásokkal édesített, puhakezű német gyámkodást.

Hogy az európai nagyhatalommá vált Németország növekvő kelet-közép-európai befolyásából behatolás lesz-e, patronátus és egyoldalú függés, vagy kölcsönösen előnyös, a *mi* régióink újjáéledését támogató kapcsolatrendszer, azt nem könnyű előrelátni. Az alternatíva valóságos, mindkét ága nyitott. Megvan a valószínűsége a német hegemonizmus puhakezű, a gazdasági befolyást preferáló változatának, hiszen a *mai* nyugat-német vezetés különösen vigyáz a nyugati egység és a Szovjetunióval kialakított biztonság fenntartására. De fennáll egy erőteljesebb, akár intézményesített függési rendszer kiépítésének lehetősége is, annál is inkább, mert Ausztria, Magyarország, Cseh-Szlovákia és Lengyelország láthatóan külön utakon, saját rövid távú érdekeit követve versenyez a német gyámkodásért.

És ezt a veszélyes tendenciát nem elenyésztjük Németország tagsága az Európai Közösségben, és az sem, ha az említett országok — valamikor — ugyancsak tagjai lesznek a közösségnek. Egyet lássunk realisan: az Európai Közösség nem fogja, nem is tudja korlátozni Németország keleti terjeszkedését, aminthogy felszabadult országainkat sem fogja, nem is tudja megvédeni az egyoldalú német függéstől. Ehhez a nyugatiaknak sem elég anyagi erejük, sem eléggé húsba vágó érdekük nincs.

A kelet-európai *annus mirabilis* elmúlt, eljött a kiábrándulás s az elszürkü-

lés hosszú évadja. A Nyugat figyelme a bomló Szovjetunió és az arab Közel-Kelet felé fordult.

Ilyen körülmények között sok függ attól, hogy régióink kis országai, Ausztria, Magyarország, Cseh-Szlovákia merre fordulnak? Melyik alternatívát választják, illetve támasztják alá bel- és külpolitikai, valamint külpolitikai orientációjukkal? És vajon megint a német vezetés nagytérségbe való beilleszkedés lesz-e a reálpolitika, a szűkebb közép-európai unió pedig az utópia, vagy talán mégis az utóbbi bizonyul a hosszú távú realitásnak?

## AZ OSZTRÁK ALTERNATÍVA

Külkapcsolataink egyik különösen kedvező fejleménye az osztrák szomszédság barátságga mélyülése. Az elmúlt évtizedet — visszapillantva a Babenbergektől a Habsburgokig nyúló évszázadokra — bátran az osztrák—magyar kapcsolatok fénykorának nevezhetjük. Sokan ezt a javulást Kreisky és Kádár nevéhez fűzik, s szívesen szellemeskedtek az „új K. u. K. korszak” szójátékkal. Én inkább 1956-ra vezetném vissza a fordulatot. A forradalom bizonyította be a magyarság töretlen szabadságvágyát, az osztrákok igaz barátságát. Azóta a szakmai és baráti kapcsolatok hálózata, az együttműködés intézményes formái és a népi turizmus mélyítette el a barátságot. Előttünk ígéretes perspektíva nyíladott: az osztrák—magyar egyezség, ha Cseh-Szlovákia és részben Jugoszlávia is csatlakozik hozzá, egy új Közép-Európa fundamentuma lehet.

Az idej „csalódások éve” a várható és aligha elkerülhető konfliktusokat azzal a váratlanul és nem a nemzetiségi ellentétekből fakadó csalódással tetézi, hogy lazul, lehül az eddigi példás osztrák-magyar jó viszony. A szocializmusban senyedő barát jó volt Ausztriának, néki meg Ausztria, mint kapu Nyugat felé? A hasonló demokráciában nem felelnek meg egymásnak? Esetleges okok mellett, úgy vélem, az Európai Közösséghez való csatlakozás és a Németországhoz való viszony bontotta meg az addigi egyetértést. A magyar politikai vezetés részéről is történhetek hibás lépések, gesztusok, mégis inkább egy pragmatikus reálpolitika kiforratlanságáról lehetett szó; osztrák részről azonban, úgy látszik, a hagyományos történelmi alternatíva ütközik ismét: *német birodalom* vagy osztrák *Dunai Monarchia*?

Az *alternatíva* — vagy *dilemma* — *előzményeiről röviden annyit, hogy a Reich és a Monarchia összekapcsolhatóságának avagy szétválasztásának kérdése több évszázada, legalábbis Mária Teréziától kezdve kísérti az osztrák történelmet. A Vormärz (reformkor) külpolitika és a birodalomszervezés eleven problémájaként tüzte napirendre az Ausztriát is magába foglaló nagy német*



és az öt kizáró kisméret egyesítés problémáját, amelyet aztán Bismarck és Moltke fegyverrel vágtak szét 1866-ban, Königrätznél. A két világháború között létkérdésként nehezedett Ausztriára az állami önállóság vagy a *Reich*-hez való csatlakozás, az *Anschluss* alternatívája. A döntést megint csak a birodalom, a *harmadik*, hozta meg: a hitleri fegyverek támogatásával végrehajtott 1938. évi Anschluss formájában. Ausztria egyik keleti tartománnyá degradálódott.

Az 1955. évi államszerződés, úgy tűnt, végleg megalapozta és nemzetközileg megerősítette az osztrák identitást: a semlegességet és a híd-szeretet. Ausztria vállalta az önállóságot, ezzel a közép-európai kulturális örökség ápolását, az „utódállamok” közösségtudatának, új összefogásának élesztését. A politikai vezető réteg, a két nagy párt jó három évtizeden át vállalta ezt a küldetést: Bécs az „elszocializált” régió szabad értelmiségének találkozó helye, egyik szellemi központja lett a hidegháború és az elnyomás nehéz éveiben. Hogy lehet akkor, hogy éppen most, a felszabadulás-kor, Ausztria közép-európaisága nemcsak, hogy nem realizálódik, hanem halványul? Milyen kegyetlen firtora ez régióknak jelenkori történetének? E csaknem groteszt játékban legalább két nagy súlyú tényező működik közre.

Az egyik az Európai Közösségbe lépés prioritása. A közkeletű indokolás szerint a semleges különállásában elszigetelt Ausztria a Közös Piac nélkül gazdaságilag nem prosperál. Ausztriának bizonyára nagy szüksége van a biztonságos nyugati piacra, az áruk, a csúcstechnológia szabad áramlására. Nyilván jól jönne a nyugati tőkebefektetés is, bár e téren a nyugatnémet tőke eddig is eredményesen működött (becslések szerint az ausztriai működő tőke mintegy fele német kézben van). És itt világlik ki az Európához való csatlakozás mélyebb történeti értelme: a közösségi tagság lenne a „száraz” Anschluss legsimább, az érdekelték számára leginkább elfogadható módja.

Egy kiváló osztrák kollégám fejtegette a minap, hogy Ausztrijelenleg is erősen függ Németországtól, elsősorban — de nem kizárólag — gazdaságilag. A tizenharmadik európai csillaggal való fémjelzés pedig intézményesen is szentesítene ezt a viszonyt — a Bajorországhoz hasonló státusz formájában.

A „nagy német” alternatívát bizonyára erősíti a másik tényező: Kelet-Közép-Európa ziláltsága, átalakulási válsága, újjáéledő nacionalizmusa. A szomszédokkal való közösség jelenleg Ausztriának súlyos anyagi megterhelést, bevándorlók tömegét, belviszályokat ígér, konszolidálódás esetén pedig potenciális versenytársakat. A sablonos réalpolitikuskok részéről tehát nem (csupán) érzelmi vonzódásról van szó, ha valamenynyire pártban növekszik az Európai Kö-

zösséghez való csatlakozás, vagyis a nagy német közösség híveinek a száma.

De gondoljuk csak el a nagy német alternatívát bármilyen realizálásának közép-európai következményeit. Régióink nyugati peremterületén egy hatalmas, 85—90 milliós nagyhatalom, erősebb és hatékonyabb, mint a hitleri vagy a sztálini volt, amely szabadnak látszó mozgásterünket ismét kényszerpályára sodorná, és nem hagyna fenn számunkra más választást, mint a hagyományos csatlósszerep elfogadását, mint egy szerény keleti szárnyat az épülő (?) Európa-házban. Meglehet, kényelmesebbet, esetleg fürdőszobás, összkomfortos lakásokkal, amelyek valamelyest elviselhetőbbek, mint Sztálin és Brezsnyev korában voltak. Alkalmassint Ausztriát, a liberális dunai országot sem elégítené ki a Szászország és Poroszország mögé sorolt provinciális helyzet.

Át kellene gondolnunk, százszor is, milyen legyen a nyugati integráció és a közép-európai önállóság viszonya.

## VAN-E SZÁMUNKRA HELY KÖZÉP- EURÓPÁBAN?

A magyar külpolitika jövőképe az európai integráció, stratégiai célja, akár csak Ausztriának, a mielőbbi csatlakozás az Európai Közösséghez. Ettől várja gazdasági és politikai helyzetünk konszolidálását és a magyar kisebbségek nemzetközi jogvédelmét. Emellett sokoldalú kapcsolatok kiépítésére törekszik, elsősorban Németországgal, ámde az angolszász országokkal is, főként az USA-val, továbbá a szomszédokkal és még Japánnal, Koreával is. Egészében véve ez a koncepció reális és átgondolt. A részletekben és a konkrét gyakorlati lépésekben azonban vitatható.

A demokratikus Magyarország új helyének keresésében, úgy tűnik, még sok a túlzott elvárás, különösen az Európai Közösséget illetően. Először is illúziók ébrednek és terjednek a csatlakozás közelsége és viszonylagos egyszerűsége iránt. Szóvivők és hírhozők szívesen idézik a kedvező megnyilatkozásokat, de többnyire elhallgatják az elutasító vagy a távoli jövőre halasztó álláspontokat. Illúziók élnek a csatlakozás általános gyógyhatása iránt is. Mint a rákos beteg, várjuk a csodaszert, amely a gazdasági bajokat, a közmorál és a munkamorál vesztes megfogyatkozását és még a kisebbségvédelmet is megoldja. Aggodalmak árnyékolhatják be a csatlakozást amiatt is, hogy vajon az — a német kapcsolatok prioritásával együtt — nem jár-e hasonló következményekkel, mint Ausztria esetében: — egyoldalú függéssel. És egyáltalán: megoldhatók-e a mé-

lyen megrögződött kelet-közép-európai problémák külső befolyásolással, egy újabb, talán bonni vagy brüsszeli döntéssel? Meg lehet-e kerülni a fejlődés organikus útját, a racionális kompromisszumokon alapuló belső rendezést, a lokális integrációkból felépülő majdani Páneurópát?

Igaz, a magyar politikai vezetés tesz pozitív lépéseket a környező nagyhatalmi túlsúly regionális szövetségekkel való ellensúlyozására. Ilyen elsősorban a *Pentagonale*, Olaszország, Jugoszlávia, Magyarország, Ausztria és Cseh-Szlovákia összefogása. Ilyen a Lengyelország, Cseh-Szlovákia és Magyarország tervebe vett — a Varsói Szerződést pótló — katonai védelmi egyezménye. Ezekből formálódhat szorosabb regionális közösség. Potenciálisan. Ha a résztvevők egyöntetűen akarják. A legutóbbi velencei találkozó azonban nem tanúsított ilyen eltökéltségről. Az olasz képviselők az intenzív erősödést, a magyarok a további bővítést ajánlották; az olaszok nem titkolták aggodalmukat a német egyesítés miatt, a magyarok inkább maradéktalan örömeiknek adtak kifejezést; az osztrák vezető jó „ötletnek” minősítette az öt ország gazdasági jellegű tárgyalásait. Jugoszláviában pedig főleg Horvátország és Szlovénia érdekelte a regionális összefogásban.

A lengyel—magyar—cseh-szlovák védelmi szövetség még csak terv. A *Pentagonale* legfeljebb csírája, még bizonytalan jövőjű csecsemője egy regionális integrációnak. Ausztria és Cseh-Szlovákia még inkább szavakban, részletkérdésekben legfontosabb szomszédunk. Pedig velük bármilyen tárgyú és rangú egyezségnek jóval nagyobb hely- és névértéke van, mint a Koreai Köztársasággal, vagy a Spanyolországgal kötött kereskedelmi egyezményeknek.

Ausztria, Cseh-Szlovákia, Magyarország, részben Jugoszlávia maga a történeti Közép-Európa, a kis népek, a kis országok Közép-Európája, létünk földrajzi, történeti és kulturális kerete, mozgáster. A velük való *különleges*, integratív kapcsolatok, a gazdaságot, a társadalmat és a tudatot formáló szoros szálak nélkül az európai integrációba való betagozódás tökéletlen, és jórészt formális marad.

Az *annus mirabilis* elmúltával sok csalódás ért bennünket, mindannyiunkat. Magyarokat — és alkalmasint a szomszédainkat is. Kérdéses az is, hogy feltámadt-e Közép-Európa, vagy csak a tetemét exhumáltuk? Vagy talán az a valóság, hogy meggyötörtebben, nyomorúságosabban támadt fel, mint ahogyan Jaltában és Potsdamban eltemették? S ha tavaly ilyenkor korai volt még a harsonázás, ma is korai még a gyászharang megkondatása. Közép-Európa ma éppen annyira reális utópia, mint amennyire utópikus realitás a pán-európai integráció. ■

# „Az igazság megszabadít a félelemtől”

I dén júniusban, hosszú évtizedek után először, hazám lakossága szabadon választhatott. A választást a koalíciós kormány felállításának felelősségteljes munkájával eltöltött napok követték. Július ötödikén a szabadon választott parlament szabadon választott köztársasági elnököt, s választása ismét rám esett. Röviddel ezután a parlament bizalmat szavazott az új kormánynak.

Ezen eseményekkel érte el tetőfokát hazám újkori történetének egyik legdrámaibb szakasza. Véget ért a totalitárius rendszer forradalmi lerombolásának, a fel-fokozott izgalomnak, a számtalan rögtönzésnek és gyors döntésnek a kora, véget értek az idegfejtő, már-már kalandos napok, melyek zsúfolva voltak eseményekkel és torlódó munkával. Mindez kissé zavaros, de lényegét tekintve varázslatosan szép álomra emlékeztetett. Valójában mese volt ez. Mese, mely jó véget ért. Hiszen annyi lépésünket fenyegette kudarc, annyi minden nem sikerülhetett volna! Merőben ismeretlen úton jártunk, és egyikünk sem vehette biztosra, hogy ez az út nem szakad be alattunk.

Nem szakadt be, viszonylag jól végződött minden. Eljött az idő, amikor minden okunk megvolt az ujjongásra: a forradalmat a maga temérdek kockázatával magunk mögött tudhattuk, előttünk pedig ott ragyogott a demokratikus állam nyugodt építésének távlatja. Elképzelhető-e ennél boldogabb pillanat egy olyan ország életében, mely évtizedekig szenvedett a totalitárius rendszer uralma alatt?

És pontosan ebben a felemelő történelmi pillanatban különös dolog történt velem: amikor megválasztásom után először mentem be irodámba, megállapítottam, hogy depressziós vagyok. Mélységes levertség vett rajtam erőt, elképesztően benuultnak és kiürültnek éreztem magam, úgy tetszett, hirtelen nincs ötletem és célom, nincs reményem, képességem és akaratom, ernyedtem, bágyadt és fantáziátlan vagyok. Jóllehet néhány napja még temérdek munkám volt és örökösen elmaradtam valamivel, most egyszerre csak nem tudtam, mihez is kezdjek.

Az izgalmasan pergő események nyomása, mely még a minap meglepő teljesítményekre készítetett, feloldódott, s én ott álltam tanácstalanul, mindennemű

belső motiváció híján, kimerülten és szinte fölöslegesen.

Felettből mehökkentő érzés volt. Talán egy féktelen dorbézolást követő másnapossághoz hasonlítható, talán az imádott nőtől megcsalatott szerelmes férfi sokkjához, talán egy szép álmából való ébredéshez, amit a hétköznap taszító realitása követ.

Ám nemcsak én éreztem magam ilyen különösen. Ugyanilyen érzésekkel küszködött számtalan munkatársam a prágai Várban.

Megértettük, hogy vége a költészetnek, kezdődik a próza. Hogy vége a karneválnak, és jönnek a hétköznapok. És valójában csak most döbrentünk rá, mennyi igényes és merőben hálátlan munka vár ránk, és milyen súlyos terhet vettünk magunkra. Az események vad irama mintha mindaddig nem engedte volna, hogy egy pillanatra félrehúzódjunk, elgondolkozzunk, mérlegeljünk, és eldöntsük, győzzük-e a feladatokat, melyeket magunkra vállaltunk. Egyszerűen az árba vetettek bennünket, s nekünk úsznunk kellett. És mintha csak most következett volna be a pillanat, amikor teljes egészében felmérhetjük választott sorsunk súlyát.

E lelkiállapotban ott bujkált a váratlan, és az adott helyzetben látszólag végképp logikátlan és indokolatlan érzés, a reménytelenség érzése. És ennek legmélyebb rétegében tulajdonképpen a félelem ült: a félelem, hogy túl sokat vállaltunk, hogy nem győzzük majd a feladatokat, a tulajdon alkalmatlanságunktól, tehát az önmagunktól való félelem.

Végül ennek az érzésnek a legmélyén ott volt az abszurditás élménye is. Talán Sziszüphosz érezne így, ha sziklája egy napon megállapodna a domb tetején és nem gurulna vissza. Sziszüphosz, aki lelkileg nincs felkészülve rá, hogy munkáját siker koronázza. Sziszüphosz, kinek élete elvesztette eddigi értelmét, és új értelmet még nem nyert.

A mikor egy éve megkérdeztek, megnyitnám-e egy rövid beszéddel ezt a világhírű fesztivált, nem számoltam a lehetőségekkel, hogy ide utazhassak, mindazonáltal örömmel elfogadtam a felkérést azzal, hogy írásban küldöm meg beszédemet. Örültem, hogy a békés karácsonyi napok alatt nyugalomban megírok egy kisebb esszét a félelem és a fenyegetettség érzéséről a közép-európai irodalomban. Csakhogy közbeszólt a történelem, és a mögöttem levő viharos hónapokban nem tette lehetővé, hogy időt kerítsek és összpontosítsak a tervezett beszéd megírására. Így aztán abban bíztam, hogy a választás és annak minden velejárója után teljesítem feladatomban. Ismét csak örültem, mert úgy terveztem, hogy e röpke visszatéréssel eredeti, írói foglalkozásomhoz önmagam számára is elválasztom politikai elkötelezettségem első, forradalmi szakaszát a békésebb és úgymond építő második szakasztól.

Az íráshoz való időt valóban megteremtettem.

Csakhogymiféle idő volt ez? Az én különös politikai másnaposságom ideje! Ha néhány hónapja a történelem torpantott meg, most én magam álltam az írás útjában. Egyszerűen képtelen voltam bármit is leírni, kiürültnek, bénának, tehetetlennek éreztem magam.

Felettből paradox dolog: a félelemtől akartam írni, s ebben váratlanul a félelem akadályozott meg. Félelem a témától, félelem a tulajdon elégtelenségemtől, félelem önmagamtól.

Így aztán nem tehettem mást, mint hogy én is paradox módon fogtam a témámhoz: leírtam a helyzetet, mely oda vezetett, hogy képtelen voltam belekezdni.

Nincs ebben semmi új: az írók többsége valójában azért ír, hogy mondataiba öntse s ezáltal legyőzze saját kétségbeesését.

**A**mikor Közép-Európa kultúrájának és irodalmának különlegességeit veszik számba, egyetlen felsorolásból sem hiányzik két kiemelten fontos specifikum: a fenyegetettségre való fokozott érzékenység, és a fokozott érzék a félelem fenoménja iránt. Ez nagyon is érthető: egy olyan térségben, amelyben ennyire bonyolultan alakult a történelem, amely kulturális, etnikai, szociális és politikai szempontból ilyen összetetten rétegződött, amelyben általában a legkülönbözőbb európai katasztrófák kezdődnek és végződnek, nos, az ilyen térségben törvényszerű, hogy lakói fokozott mértékben tapasztalják és érzékelik az emberi létnek éppen ezt a dimenzióját. Úgy hiszem, e terület heterogén mivolta világos magyarázattal szolgál életének mindkét jellemző pólusára: egyik oldalon a történelemnek idilli zsánerképpé, anekdotává, a lokálisnak és lokalitásnak szinte folklorisztikus kultusszá való miniatürizálása, a másikon a megszállott és már-már háborzongatóan előrelátó rettegés az úgynevezett nagy történelmi eseményektől. A kedélyes jószomszédságnak itt törvényszerűen megvan a maga ellenpólusa a fanatizmus és nacionalizmus különféle válfajaiban, melyek pontosan e történelemtől való feszült félelemből fakadnak. Az állandó fenyegetettségben élő nemzetek vagy etnikumok itt állandóan érzik fenyegetettségüket, és önmaguk fontosságának nemzeti vagy egyenesen nacionalista hangsúlyozásával állandóan védekeznek e fenyegetettség ellen. Az etnikumok, melyek itt politikailag tulajdonképpen sohasem tudtak békében és szabadon kifejlődni, állandóan harcolnak identitásukért, többek között azzal, hogy állandóan figyelik tulajdon másságukat, és fokozottan érzékelik a veszélyt, amit a mások mássága jelent számukra.

Azt hiszem, a félelemnek az a fajtája, amit önmagamon tapasztaltam és az imént leírtam, a közép-európai szellemi világra szintén jellemző, vagy háttérének ismeretében legalábbis érthető. Bajos elképzelni, hogy Angliában, Franciaországban vagy Amerikában bárkit is depresszióba kergetne a tulajdon politikai győzelme. Ezzel szemben Közép-Európába ezt teljesen érthetőnek és természetesnek tartom.

**V**égül is manapság a másnapos üresség élménye mifelénk korántsem csak az én élményem. A furcsa félelemem még kevésbé. Nemcsak Csehszlovákiában, de a totalitárius rendszertől megszabadult más közép-európai országokban is gyakran találkozom ennek a félelemnek és ürességérzetnek különféle változataival.

Ezekben az országokban az emberek nagyon nehezen harcolták ki az áhitott szabadságot. Hanem amint kiharcolták, a szabadság mintha kissé meghökkenett volna őket: annyira elszoktak tőle, hogy hirtelen nem tudják, mit kezdjenek vele; tartanak tőle; nem tudják, mivel töltsék meg; az érte folytatott sziszifuszi harc mintha váratlan irt hagyna maga után; mintha az élet egyszerűen értelmét vesztené. Egy további, új félelem tünetei is tapasztalhatók a világnak ezen a részén: a jö-

vőtől való félelem. Ellentétben a totalitárius korszakkal, amikor a jövő nyomorúságos volt ugyan, de biztos, ma sokan úgy érzik, hogy felettébb bizonytalan. Mint-ha az egyetlen veszélyt — a jóllehet mindenütt jelenlevőt, de már ismertet —, amit a totalitárius rendszer elnyomása jelentett, egész spektrumnyi újabb és ismeretlen, vagy már rég elfelejtett veszély váltotta volna fel: kezdve a nemzeti konfliktusok veszélyétől az anyagi biztonság elvesztésének, vagy a fogyasztás, az üzlet és a pénz totális uralmának a veszélyéig.

Üldözöttnek és vesztesnek lenni — ezt már igen jól megtanultuk, s talán ezért vagyunk ma ennyire zavarban győzelmeinktől, talán ezért vagyunk ennyire meghökkenve attól, hogy senki sem üldöz bennünket.

Itt-ott még olyan célzások is elhangzanak, hogy az emberek nosztalgikus vággyal gondolnak azokra az időkre, amikor az élet nagyon szűk mederben csordogált ugyan, de ennek a medernek a partjait mindenki látta. Ma nem tudjuk, valójában hol vannak ezek a partok, s ez enyhe megrázkódtatást okoz nekünk.

Olyanok vagyunk, mint a rabok, akik megszokták a börtönt, s amikor egyik napról a másikra váratlanul viszuszanyerik a vágyva vágyott szabadságot, nem tudják, mihez kezdjenek vele, és kétségbe vannak esve attól, hogy valamiképp folyvást dönteniük kell.

Ismétlem: e társadalmi egzisztenciális állapot, amit önmagam példájával illusztráltam, s amit különféle változatokban polgártársaimon is tapasztalok, véleményem szerint elsősorban közép-európai állapot. Ennek számtalan, irodalom feldolgozta megfelelőjével találkozhatunk közelmúltunkban is, például az első és a második világháborút követő esztendőik légkörében.

Röviden: úgy tetszik, mi itt sorsszerűen predestinálva vagyunk arra, hogy másoknál gyakrabban — és olykor látszólag teljesen váratlan helyzetekben is — féljünk.

**A**történelemtől való félelem mifelénk jobbára nemcsak a jövőtől, hanem a múlttól való félelem is. Mondhatnám azt is, hogy ez a kétféle félelem feltételezi egymást: aki tart a jövőtől, az általában attól is fél, hogy szembenézzen a múlttal. És aki nem mer a saját múltjával szembenézni, az szükségszerűen fél attól, mit hoz a jövő.

A világnak ebben a zugában a hazugságtól való félelem gyakran csak másféle hazugságot szül, abban a dőre reményben, hogy menekülve az egyik hazugságtól megmenekültünk magától a hazugságtól is. Csak-hogy hazugság sohasem menthet meg minket a hazugságtól. Ahogy bennünket, Csehszlovákiában, semmitől sem mentett meg a szocialista földi paradicsomot hirdető sztálini hazugság, ugyanúgy nem ment meg az a hazugság sem, amely Hitler rasszista csatlósait az egykori fejedelmi trón állítólagos örökösiként állítja be. A történelem hamisítói nem megmentik, hanem fenyegetik a nemzet szabadságát.

Ezeken a végeken, ilyen vagy olyan módon, sokan vétkeztünk. Ámde nem nyerhetünk megbocsátást és nem költözhet lelkünkbe béke, amíg vétkeinket legalább be nem ismerjük.

A beismerés felszabadít. Tudom, hogy szabadított fel engem is, valahányszor volt erőm tudatosítani magamban hibás lépésemet.

Számtalan okom van állítani, hogy az igazság megszabadítja az embert a félelemtől. Hiszen közülünk,

akik az elmúlt években Európának ezen a részén próbáltuk mindenen ellenére hangosan kimondani az igazat, sokan csak azért őrizték meg nagyvonalúságukat, toleranciájukat, mértéktartásukat és jó kedélyüket, mert így tettek. Különben talán végső kétségbeesésbe zuhantak volna.

A mi specifikus közép-európai félelmünk már sok tragédia okozója volt. Bizonyíthatnánk, hogy temérdek helyi, de némely globális konfliktusnak is a félelem volt az őseredete. A kishitű lelkek önmaguktól és a világtól való félelme itt gyakran erőszakot, brutalitást, fanatikus gyűlöletet szült.

A félelem azonban nemcsak pusztító állapot.

Hiszen az önmagunk alkalmatlanságától való félelem új képességeket ébreszthet fel bennünk; az Istentől vagy saját lelkiismeretünkől való félelem bátorságra sarkallhat; a kudarcától való félelem erős motorként hajtja vágyunkat, hogy helyt álljunk. A szabadságtól való félelem pontosan azzá válhat, ami végül megtanít arra, hogyan töltsük ki szabadságunkat valódi értékekkel. És a jövőtől való félelem lehet éppen az a kényszerítő erő, melynek hatására mindent megteszünk annak érdekében, hogy ez a jövő szebb legyen.

Minél érzékenyebben észleli valaki a különféle lehetséges veszélyeket, annál nagyobb garanciát nyújthat az ellenük való védekezésben.

Különben én mindig úgy gondoltam, hogy a kiürült, értelmét vesztett élet érzete lényegében csak kihívás, hogy létünknek és munkánknak új tartalmat keressünk. Talán bizony nem a legmélyebb kétségek pillanatai azok, melyek új bizonyosságokat szülnek? Ki tudja, vajon nem a reménytelenség a legjobb éltető talaja a valóban emberi reménynek, és hogy a világ abszurditásának élménye nélkül egyáltalán sejthetnénk, kereshetnénk és találhatnánk-e benne értelmet!

**A**nnak ellenére, hogy államfőhöz oly nem illően reménytelenségem pillanatairól beszéltem, előadásomat most nagyon konstruktívan fejezem be.

Nevezetesen egy felhívással mindannyiunkhoz, közép-európaiakhoz: próbáljunk meg szembeszegetni magunkat a saját félelmeinkkel, és következetesen távolítsunk el minden lehetséges okot, mely e félelmeket gerjeszti. És próbáljunk meg Közép-Európában gyorsan és közösen kiépíteni egy olyan kölcsönös politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatrendszerrel, mely fokozatosan és végérvényesen kiküszöböli mindazokat a potenciális veszélyeket, melyeket közös jövőnk rejt magában, s ezáltal mindazokat az okokat is, melyek lehetséges félelmeinket szülhetik.

Próbáljunk meg ebben az oly sokat szenvedett térségben végre megszabadulni nemcsak a hazugságtól, de az igazságtól való félelmünktől is. Nézzünk végre szembe nyíltan és higgadtan önmagunkkal, múltunkkal, jelenünkkel és jövőnkkel. Kétértelműségünkől csak akkor lálalunk ki, ha ezeket az időket megértjük.

Próbáljuk meg kétségeink, félelmeink és csüggedéseink mélyéről felhozni az új európai önérték magjait, azok önértékét, akik nem félnek messzebbre tekinteni személyes vagy csoportos érdekeik és a pillanat látóhatáránál.

Köszönöm figyelmüket.

Körtvélyessy Klára fordítása



— Mit gondolsz, ebben a játékban mekkora lehet a mi szerepünk?

Göncz Árpád

# TÜRELEM É

*Szent István szobra előtt állván egy évezred néz szembe velünk, a magyar történelem évezrednyi vérzivatarára. A múlt, amit minden dicsőségével, minden vereségével együtt vállalunk kell, mert mást nem tehetünk: testünk minden sejtjébe, minden gondolatunkba beleépült, háttere minden szándékunknak, minden tettünknek, velünk él öntudatlan, s ha van magyar jellem, annak ez a múlt a legfontosabb összetevője.*

*A múltat nincs erőnk, nincs módunk megtagadni — a jelenünk, mire kimondom, a múltunkká lényegült át. S arra épül a jövőnk.*

*Am ha megtagadnunk sem módunk, sem szándékunk nincsen, megismernünk, mérlegre tennünk, okulnunk belőle — jövőnk érdekében — igenis van. S meghatározunk, hogy melyik szakasza az, amit mintának, példának tekintünk. Kölcsey volt az, aki a Haza és Haladás eszméjét, e két eszme együttes szolgálatát állította elibénk követendő példaként. Mert mit sem ér a hazafiság, elvont eszme marad, ha a haza szűkkeblű, ha előjogokért — legyenek azok nemesi előjogok, az uralkodó nemzet előjogai, osztály-előjogok — bárkit is kizár a haza polgárai közül a közjogainak köréből, ha*

*Az 1990. augusztus 19-én Székesfehérvárott elmondott beszéd szövege*



— Nem tudom... De az biztos, hogy a műfaj nem egyfelvonásos (Apokrif)

# S JÓAKARAT

szűkíti a hazához tartozók körét, hanem adja meg a kisebbeknek, legyen az vallási, nemzetiségi, eszmei kisebbség, ugyanazt a jogot, ami az uralkodó többséget megilleti, s mit sem ér a haladás eszméje, ha ára a haza — a nemzet — függetlensége.

Ma ismét korfordulót élünk, s ez a korforduló szinte biztosan nemzeti függetlenségünket erősíti — nemzeti függetlenségünket egy szélesebb — európai — környezetben. Magyarország — reméljük — a függetlenség és együttműködés összhangja, a magasabbrendű, többértékű nemzeti önmegvalósítás felé halad. Ez azonban — több tényező következtében — nem biztos, hogy a haladás, a jogok terjesztésének irányában hat. A piacgazdaság, kivált kezdetben, amíg a munka és a tőke egyensúlya, a munkavállalók és a vállalkozók érdekvédelmi szervezeteinek erőegyensúlya létre nem jön, amíg a munkavállaló és tőkés föl nem ismeri közös érdekét, ami nélkül hatékony piacgazdaság aligha létezhet — mondjuk meg magyarán —, inkább kirekesztő jellegű. Gazdaságilag a szegényt, a védtelent óhatatlanul hátrányos helyzetbe hozza. Nagyon kell vigyáznunk: Magyarországot ma komolyan fenyegeti, hogy ismét, ha nem is a hárommillió koldus, de a hárommillió szegényember országává lesz! Ahhoz, hogy ezt elkerüljük, mindenekelőtt emberközpontú, hatékony, s eddig még nyomokban sem létező új szociálpolitikára szorulunk.

Ez a nép, a magyar nép létérdeke, mert a nyomor fertőz — nemcsak abban az értelemben, hogy beleeszi magát a nemzet testébe, s pusztít, testileg, szellemileg, hanem erkölcsileg is: s az erkölcsi fertőzés mindenekelőtt a gazdagodó, módos rétegeket támadja meg! Ilyen helyzetben jogi esélyegyenlőségről beszélni nem elég — a védtelenek többségére szorulnak, formális jogokkal mit sem érnek.

De fenyeget a kirekesztő hajlam más irányban is: másfél emberöltőt élünk végig egy magát kommunizának nevező parancsuralmi rendben — ez idő alatt az ország lakosságának többségét érte súlyos jogi, anyagi, egészségi, erkölcsi és egzisztenciális károsodás, s a rengeteg, vértlen embert ért sérelem tömérdek keserűséget halmozott fel. Az elveszített szülőket, a kettétört életeket, a létbiztonság, a verítékkel szerzett vagyonka elvesztését, a füstbement éveket, a művelődés elrablott lehetőségét nem lehet kárpótlásul kifizetett pénzzel elmentélezni. Ennyi sérelmet lehetetlen úgy orvosolni, hogy a tengernyi korábbi sérelem kárpótlása ne szülje újabb — és megintcsak vétkesen elkövetett — sérelmek tömegét. Mint ahogy az is nagyon kérdéses, hogy az unokák vajon tartoznak-e a történelmi jégverés kártételéért jóvátétellel a nagyszüleiknek? Mert aligha tehetjük Magyarországot az össznépi kárpótlódi és fel-elősségrevonódi csataterévé — mindannyiunk közös kárára. Még ha a legsúlyosabb — és mérhető — sérelmeknek meg kell is találunk az ország teherviselőképességével arányos orvoslását. És hol vonjuk meg a fel-előssők körének határát? Kommunista lehetett valaki meggyőződésből, lehetett haszonlesésből, sőt csupán azzal, hogy a pártba belépett, kárára lehetett a társadalom egészének, de korántsem biztos, hogy büntetendő embertelenséget követett el — mint ahogy az sem biztos, hogy épp a párttagsága nyújtotta lehetőségek következtében nem tett-e többet valami jó ügy, a közösség érdekében, mint aki csak hallgatott. Ne fessünk magunknak ma újabb ellenségképet, mert ezzel ugyanúgy szétziláljuk az amúgy minden eresztékében recsegő-ropogó társadalmat, mint annak idején szétzilálta a „horthysta csecsemők” ellen viselt írgalmatlan irtóhadjárat. Aminek máig is isszuk a levét. Ma mindenekelőtt társadalmi békességre szorulunk, a köz javáért folytatott kemény és nyílt elvi vitákra, a régi sebek tőlünk telhető begyógyítására, de semmiképpen sem arra, hogy újabb sebeket üssünk. Esetleg épp egy-egy erkölcsileg bukott értékrend hamis értékeire hivatkozva. Ne hagyjuk, hogy épp csak hogy fakadó demokráciánkat bimbójában fagyassza le a múlt likából fúvó jeges szél. Ne vegyük át az épp hogy magunk mögött tudott tekintélyuralmi rendszerek módszereit! Inkább a közösség és az egyén emberi jogainak — gondolat és szó, az alkotó és építő cselekvés — szabadságának teljességét igyekezzünk megvalósítani. És megbízhatóan körülbástyázni. És nem is csupán azzal, hogy törvényesen deklaráljuk, hanem azzal, hogy nemcsak magunkra, hanem másokra nézve is természetesen tartjuk — hiszen minden jognak két oldala van: egy, ami feljogosít, egy, ami kötelez. Ahhoz, hogy e tudat a vérünkbe váljék, nem elég a törvény: ehhez türelem kell és cselekvő jóakarát. Egy más iránt.

Mert csak a türelem és a jóakarát síkján olvad eggyé a két cél, amit Kölcsey tűzött elibénk: Haza és Haladás — a közjó — szolgálata, oldódhat bennünk jelenné múlt és jövő.

Erhard Busek

# „A KULTÚRA MINDIG NEMZETEK FÖLÖTTI”

Művészet és kultúra —  
kölcsonös megértés  
határok nélkül



Thomas Messer, a New York-i Guggenheim Múzeum igazgatója 1984-es „Álom múzeum?” című bécsi előadásában az európai — mindenekelőtt a közép-európai — és az amerikai múzeumigazgatók eltérő helyzetét elemezve állam és kultúra kétféle viszonyát különböztette meg.

Európában, mindenekelőtt Közép-Európában, a múzeumok különböző bürokratikus intézményeknek vannak alárendelve, és céljaikat csak több-kevesebb nehéz és időrabló akadály áthidalásával érhetik el. Thomas Messer ebben az összefüggésben a „kultúra államiságáról” beszél. Ezzel együtt azonban az európai múzeum védettebb is. Igazgatója szinte soha nem bukhat meg, és jobban koncentrálnak a saját tudományágára.

Az amerikai múzeumigazgatót másutt szorítja a cipő: egy privát gazdaságban tevékenykedik, annak minden előnyével és hátrányával együtt. Alkotmánya alapján az amerikai állam semmiféle felelősséget nem vállal a kultúráért. Épp ezért nincs Kulturális Minisztérium, szinte semmi támogatás sincs a kulturális kezdeményezések számára, nincs semmiféle védőernyő a kultúra fölött.

Az ezáltal nyert nagyobb szabadság és hatékonyság azonban, mint ismeretes, többletterhet is ró az alkotókra: sokkal többet kell törődniük a társadalmi nyilvánossággal, a pénzszerezéssel, a publikum érdeklődésének felkeltésével.

Mindezzel Thomas Messer 1984-ben egy olyan problémakört vázolt fel, amely az elmúlt ősz nagy társadalmi áttörései után Közép- és Kelet-Európában különösen aktuálissá vált, és természetesen több viszonylatban is érinti az adott országok kulturális önértékelését és a velük való kulturális kapcsolatot.

Szinte egy éjszaka folyamán összeroppantak azok a rezsimek, amelyek az amatőröktől a magas művészetig a kulturális alkotómunka minden területét ellenőrizték és saját céljaikra felhasználták, teljességgel a „kultúra”=„politika” alapelve alapján, amelynek már Goebels, a Harmadik Birodalom legnagyobb propagandistája is elkötelezte magát. Aki behódolt, annak elég volt egy képet festenie vagy egy könyvet írnia, és máris az állami művészek kivételezett rétegéhez tartozott.

## ELNYUGATIASODÁS

A kollektívának elkötelezett kultúra és művészet eme kísértete immár a múlté. Az európai kultúra új szabadsága, a társadalmi, politikai és világnézeti változások új politikai helyzetet teremtenek. A nyugati és keleti fejlődési folyamatok kölcsönös függősége, amelyet Brezsnyev alatt még istenkáromlásnak számított emlegetni, napról napra erősödik, és egyben új félelmeket is ébreszt. Erről mindenekelőtt olyan írók és művészek beszélnek, akik szembeszegültek a konformizmussal és az elnyomással, és ezáltal (gyakran csak ezáltal) nagy érdeklődést keltettek műveikkel külföldön. Az elnyomás elmúltával a műveik iránti érdeklődés is messzemenően visszaesett. Ezek a művészek, akik országukban döntően hozzájárultak a régi rendszer bukásához, úgy érzik, hogy a megváltozott viszonyok egzisztenciájukat fenyegetik, és hallgatásra késztetik őket.

Egyidejűleg azt is látják, hogy a tőkeerős nyugati tömegkultúra dömpingje fenyegeti országaikat. Mialatt láthatóvá válik az a hatalmas erkölcsi és szellemi kár, amelyet a negyven, illetve hetven év szocialista egységkultúrája okozott, a másik oldalon a nyugati (és különösen az amerikai) civilizáció termékei, az újabb és újabb divathullámok környezetszennyezése is fenyegeti ezen közép- és kelet-európai országok friss kulturális palántáját.

Ez a megállapítás jóval kevésbé érvényes az NDK művészeire és íróira, akiknek jelentős része már régóta átvette a nyugati kollégák kifejezés- és viselkedésmódját. Érvényes azonban Közép- és Kelet-Európa minden más népére és nemzetiségére, amelyek nekikezdtek, hogy nemzeti kultúrájuk összetört cserepeit új önértékeléssé állítsák össze. Az elnyugatiasodást kritizálók Kelet-Európában nem szükségszerűleg elvetemült nacionalisták is egyben.

Ezeken a vidékeken némiképp máshogy járnak az órák; az emberek reflexei, értékelképzelései, hagyományokhoz kötődő gondolkodásmódja olyan feltételeket teremtenek, amelyek a nyugati kategóriák használhatóságát jelentősen leszűkítik.

## FÉLREÉRTELMEZÉSEK

„Ami igaz a Pireneusokon innen, az már tévedés a Pireneusokon túl” — írta annak idején Pascal. A határoktól független kölcsönös megértéshez ezt figyelembe kellene venni, különösen itt, Közép-Európában. Komolyan kellene venni az olyan szerzőket, mint pl. Andrzej Szycpiorski, akik „a valóság hű képét” szeretnék megrajzolni. Eppen ez, a valós viszonyok leírása volt eddig megtiltva számukra.

Egy példa a Kelet és Nyugat közti kulturális különbségre napjainkból:

Amíg az emberek Bukarestben fenyőfát állítottak az utcákon, és áhítattal gyertyát gyújtottak — évtizedek után végre ünnepelhették a karácsonyt —, egy frankfurti ház homlokzatán megjelent egy plakát, amelyen egy kalapos férfi teli torokból elokádjá magát. A kísérő szöveg (az AIDS-veszélyre figyelmeztető hirdetés parafrázisa): „Rájött a karácsony” és „Ne adj esélyt a karácsonynak”.

Lehetséges, hogy a kettőt összehasonlító budapesti látogató félreértette a plakátot, mégis: Keleten és Nyugaton némiképp máshogy járnak az órák.

Jellemző a politikai viszonyok figyelmen kívül hagyására az a mód, ahogy Adorno Kodály zenéjét félreértelmezte: számára a kodályi zene reakciós volt. Magyarországon azonban ezt a zenét a demokratikus ellenállás jelének fogták fel, és éppen a reakciók gúnyolták és harcoltak ellene.

Amit Pascal a Pireneusokról mondott, bizonyosan nagyban érvényes a Lajta-határra is. Hiszen éppen ez a differenciáltság jellemzi a térség többkultúrájú táját, amely most újra szabadon fejlődhet, illetve fejlődhetne.

Veszélyezteti ezt a fejlődést az a körülmény, hogy a szabad piacgazdaság a keleti országokba mindegyiknél a nyugati rendszer árnyoldalait hozza magával: a szociális polarizálódás, a széles rétegek gyors elszegényedése, a munkanélküliség, a botrányrajtók, a szex és a bűnözés, a pornó- és horrorvideók elterjedése a változás első és legszembetűnőbb következményei. Ezek sajnos sokkal hamarabb válnak valósággá, mint a demokratikus szerkezetek.

## VÁGYKIELEGÍTÉS

A múlt nyári „Alpbachi kulturális párbeszéd” alkalmával Leupold Löwenthal a jelenlegi helyzetet előadása címében így jellemezte: „Jó közérzet a kulturálatlanságban”. Azt állapította meg, hogy a mai társadalom képtelen kulturális teljesítményekre. Ennek az az oka, hogy a mai (nyugati) társadalom nem ismeri fel már a lemondás és szublimálás jelentőségét a kulturális folyamatban. A posztindusztriális társadalom emberei csupán passzívan vesznek részt a történelemben, és messzemenő alkalmazkodás jellemzi őket. Az emberek „hálásan, vágykielegítésként” élik meg a kultúrát.

Ugyanezt állapította meg az elmúlt év őszén Ernst Gehmacher, a bécsi Empirikus Társadalomkutató Intézet igazgatója is: „Kultúrát Ausztriában ma olyan mennyiségben fogyasztanak, mint még soha. A kevésbé képzettek széles rétegeiben nő a boldogságérzet”. Így a politikának is azt tanácsolja, hogy még nagyobb összegeket fektessen a kultúrába. A kultúra mint a nép új ópiuma? Olyan megállapítások ezek, amelyek végzetesen emlékeztetnek a keleti államok korábbi állapotára. A jelenségek párhuzama — más kiindulópontok és előfeltételek mellett. *Les extremes se touchent*, a szélsőségek találkoznak — a kultúra területén is.

## FÁJDALMAS TAPASZTALATOK

Megvan az esélyünk — és néhány nyugati kiadó szerencsére ki is használja —, hogy tanuljunk a kelet-európai kultúraalkotás erejéből, fájdalmas tapasztalataiból és komolyságából; hogy odafigyeljünk azokra a bátor próbálkozásokra, amelyek új etikai mércéket és új szellemi orientációt keresnek — amelyet ott sokan a felszabadított kereszténységtől remélnek.

Megvan az esélyünk — nekünk, akik láttuk, hogyan születik az esztétika a művészet jelentőségvesztéséből; akik a Vasarely-effektusban szenvedünk: fulladozunk a túl sok egyformaságtól; nekünk, akik a művészet területén állandóan toldozunk-foldozunk, a régi részeket újra

meg újra elkezdjük összerakni, újra-rendezni és átcsoportosítani — megvan itt Közép-Európában az esélyünk, hogy olyan kulturális alkotásokat fedezzünk fel, amelyek egészen más egzisztenciális körülmények között születtek — feltéve, hogy szívünket nyitottabbá és határainkat átjárhatóbbá tesszük.

Szovjet és német írók egy nemrégiben megrendezett tanácskozásán az egyik szovjet résztvevő a következő javaslatot tette: „Hogy az önbíráskodásra való hajlamot minden nemzetnél ellensúlyozni lehessen, minden országnak egy Fekete Könyvet kellene írnia önmagáról. Abban pedig felsorolni mindama rosszat, amelyet más nemzetek ellen elkövetett, és mindama jót, amelyet más népektől kapott.” — Nem rossz javaslat arra, hogy a népek közti kölcsönös megértést a kultúra útján fejlesszük.

## HATÁRÁTLÉPÉS

A tanácskozás léghőjét egyébként megrontotta, hogy a nyugatnémet írók többször is azzal fordultak szovjet kollégáikhoz, hogy „örizzék meg a szocialista örökséget.” Míg végül egy fehérorosz szerző és nemzetgyűlési képviselő bosszúsan kifakadt: „Már megbocsásson, de nem a mi országunkban!”

Mi a kultúra?

„A kultúra mindig is nemzetek fölötti” — jelentette ki Robert Musil 1935-ben egy párizsi írókonferencián, amely a kultúra védelmét tűzte ki céljául, fellépve a kultúrát lehetetlenné tevő és elnyomó nacionalista és fasiszta ideológiák ellen.

Mi bűvöli el az utca emberét a kultúrában?

Elbűvöli, hogy olyan dolgokból, amelyek a legközelebbi utcasarkon megvásárolhatók, papírból, vászonzól, festékekből, kőből vagy fából felbecsülhetetlen értékű és hatású művek készülhetnek.

A művészet és kultúra szellemi tartalma, egy vers, egy dal vagy egy olyan kép, mint például Picasso „Guernicá”-ja megrendítő erővel hathat: ámulatba ejti vagy megborzongatja a befogadót. Olyan hatást gyakorol, amely egész rendszereket kérdőjelez meg és újat provokál. Hiszen a szellem és a kreativitás szükségyszerűen az újat, a még sosem volt keresi.

Gorbacsov ezt jól ismerte fel, ami-

kor a glasznosztjot és a peresztroj-kát azzal kezdte, hogy rehabilitálta Andrej Szaharovot és sok likvidált vagy emigrációba kényszerített művészt. A véleménykülönbség nyelvezetét vállalta fel akkor, és ezzel a kulturális szabadság területén — oroszországi viszonyokhoz képest — szenzációs hatást ért el.

## A KULTÚRA - ÉLETFORMA

A művészet és a kultúra szükségszerűleg a határok eltörlése felé tör; a már meglévőt újraalkotja, átlényegíti, és a közös tartalmak keresésében átlépi a határokat. Mert hiszen keserű történeti tapasztalat, hogy az izoláció és a bezárkózás (lásd Kína) hosszú távon erősen visszaveti a népek teremtő erejét, és — a népek együttélésére különösen veszélyes módon — ellenségképeket épít föl. Az efféle elzárkózás egyik következménye volt a hidegháború is.

A kultúra az életformák, vezérelvek és az emberi tevékenység során kialakult életfeltételek összessége. Éppen ezért a kultúra nem politika-mentes terület. A kultúra az ember életmódja. Az a tartalom, amely a politizálás lényegét kell hogy jelentse. A politika így mindig kultúrpolitika is egyben, hiszen a politika befolyásolja az emberi élet és cselekvés körülményeit. „Minden, amit az ember művel, műveli őt.” (Goethe).

## AZ IDENTITÁS VÁGYA

Mivel a kultúra — lényegéből adódóan — hosszú távon is hat, és a nemzetek fölött áll, kiválóan alkalmas arra, hogy áthidalja a napi politika hullámhegyeit és hullámvölgyeit, és hozzájáruljon az ellenségképek lebontásához. A kultúrpolitika ebben az értelmezésben békepolitikává lesz, ahogy II. János Pál mondja. A békepolitika pedig minden politika legnemesebb célja. A politikának ugyanis „az egymással való érintkezés legőszintébb formájának” kellene lennie, mondhatjuk Václav Havellel (a „Próbáljunk az igazságban élni” c. darabjának szavait idézve). A kultúra az identitás vágyából fakad. Talán az elmúlt évtizedek múzeumépítési és múzeumlátogatási rekordja is erre a vágyra vezethető vissza — amelyet az ipari társadalom

felgyorsult életritmusa és a technikai fejlődés sebessége táplál.

Ha az identitás vágya kielégítetlen marad, az olyan túlkompenzációhoz vezet, mint a Kelet-Európában váratlanul feltörő nacionalizmus és antiszemitizmus. Az önmagát kereső ember hajlik az idegengyűlöletre.

Az öntudat elvesztését a Szovjetunió lakosai a legrobbanásveszélyesebb társadalmi problémának érzik. Az elveszett nemzeti nagyság utáni vágy kedvez az orosz sovinizmus keletkezésének. Csak a kiegyensúlyozott, öntudatos ember — a kultúrember — képes a toleráns viselkedésre.

Az azonos kultúrkörhöz tartozás érzése Európában a véres háborúk ellenére is évszázadokon át élt. A XIX. század nacionalizmusa vezetett oda, hogy Európában a különbségeket túlhangsúlyozták és egyre inkább elfojtották a történelem mélyén gyökeredző közös hagyományokat. Elfelejtették, sőt letagadták, hogy valaha is kaptak volna valamit másoktól.

Semmi sem választ el jobban népeket, mint a kulturális arrogancia, semmi sem köt jobban össze, mint a másik ismerete és megbecsülése. Ez erősíti a vonzódást saját gyökereinkhez is. Mert saját kultúránkat nemcsak különbözőségében, hanem a többi európai kultúrával való rokonságában is lehet értelmezni. Csak ha ezt a rokonságot felismertük, ismerhetjük fel benne a valóban egyedít.

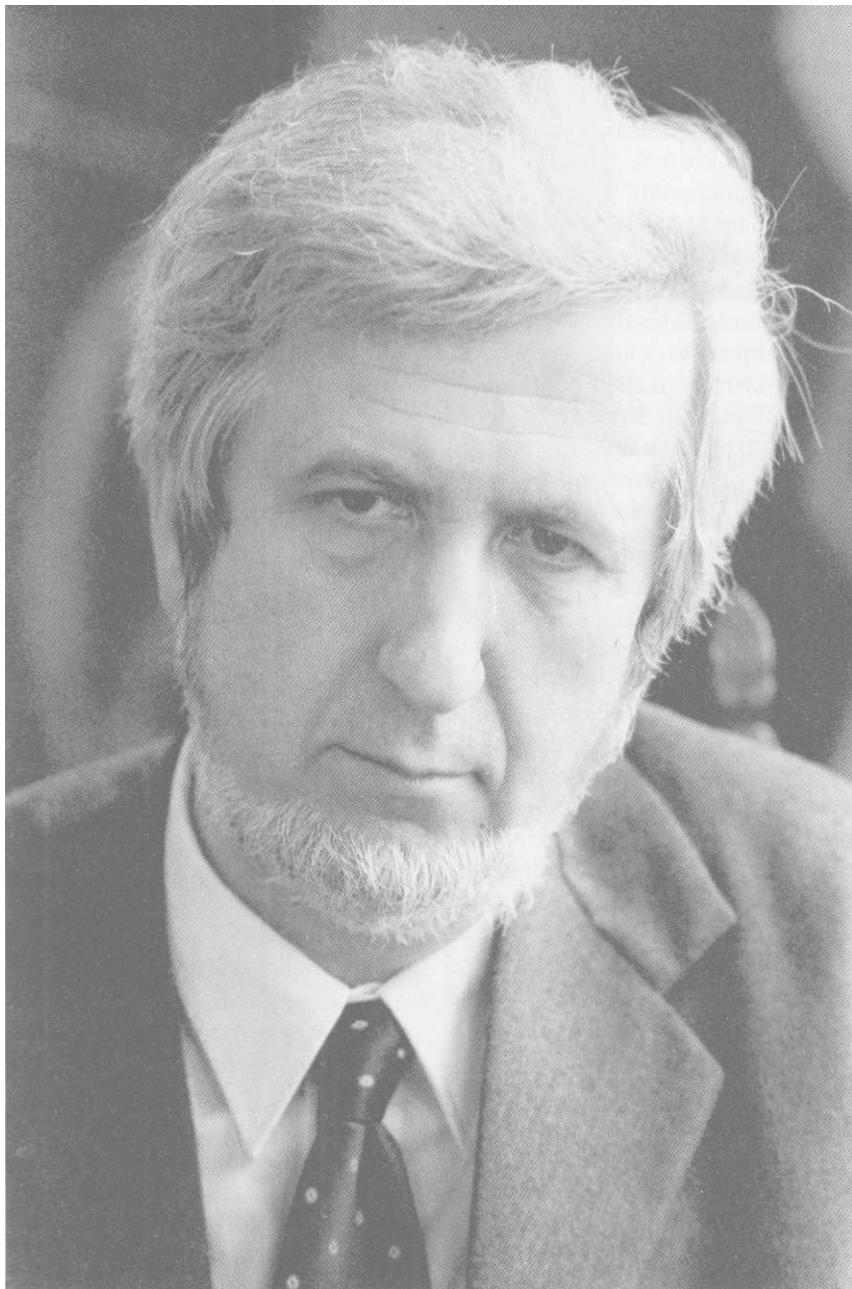
Ez különösen érvényes az osztrák kultúrára, amelyet sohasem egy, hanem mindig több különböző identitás határozott meg, és sajátossága csak eképp írható le.

Búcsúja alkalmából Henry A. Grunwald nagykövet a Salzburger Nachrichtenben Ausztriát úgy jellemezte, mint lehetséges modellt a közép- és kelet-európai fejlődés számára, amelynek az Ausztriában meglévő alkotóerő és fantázia bizonyosan nagy szolgálatot tenne. „Intellektuális nyitottsággal, tehetségek kifejlesztésével és átvitelével Ausztriának megvan az esélye, hogy az új Európa egyik agyközpontja legyen.”

Mindennek feltétele volna persze, hogy még szélesebb rétegek találják meg a maguk „előkert”-szemlélete helyett az európai perspektívát.

Módos Márton fordítása





# A MAGYARSÁG ÉS A HÁROM EURÓPA

A nagy hatalmak és a nagy nyelvcsaládok közé beékelte magyarság gondolkodóit századok óta foglalkoztatja, hogy e nemzetnek mik a jellegzetességei és hol a helye. A Nyugathoz tartozik-e, valóban a kereszténység védőbástyája volt, vagy igazából egy álmos, keleti, elmaradott nép a magyar, amely elvetélt kísérletek után, balsorsa vagy saját balítéletei miatt mindig újra visszakérik eredeti, talán eleve elrendelt helyére?

1918-ig, az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig Magyarországon általános volt a nézet, hogy a magyarság a Nyugathoz tartozik. Még azok is, akik „A Kelet Népe”-ről beszéltek, mint Széchenyi István, csak ösztökélni akarták a magyarságot a felvilágosult Európához való fölzárkózásra. Vagy akik e század elején — alaptalanul — a „feudális oligarchia” uralmáról, reménytelen elmaradottságról panaszkodtak, azok is csak azt akarták mintegy kiprovokálni, hogy a magyarból végre igazi nyugati „Kultur Mensch” legyen.

A forradalmak és Trianon, a történelmi ország földarabolása azután általános kiábrándulást okozott. Ki a liberalizmusból ábrándult ki, ki a kapitalizmusból, ki a demokráciából, ki a bolsevizmusból. Igen sokan úgy érezték, hogy a Nyugat hálátlansággal fizetett mindazért, amit vele együtt és érette a magyarok évszázadokon át tettek. Voltak, akik az „Ex Oriente lux!” régi jelszavát fölelevenítve az új, vörös ideológia jegyében kívántak szakítani az önmagát túléltnak hitt Nyugati Birodalommal. Egy másik irányzat más megoldást, „harmadik utat” keresve a nagy gazdasági világválságban még inkább lejáratosnak tűnő nyugati és a sztálini terrorba torkolló keleti befolyás, a túlzott individualizmus és a túlzott kollektívizmus között, hajlott arra, amit Szabó Dezső, a magyar populizmus még ma is szenvedélyes vitákra ingerlő nagy alakja a reá jellemző, ellentmondást nem tűrő hangon jelentett ki: „Magyarország helye Európában: Kelet-Európa!” Tőle némileg eltérő hangsúllyal és célokkal, de Németh László és nyomában Bibó István is azt vallotta, hogy a magyarságot a múlt és a jelen

elsősorban a vele egy régióban, a németek és az oroszok között élő kis népekkel, a paraszti Európával köti össze.

**A** második világháború azután kijelölte Magyarország (és szomszédai) helyét az új Európában. Az csak részletkérdés volt, hogy Európa kettévágása már 1939-ben, a Hitler—Sztálin-paktummal kezdődött-e meg, vagy az 1944-ben Churchill és Sztálin által „kipipált” százalékos megosztással, avagy az 1945-ös jaltai egyezmény, esetleg a potsdami értekezlet következménye-e. Fontosabb kérdés az, hogy a Szczecintől Triesztig leereszkedő „vasfüggöny” mesterséges kreáció volt-e, vagy valóságos történelmi tendenciák érvényesülése? Másként mondva: Európának eleve két része van-e, egy nyugati és egy keleti, vagy több?

Az első véleményt elsősorban az adott politikai (és az ezzel összefüggő) társadalmi és gazdasági viszonyok, a „realitás” támasztotta alá. Hatásosnak tűnő érv volt, hogy az eredetileg katonainak szánt, de rövidesen politikaivá és társadalmivá váló válaszvonal szinte kísértetiesen egybeesett Nagy Károly 800-ban létrejött Német-római Birodalomnak keleti határával. Ezek szerint bizánci császárok, török szultánok, az Ázsia kezdetét a Bécsből keletre vezető Landstrasse-hoz tevő Metternich, Hitler, majd az őt legyőző Sztálin a történelem törvényszerűségeit önkéntelenül is tiszteletben tartották. Vagyis „a népi demokráciák nem az égből pottyantak az Elba vidékére”, ahogy a londoni egyetemen tanító Péter László is írta egy szép esszéjében.

A másik felfogás szerint az alapvetően közös jellegzetességeket mutató nyugat-európai és az ettől eltérő társadalmú és kultúrájú, nagyjából az egykori Orosz Birodalom területét felölelő kelet-európai történeti fejlődés között önálló egységet alkot a mindkét típus vonásaiból sokat tartalmazó, de valójában egyikhez sem sorolható köztes övezet. A két világháború között eléggé általános volt ez a felfogás, és Nyugaton az egykori Habsburg Monarchia és utódállamai történetének számos

szakértője kitartott mellette, noha a hivatalos terminológia — és a külügyminisztériumok is — csak két Európában tudtak gondolkodni. Az elmúlt 15—20 évben azután Szücs Jenő, Hanák Péter és Konrád György mellett elsősorban cseh, lengyel és brit közírók sikeresen kezdték visszaplántálni Közép-Európa eszméjét mind az érintett országok, mind a Nyugat közvéleményébe.

Én is ezt tanítottam Budapesten az egyetemen. Mindig azt vallottam, hogy alapvető érdekeink megegyeznek szomszédainkéival: a mesterségesen ideplántált struktúrák lebontása, a gazdasági válság fölszámolása, a Nyugat-Európa-hoz történő sokoldalú fölzárkózás.

**S**zázadunk egyik nagy magyar írója, Márai Sándor 1939 őszén megrendülve búcsúzott az újból gázmaszoktolt Európától: „Nekünk európaiaknak, közös dolgunk volt és van a földön [...] Nekünk vezetni kellett volna a világot, példát mutatni fajtáknak és nemzedékeknek. [...] a búcsú pillanatában is kiáltom, hogy hittem az erőmben, amik megalkottak, s amíg élek és szólni tudok, hinni akarom, hogy az értelem és a szolidaritás ereje hatalmasabb, mint az ösztönök rémuralma.” Hála Istennek, az elkeseredés évtizedei után Márai még megérte, hogy Európa kezdett újjászületni.

Nem ez a megfelelő alkalom az Európához való csatlakozás előnyeinek és nehézségeinek számbavételére. Arról beszélni sem mostani feladat, hogy milyen stílusú legyen az a bizonyos Európai Ház, amit valóban föl kellene építeni. Tudnunk kell azt is, hogy előbb saját lakásunkat kell átépíteni és modernizálni, mielőtt hozzákapcsolhatnánk azt egy sok tekintetben már a XXI. századot idéző rendszerhez. De nem volna jó, ha csak egyedül lépnénk be ebbe a palotába, ott a helye szomszédainknak, sorstársainknak is. Nem csupán az altruizmus diktálja ezt, önző érdekeink is.

Az európai gondolatnak ma egyik kardinális eleme a türelem, beleértve a más nyelvűek, más vallásúak, a nemzeti kisebbségek iránti türelmet is. A második világháború után a Nyugat-Európában létrehozott közös

intézmények nagyban hozzájárultak a németek és franciák közötti kien-gesztelődéshez. Spanyolország demokratikus átalakulása, az Európai Közösséghez való csatlakozása és nemzetiségeinek autonómiát biztosító föderalizálása egymással szorosan összefüggött. A dél-tiroli német kisebbség ügyét is az európai elvek és gyakorlat érvényesülése juttatta nyugvópontra. A Helsinki Záróokmányának és a további biztonsági és együttműködési konferenciáknak is nagy szerepük volt abban, hogy a kisebbségi jogegyenlőség elve világméretekben előtérbe került. A mai Európában nincs helye a nemzetiségi elnyomásnak. Számunkra ezért is fontos, hogy egész térségünk ténylegesen részévé váljék Európának. Az emberi együttélés története minden szinten sok példát ismer arra, hogy milyen nehéz a viták rendezése, a régi sérelmek elfeledése, a kölcsönös bizalmatlanság eloszlatása, ha az érintettek közvetlen tárgyalásokon kísérik meg ezt. Tágabb keretben, egy nagyobb közösségen belül, széles körben elfogadott elvek alapján könnyebb a feloldódás, a megbékélés. Nemcsak Magyarország vágyakozik egy jobb európai otthonba, Közép- és Kelet-Európa többi népe is. De ebben az otthonban fölvilágosult házirend van, aminek az alapja az emberi jogok tisztelete. Ha valaha, valahol elképzelhető a Kárpát-medencében és környékén élő kisebb népek viszonyának rendezése, az csak egy kitágult Európában lehetséges.

Igen sok szól az együttműködés eszméje mellett, de a konföderáció régi álmát egy másik régi álom váltotta föl: az európai integráció. Ez óriási horderejű kérdés és nagy ígéret Közép-Európa számára, de ahogy az európai integráció kelet felé halad, a Kelet és Nyugat közt elhelyezkedő „harmadik Európa” eszméje eltűnőben van. Egy-két évvel ezelőtt Varsóban, Prágában és Budapesten még az ellen harcoltunk, hogy kelet-európainak nevezzenek bennünket, és azért küzdöttünk, hogy elismerjék Közép-Európát. Ma már az emberek előtt kirajzolódik az a jövő, amikor valamenynyien „egyetlen” Európában élünk majd. ■

# Gianni De Michelis



## A KISEBBSÉGI JOGOK CHARTÁJÁÉRT

**E**gy jó év telt el azóta, hogy Bécsben elhatároztuk a mostani konferencia összehívását. Európa történelme azonban olyannyira felgyorsult, hogy időérzékünk is megváltozott. A változások széles köre, ereje és dinamizmusa láttán úgy érezzük, mintha minden dimenzióját elvesztené az idő.

Ez a találkozó a szabadság, a képviselési elv, a pluralizmus alapján, a kontinens ismét megtalált egysége jegyében jött létre. Viszályokkal teli történelmük során az európaiaknak ritkán adatott meg, hogy közösen ünnepeljenek, ám 1989 mindannyiunk számára örömnem. Európa elsősorban eszme, és csak aztán kontinens: a személyiség tiszteletére összpontosuló, szüntelenül módosuló és alakuló értékek együttese. Európa nemcsak kelet felé terjed, beleértve a Szovjetuniót. Amerikát is magában foglalja. Amerika Európa lánya, míg Oroszország a nővére, mint egy francia történész mondta.

A „revolúció” szó 1688-ban született Angliában, és a csillagászatból került a politika szótárába. 1989 forradalmi nem tettek mást, mint kiszélesítették azt a

*Az olasz külügyminiszternek június 6-án, Koppenhágában az Európai Együttműködési és Biztonsági Konferencián elhangzott felszólalásából*

szabadságmozgalmat, amely már kétszáz éve elindított egy egységes atlanti forradalmat, összekapcsolva a bostoni lázadást a Bastille elfoglalásával. A hosszú folyamat végén elmondhatjuk: jó úton haladunk egy politikai Európa felé, amely a biztonság és az emberi jogok területén egyaránt San Franciscótól Vlagyivosztokig tejjed. A tágabb értelemben vett nyugati világ egységének helyreállításán dolgozunk.

**A**z Európai Együttműködési és Biztonsági Konferencia, mely születése pillanatában csupán korlátozott reményekre jogosított fel, olyan magokat vetett, melyek a kedvező pillanatban kihajtottak. A magok nem keltek volna ki, ha az emberek nem vállalták a totalitarizmus elleni nyűt fellépést, vagy a vele való cinkosság megtagadásának sokféle formáját, gyakran a polgári élet peremére szorulva vagy önkéntes száműzetésbe húzódva. Havel elnök emlékeztetett arra tavaly decemberben, hogy milyen mély az az erkölcsi, szellemi és polgári örökség, mely a látszólagos konszenzus leple alatt lappangott.

Kötelességünk mindenütt meggyökereztetni a demokráciát, amely mindig tökéletlen intézmény ugyan, de tökéletesíthető. A keleti országok most új intézmények megteremtésén dolgoznak, az elvont eszméket magatartási normákká változtatják. Új, lendületes, jó kezdeményezőképeségű társadalmi struktúrát kell létrehozniuk, ami nemcsak törvényhozói akarat kérdése, hanem évszázados folyamat gyümölcse. Hiszem, hogy Nyugat-Európa felajánlhatja tapasztalatait e munkához.

**M**indenütt, ahol a civil társadalom visszanyeri elsobbségét, az egyén megerosíti az egyéni és a kollektív identitását. De ebben az Európában, amely mintegy varázsütésre visszatalál szabadságához és identitásához, nemkívánatos hangok is felhangzanak. Ezekben az években Kelet-Európában a nemzeti érzés a gazdasági és polgári szabadság, a demokrácia, a nagy európai kultúrkörhöz tartozás új fel fogását keltette életre, de fennáll az a veszély, hogy valamiféle rossz értelemben vett nemzeti szellem zürzavart hoz az éppen eltávolított mesterséges rend helyébe.

Az etnikai feszültségeket befagyasztó rendszertől megszabadulva Európa olyan marakodásnak, versengésnek és intoleranciának eshet áldozatul, melyről azt hittük, a tegnap történetéhez tartozik. Megint felbukkan a kis hazák problémája, összetartozásuk és rivalizálásuk, sok szempontból közös, sok szempontból eltérő sorsuk, kölcsönös gyanakvásaik és sérelmeik kérdése. Nem akarunk többé megosztott Európát, melynek határa két különböző állammodellt választ el; átjárható, feloldódó határokat akarunk. Nem akarjuk, hogy az egyik oldalon egy visszaeső, nacionalista, a másikon egy nyitott, toleráns Európa jöjjön létre. Az ilyen kísérletekkel szemben még jobban erősíteniünk kell az emberi jogok védelmét.

**A**kommunizmus sokak álma volt, mielőtt lidércnyomássá vált. Sokak gondolkodását mozgósította; vonzott és taszított. Felbomlása ürt hagy maga után, mint minden elhalt vallás: emlékezzünk Pascalra, akit visszaretentett a végtelen terek hallgatása, amikor a mindenség elveszítette ptolemaisoszi

középpontját, s az űr végtelenjébe vezetett. Ez a szédítő űr új instabilitásokat idézhet elő, s ezek éppoly veszélyesek lehetnek, mint a tegnapiak voltak. Az Európai Együttműködési és Biztonsági Konferencia megfelelő eszközöket ajánl ez ellen a nagy ismeretlen ellen, csak akarnunk kell őket, és élnünk kell velük. Éppen a konferencia eredményei révén demonstrálhatjuk, hogy a számos európai kisebbségnek is meg kell adni a jogok megfelelő rendszerét.

Célunk az, hogy olyan Európát alakítsunk ki, amelyben a népek és nemzetek sajátosságaikkal egymást gazdagítva, békében és nyugalomban élhetnek együtt. Ehhez mindenki jogainak teljes tiszteletben tartása szükségeltetik. Fájdalmas tapasztalatainkból azt a tanulságot kell leszűrni, hogy a különböző — akár etnikai, akár nyelvi vagy vallási — létezők együttélésének problémáit nem lehet sem a térkép átrajzolásával, sem tömegek kivándorlásával megoldani. A megoldás csakis a demokrácia fogalmának olyan kiterjesztése, hogy beférjen a sokféle nemzeti identitás védelme is.

**E**zért úgy véljük, hogy a közeljövő egyik fő célja, hogy megfogalmazzuk a népekre, a közösségekre, az egyénekre egyaránt tekintő *Kisebbségi jogok chartáját*: előírások olyan rendszerét, amely nemzetközileg elfogadott hivatkozással szolgálhat, amikor a nemzeti síkon dolgozzák ki a specifikus garanciákat.

A Második Helsinki Okmányok nevezett cél felé vezető úton az Európai Együttműködési és Biztonsági Konferencia a legmegfelelőbb hely a kollektív töprengés számára. Olyan politikai állásfoglalások együttesének — természetesen fokozatos — kialakításáról van szó, amelyek lassacskán megteremtik a közös nevezőt a résztvevő harmincöt ország közt, és egyre kötelezőbb jelleget ölthetnek. Ahol lehet, felhasználhatjuk az Európai Tanács és az Egyesült Nemzetek tapasztalatait is.

Olaszországban sok év alatt létrejött az előírások egy ilyen rendszere, főleg attól a szükséglettől vezetve, hogy Dél-Tirol német nyelvű lakossága külön autonóm státútumot kaphasson. Az eredményeket hosszú, olykor keserves dialógus érlelte meg, melyet az olasz kormány nagy elszántsággal, időt és fáradságot nem kímélve folytatott le.

A nemzeti kisebbségek ügyének első alaposabb megvizsgálására itt, Koppenhágában nyílik alkalom. Olaszország Ausztriával, Csehszlovákiával, Jugoszláviával és Magyarországgal együtt egy közös elképzelést kíván előzetesen betervezni. Nagy jelentőségűnek látom, hogy épp annak a területnek az országai fogtak össze, ahol a nemzetiségek a legjobban össze vannak fonódva, s éppen ők vállalkoztak közös kezdeményezésre a helsinki szabályozás köréhez kapcsolódva. Javaslatunk ünnepélyesen elismeri a kisebbségek jogait, s kiáll azok érvényesítése mellett, s biztosítani kívánja a különböző szituációknak megfelelő eszközöket.

Európa egysége és identitása kapcsolatok hálózatán alapul, ami a vén kontinenst egymástól kölcsönösen és magas fokon függő rendszerré teszi. Minden ország számára, mely azokból a rendszerekből születik, ahol túlélni csak szenvedés és félelem árán lehetett, a gazdagság megreformálása mellett a legkényesebb feladat éppen a különböző nemzeti csoportok harmonikus együttélésének törvénybe foglalása. Az egyenlőséghez való jog után — amelyet annyi modern forradalom tü-

zött zászlajára, és amely oly távol áll a megvalósulástól — megjelenik a különbözőséghez való jog.

**E**gy másik alapvető kérdés, melyet tüzetesen meg kell vizsgálni, arra vonatkozik, hogy az európai államok alkotmányos jogrendszerének közös alapot kell találniuk az elvek ama együttesében, amelyet *jogállamnak* neveznek. Az 1688-as angol forradalomtól az 1989-es bécsi dokumentumig eltelt háromszáz év az emberiség történetében csak egy szempillantás, mégis hosszú és megszakítás nélküli harcok sorozata az ember személyiségének tisztelgetben tartásáért. A jogállamnak ezek a bonyolult gyökerei, melyek fokozatosan alakultak ki és gazdagodtak alkotmányos és politikai fogalmakkal, ma közös örökséget jelentenek. E háromszáz éves utat folytatva tovább küzdünk a hátlábú eltörléséért. Ebből az örökségből ered a konszenzuson, a parlamenti váltógazdálkodáson, a politikai és társadalmi kisebbségek jogainak biztosításán nyugvó demokrácia.

Az emberi jogok összessége olyan közös örökség, mely nem ismer országhatárokat. Éppen kodifikálásuk révén vetettük meg az alapjait a nemzetközi közösség új fogalmának, hogy gyöngítsük az állami szuverenitás abszolút voltát, mely szélsőséges következményeiig hajtva az európai tragédiák egyik oka volt.

**M**indazok a témák, melyekről itt Koppenhágában vita kezdődik, a következő hónapokban újra terítékre kerülnek majd, különös tekintettel az állam- és kormányfők rendkívüli csúcsértekezletére. Ez a legmagasabb szintű találkozó lenne a „Helsinki 1-től” a „Helsinki 2-höz” vezető út legfontosabb állomása, hogy az út végén majd újra megvitathassuk a nemzetközi együttélés elveit egy olyan Európában, mely alapjában különbözik a hetvenes évek közepének Európájától, amikor a Záródokumentum született. Ez az Európa már nem a szembenállások, hanem az integráció Európája.

Ezenkívül újra meg kell erősíteni a helsinki tíz pontot, amelynek érvényessége változatlan. És ha az európai helyzet lehetővé teszi, újabbakat kell hozzáfűzni a „jogállamiságról” és a „szabad választásokról”, oly módon, hogy a jövőben egész Európát a politikai hatalom legitimitációjának egyenlő mércéje mérje.

Úgy véljük, hogy az őszi találkozón komoly tárgyalásoknak kell kezdődniük, hogy a helsinki hagyományos három kosárra vonatkozó összes kérdéssel egyenlő mértékben foglalkozzunk, szem előtt tartva, hogy továbbra is az emberi jogok védelmének kell a központi szerepet játszania. Az emberi jogok tisztelgetben tartása az egész európai fejlődés előfeltétele.

Összefoglalva: az Európai Együttműködési és Biztonsági Értekezletnek az a feladata, hogy váljon a kontinentális szintű európai identitás erősítésének egyre fontosabb eszközévé. Ahol az integráció erősebbé vált, mint az Európai Közösség tagországai közt is, ott mindenki mélységesen tiszteli az alapvető jogokat és a kölcsönös kapcsolatokat lemond az erőszak alkalmazásáról, amely nemcsak politikailag és gazdaságilag, hanem úgyszólván antropológiailag is lehetetlenné válik. Ha ez a modell egyelőre távoli is mind a harmincöt ország számára, a jövő útja mindenképpen ez.

Székely Éva fordítása

## KIHÍVÁS

Az 1989-es közép-európai forradalom az emberek millióinak hozta meg a szabadságot. De egyben arra is rámutatott, hogy Lenin hamis reményeket fűzött a kommunizmus-hoz, amikor a nemzetiségi problémák végleges megoldásában bízott. A marxizmus—leninizmus csupán mélyhűtő ládaként hatott. A régi konfliktusok, amelyek abból a téves eszméből származnak, hogy az Európa nyugati felében nagyjából sikeres nemzeti állam szabásmintája átvihető Közép- és Kelet-Európa keverten sok nemzetiségű övezetére, újból felszínre törnek. Nem él bennem a becsvágy, hogy valamennyit megnevezem: Neal Asherton angol újságíró nemrégiben negyvenhatot sorolt fel. Ezekben belül különbséget lehetne tenni virulens és látens konfliktusok között. Virulens a szerbek és horvátok közötti feszültség, az oroszok és a Szovjetunió nyugati határán élő népek, elsősorban a litvánok, észtek, lettek, ukránok és beloruszok közötti összeütközés, valamint az erdélyi magyarok és románok ellentéte is. A látens konfliktusokat, melyeknek száma jóval nagyobb, most nem kívánom felsorolni. Példaként említem meg a csehek és szlovákok között levő feszültséget, amely a szlovákok kiválásával végződhetik, de említhetném akár a szlovákok és magyarok, a litvánok és lengyelek közötti konfliktust is, vagy a német nemzeti kisebbség problémáját Lengyelországban. Kiemelkedik a virulens konfliktusok közül a zsidósággal szemben növekvő ellen-szenv Kelet-Európa néhány területén. S ezzel még csak Európának erről a részéről beszéltem; meg kell említenem a nyugati területeket is.

Virulens konfliktusok vannak Írországban, Baszkföldön, Korzikán és Kanada angol és francia lakossága

A „The Democratic Revolutions in Central and Eastern Europe: The Challenges for Social Democracy” kongresszusán, 1990. szeptember 4-én Bécsben elhangzott előadás

között; nem is beszélve a számtalan látens konfliktusról, például a flamandok és vallonok között, az elzásziaknál, a bretonoknál, az okcitanoknál, a katalánoknál és még folytathatnám.

Nincs azonban értelme megállni a problémák felsorolásánál. Én azt mondom, hogy az európaiaknak túl kell lépniük saját nacionalizmusukon. Ez nem azt jelenti, hogy ki-ki adja fel nemzeti individualitását; lehetetlen visszatérni a Johann Gottfried Herder előtti időkhöz. De végre meg kell haladnunk azt a nacionalista eszmét, mely szerint egy népnek feltétlenül együtt, egyazon földdarabon kell élnie, és lehetőleg nem keveredve más népekkel. Ehhez elsősorban túl kell tennünk magunkat három olyan gondolatformán, amelyet a szellemtörténet már tiszteletre méltó patinával vont be.

1. A három egyike a nyelvi nacionalizmus, az a fikció, hogy mindenki, aki ugyanazt a nyelvet beszéli, egyforma szellemben gondolkodik is — s a hatalmi politika erre építkező következtetése, hogy lehetőleg mindannyian ugyanabban az államban és egyazon földrajzi területen éljenek. E fikció természetellenessége első pillanatra lelepleződik, ha megnézzük a svájci németiséget. Évszázadok óta alkotnak a francia, olasz és rétoromán nyelvcsoporthoz egy erős államot, és igen sajátos politikai kultúrát hoztak létre. S ál-mukban sem jutna eszükbe, hogy egy német nemzetállamba törekedjenek.

A nacionalista nyelvelmélet logikailag téves következtetése osztály és csoport hamis azonosítása. Ugyanazt a nyelvet beszélő emberek logikai értelemben ugyanabba az osztályba tartoznak, ahogyan pl. az úszni nem tudók vagy a jogosítvány-nyal rendelkezők. Ha más-más társadalomban élnek, nincs közöttük okvetlenül közösség. Egy társadalom, egy nép, egy törzs, egy nemzet-

ség vagy család tagjai ezzel szemben csoportot alkotnak; egymással lazább vagy szorosabb közösségben éltek együtt, egymásért vagy egymás ellen cselekedtek, hasonló hatásoknak voltak kitéve. Az a következtetés, hogy a német nyelven beszélők osztálya egyetlen csoportot alkot, tehát egy nép, szemfényvesztés, trükk, büvészmutatvány. Mégis sorra emelték azokat a gondolati építményeket, amelyek e mutatványt voltak hivatottak valóságnak mutatni. Gondoljunk Ceausescu: a nagyszabású eredettörténetre (latin, római, dák), egyes történelmi időszakok önkényes kiemelésére, amikor az elődök különösen nagy, termékeny és gazdag terület felett rendelkeztek, a nagy csaták, elsősorban a nagy győzelmek misztifikálására és így tovább. Az ilyenfajta gondolati építményeket nem ritkán „történelmi tudat”-nak nevezik, nagy gondot fordítva arra, hogy a számtalan történelmi esemény közül azokat válasszák ki, amelyek erősítik az öntudatot és alátámasztanak bizonyos követeléseket.

A nyelvi nacionalisták e mutatványa azért jár gyakran sikerrel, mert a tudósok nem adnak megbízható kritériumot arra, hogy mi számít egy nyelvnek. Csupán egy példa: 1918. szeptember 2-án egy belgrádi szocialista újság, a Radnicke Novine a következőket írja: „A szerbek, horvátok és szlovének egy népet alkotnak, mert egy nyelvet beszélnek, és ugyanazok az etnikai sajátosságok jellemzik őket. Egy népnek érzik magukat, és az egységet akarják.” Képzeltetik, mit mondanának ma a szerbek, horvátok és szlovének, ha eljűnk tennék ezt az idézetet!

Aki tehát azt vallja, hogy az Alpoktól a Fekete-tengerig az egyetlen szláv nyelvet beszélők, az így fog következtetni: létezik egy nagy délszláv csoport — tehát létre kell jönnie egy nagy délszláv államnak is. Ennek mindig is voltak ellenzői pl. a

makedónok, akik megpróbálták ebben a délszláv nyelvjárásokból álló láncolatban egyrészt a bolgár nyelvet, másrészt a szerbhorvátot területileg lehetőleg a perifériára szorítani, hogy ezáltal helyet biztosítsanak egy makedón nyelvi egységnek, és hangot adhassanak a makedón állam követelésének. Röviden és tömören: Ha a szociológusok egy népet el szeretnének határolni, akkor a nyelvre hivatkoznak. Ha a nyelvészek meg akarnak egy nyelvet határozni, akkor fordítva, az e nyelvet beszélő népre hivatkoznak. Ennek a játéknak véget kellene vetni.

2. A második nacionalista gondolati forma, amelytől el kell határolnunk magunkat, a területi hovatarozás misztifikálása. Arra az eszmére gondolok, hogy létezik egyfajta rendszerbeli összefüggés egy nép és egy földrajzi terület között, egy feloldhatatlan, úgyszólván szent kötelék. Ennek az agyrémnek legszebb megfogalmazása az olasz Giuseppe Mazzinótól származik, aki 1866-ban azt követelte, hogy az Alpoknak a Brenner-hágótól délre eső előhegysegeit, valamint minden folyót, amely a Velencénél lévő öbölbe ömlik, csatolják az országhoz, s a következő látványos mondattal indokolta mindezt: „E területek természetrajza és hagyománya, ellentétben az Inn-nel, Olaszország nyelvét beszéli.” Azok a viták, amelyek hasonló megfogalmazásokból indulnak ki, legtöbbször gyilkossággal és lebunkózással végződnek.

Ugyanakkor hangsúlyozni szeretném, hogy nem az embereknek a hazához való jogát tagadom. Egy népcsoportot onnan, ahol évtizedek, vagy évszázadok óta él, csak az emberi jogok megsértésével lehet elűzni. Ezért is óvakodjunk attól, hogy becsmérően kezeljük a hazához való jog fogalmát, csak azért, mivel például a kitelepített németek szövetségei ezt jelszóként harsogják.

De ha a jövőben józanul akarunk cselekedni, nem tehetünk úgy, mint ha egy-egy nép örökre valamely területre lenne kötve. A társadalom, a nép — kiemelt jelentőségű egység a cselekvések összefüggésében. A te-

rituli egymásmellettség ezzel szemben csupán egy dimenzió a sok közül. Ott vannak még a vallási, kulturális viszonyok, a származás, hatalmi konstelláció, munkamegosztás és a többi. Egy nép vándorolhat, élhet egyszerre több államban, választhat másik nyelvet, de még vallást is — ennek ellenére egy nép marad, összefüggő egység, csoport. Vagy talán a zsidóságot nem tekinthetjük már egy népnek, csak azért, mivel a szélrózsza minden irányába szétszóródott, s mivel sokan eltértek a régi vallástól, és számtalan nyelven beszélnek? Vagy csak azóta lettek megint egy nép, amióta rendelkeznek egy darab föld, Izrael állam lett? Változna attól a helyzet, ha a zsidó államot nem Palesztinában, hanem a földgolyó egy másik pontján létesítették volna? Vagy a palesztinok talán nem egy nép, mivel pillanatnyilag nem rendelkeznek saját, tőlük elvitathatatlan területtel?

3. Marad még egy harmadik, mondhatni, klasszikussá vált gondolati hibája a nacionalizmusnak, mely az elkövetkező évtizedekben még sok fejtorést okozhat. A népek önrendelkezésének sajátos értelmezésére gondolok, arra az eszmére, mely szerint az önrendelkezési jog minden esetben a politikai önállósághoz való jogot is jelenti. A balti államok nacionalistái közül sokan érvelnek így; a Nyugat szellemi vezetői közül pedig sokan lelkesen követik őket. De milyen konzekvenciái lesznek ennek az elkövetkező évtized Európájára nézve? Azt talán joggal remélhetjük, hogy a szerbek nem követelnek majd önálló államot; ez a nép nagyon beolvadva él. Úgy tűnik, Angliában a walesiek is viszonylag elégedettek helyzetükkel, ugyanúgy a frizek, akik szétszórta élnek Hollandia északi és déli részén, Frízföldön, Groningentől Alsó-Szászorszáig és Schleswig-Holsteintől Jütlandig. Már évtizedek óta nem törekszenek önálló állam létesítésére. De mi legyen, ha a szlovákok komolyan ki akarnak válni Cseh-szlovákiából? Támogassuk-e ezt az elszakadást? Miképpen viselkedjünk a kurdokkal szemben, akik négy különböző államban élnek?

Támogassuk-e a skót nacionalista pártot, amely ki akar válni Nagy-Britanniából? S mit feleljünk, hogy a kérdést még jobban kihegyezzem, a Shetland-szigetek önállósági követelésére, amely viszont Skóciától szeretne elszakadni? Saját kérdésemet egy híres nacionalista szavaival szeretném megválaszolni, akinek nacionalizmusát azonban mérséklet és humanista műveltség enyhíti. Thomas G. Masarykról van szó, az első csehszlovák köztársaság első elnökéről, aki azzal a problémával került szembe, hogy „németjei” (a csehországi német kisebbség) a túlnyomórészt német lakosságú vidékek Németországhoz való csatolását követelték. Erre a követelésre Masaryk azt válaszolta: „Az egész és a részek önállóságát nem csak az érintettek joga határozza meg, hanem a többieké is. S az önállóság kérdésébe mindig és mindenütt beleszólnak a nemzeti és nyelvi szempontok mellett a gazdasági szempontok is. A jog kérdése nem kizárólag a németeket érinti, hanem a csehek jogait is, valamint a kölcsönös előny, nevezetesen a gazdasági előny kérdését.” S e megfontolásból azt a következtetést vont le: „Az önrendelkezés joga nem foglalja minden esetben magába a politikai önállóság jogát.” Vajon a mai nacionalistákat meggyőzőné-e a múlt nagy nacionalistája?

Mondanivalómat azzal a megjegyzéssel szeretném zárni, hogy Európa nem építheti jövőjét egy sor részben együttműködő, részben rivalizáló nemzetállamra, amely valószínűleg cselekvési tér hiányában sokszor kénytelen jelképes politikát folytatni, egyszer nemzeti kisebbségeit gyötri, másszor a figyelmet a belpolitikai nehézségekről elterelendő kisebb külpolitikai kalandokat kockáztat meg. Európának csak akkor lesz jövője, ha — osztrák kifejezéssel élve — visszatér a „sok nemzetiségű állam” gondolatához, a multietnikus, föderalista alapon nyugvó, multikulturális népközösség eszméjéhez. Nyugat-Európa az Európai Közösség létrehozásával már jó úton halad. Meg kell kísérelnünk egész Európa számára megteremtteni ennek lehetőségét.

*Kalász Orsolya fordítása*

Pomogáts Béla

# KISEBBSÉGEK EURÓPÁJA

*Nemzetek, régiók,  
kisebbségek*

Európa összegző fogalom, s történelmi értékét éppen etnikai és kulturális tekintetben változatos gazdagsága adja. Sohasem volt a népek és kultúrák „olvasztótégléje”, ellenkezőleg már a középkor hajnalán: a „respublica Christiana” szellemi égboltja alatt s akkor még a közös latinitás jegyében kialakult az egymás mellé rendelt kultúrák lelki konföderációja. Ezt a konföderációt az európai szolidaritásnak a humanisták által megalapozott tudata erősítette meg, majd a barokk és a romantika kultúrája tette színesebbé és változatosabbá. Ekkor jött létre az a szinkép, amelyben ma Európa etnikai és kulturális karakterét ismerjük fel.

Ennek a szinképnek nemzetek, kultúrák és régiók az alkotóelemei. Nemzetek, amelyek a maguk egyéniségét kiteljesítve is a közös európai örökséghez ragaszkodnak, nemzeti kultúrák, amelyek mögött ott rejlik a közös európai civilizáció kontinentális alapzata és régiók, amelyek lehetnek „nagytajak”, mint Skandinávia vagy éppen az Adriától az Alpokig érő övezet, és lehetnek kisebbek, mint a német nyelvű Tirok (Ausztriában és Észak-Olaszországban), vagy a négy nyelvű: magyar, német, román és szerb nyelvű Bánság (Romániában és Jugoszláviában). Az európai államhatárok sok esetben nem esnek egybe az etnikumok és a kultúrák határaival. A határoknak ez a tulajdonsága, éppen a huszadik században, igen súlyos konfliktusokat okozott az európai államok között, nos, ezeket a konfliktusokat is a nemzetek és kultúrák szolidaritásának kell megoldania.

A nemzetek, a kultúrák és a régiók mellett Európa szinképéhez tartoznak a nemzeti kisebbségek is, hiszen a kontinensen több tízmillió ember él kisebbségi sorsban. Ezek etnikuma, nyelve, kultúrája, kollektív identitása eltér a többségétől. Vannak közöttük „öslakók”, akik emberemlékezet óta élnek jelenlegi lakóhelyükön, mint az ulsteri írek, a franciaországi bretonok, a spanyolországi baszkok, a finnországi svédek vagy éppen a szlovákiai és erdélyi (romániai) magyarok. És vannak újabban betelepülők, mint Nagy-Britannia indiai és pakisztáni polgárai, a franciaországi arabok vagy a németországi török vendégmunkások. A kétfajta kisebbség státusza és identitása erősen eltér egymástól, arra azonban, hogy etnikumukat és kultúrájukat megőrizték, mindenképpen jogot kell kapniok.



A kisebbségek Európája más, mint az az Európa, amelyet a kontinens történelmi és kulturális térképéről ismerünk. A nemzeti kisebbségek, különösen a kelet- vagy kelet-közép-európai régióban, a földrészt egy alig ismert, sok tekintetben rejtőzködő arcát mutatják. Az elmúlt évtizedben e kelet-közép-európai etnikai, kulturális és vallási kisebbségekre, például az erdélyi magyarokra, a bulgáriai törökökre, a csehországi németekre vagy az ukrán lengyelekre nem egyszer figyeltek fel a nemzetközi emberjogi szervezetek és az emberi jogok érvényesülését szorgalmazó nagy nyugat-európai és észak-amerikai lapok. Nem ok nélkül, mint-hogy mindinkább riasztó hírek érkeztek e kisebbségi népcsoportok felől. Tisztázatlan a jogi helyzetük, nincs kifejtett politikai és kulturális intézményrendszerük, akadályoztatva vannak abban, hogy anyanemzetükkel természetes kapcsolatokat tartsanak fenn, és talán mindenekelőtt: a többségi nemzet, illetőleg az a hivatalos politika, amely a többségi nemzet nevében és annak érdekeire hivatkozva kormányozza az államot, nem akaija tudomásul venni és elismerni kollektív személyiségüket, megtagadja tőlük azt, hogy a kollektív jogok

birtokában maguk kormányozzák önmagukat. Eme kedvezőtlen helyzetük következtében a kelet-közép-európai nemzeti kisebbségek jelenleg a virtuális európai népközösségnek egy egészen külön csoportját alkotják. Valósággal külön régió ez, ott van a térképen, de nem azonosítható a kontinens „hagyományos” övezeteivel.

## Negyedik Európa

A hagyományos európai önismeret és a jelenkori európai közvélemény általában a kontinens két nagy övezetét: Nyugat- és Kelet-Európát tartja számon. Nemcsak a térkép szerint, minthogy a két égtáj két különböző gazdasági és politikai rendszert, két egymástól sokban eltérő életformát és kultúrát is megjelöl: nemcsak a jelenben, hanem a közelebbi és távolabbi múltban is. A római és a bizánci hagyomány, a nyugati és a keleti kereszténység, a nyugati hűbériség és a keleti despotizmus ugyanúgy megosztották a nevében egységes kontinenst, mint később a nyugati polgári fejlődés és a keleti „második jobbágység”, vagy az emberi személyiség értékét valló nyugati tradíció, amely a humanizmus, a felvilágosodás és a liberalizmus eszméiben alakot öltött; és az uralkodó vagy az állam feltétlen tekintélyét és korlátlan hatalmát képviselő kelet-európai politikai hagyomány, amelyet nemcsak az orosz cárok képviseltek, hanem a sztálinista és poszt sztálinista rendszerek is. Ez utóbbi rendszerek kifejezetten elmélyítették azt a szakadékot, amely a kontinens két fele között minden szellemi közlekedést megnehezített, sőt a sztálinizmus legrosszabb évtizedeiben lehetetlenné tett.

Nyugat és kelet között létezik egy „harmadik Európa”, az úgynevezett „kelet-közép-európai” régió is: az egykori lengyel, cseh és magyar királyságok, a későbbi Osztrák—Magyar Monarchia és a felosztott Lengyelország területein, a német és orosz etnikai tömb közé szorított nyugati kultúrájú „kis népek”: lengyelek, csehek, szlovákok, magyarok, szlovének, horvátok övezetében. Ebben a térségben igen korán, az első ezredforduló körül meggyökeresedtek a nyugati berendezkedés alapelemei, ezek azonban a kelet-európai hatások kényszerű befogadása következtében nem fejlődhetek ki teljesen. A „harmadik Európa” szüntelenül deformálódó társadalmi fejlődésének és politikai kultúrájának leírása Szücs Jenőnek köszönhető, aki először 1981-ben *Vázlat Európa három történeti régiójáról* című tanulmányában, majd Párizsban közreadott *Les Trois Europes* című könyvében vetett számot a nyugati és keleti régió közé szorult nemzetek, illetve államok történetével. Ez utóbbi művéből való a „harmadik Európa” fogalma is.

Van azután egy, még az előbbinél is csonkább és elmaradottabb társadalmi képződmény, töredezettebb és deformáltabb politikai kultúra: a kisebbségek, pontosabban a kelet-közép-európai nemzeti kisebbségek Európája, amelyről a világ közvéleménye alig tud valamit. Miben különbözik ez a „negyedik Európa” a többitől? A nyugat-európai fejlődést, ahogy a politológiai irodalom általánosságban hangsúlyozza, az önkormányzatokra épülő „civil társadalom” kialakulása és megerősödése alapozta meg, ezzel szemben Kelet-Európában a társadalom teljes szféráját mindig a túlságosan központosított hatalom gyűrte maga alá. A „köz-

tes” Európában időnként a társadalomnak, többnyire mégis az államnak volt irányító szerepe, ez a régió így törekvései szerint nyugathoz, főként huszadik századi történetét tekintve viszont kelethez tartozott.

Végül a „negyedik Európában” társadalom és állam végképp antagonisztikus szerepbe került. A kisebbségek természetes érdeke ugyanis a területi és/vagy kulturális autonómia kialakítása volna, ennek az autonómiának a birtokában válhatnának a többségi nemzet valóban egyenjogú partnereivé. Az állam viszont általában megtagadja tőlük ezt az önkormányzatot, és arra akarja kényszeríteni őket, hogy ne egyszerűen integrálódjanak, hanem kultúrájukat, hagyományait és történelmi identitásukat feladva olvadjanak be a többségi nemzetbe. A kelet-közép-európai kisebbségek nem hogy önkormányzatú „civil társadalmat” nem tudtak létrehozni, de még arra sem számíthattak, hogy az életüket szabályozó államhatalom kultúrájuk fenntartója és intézményes kerete legyen.

## Politikai nemzet vagy kultúrnemzet

Az európai kisebbségeket nem lehet elhelyezni abban a gondolkodási sémában, amely a kontinensnek nemcsak politikai, hanem kulturális térképét is a nemzeti államok együtteseként képzeli el. Az etnikai és kulturális kisebbségek léte maga ellene mond ennek a felfogásnak, következésképp a kisebbségek jogi helyzetét nem lehet megnyugtató módon szabályozni a nemzeti államok kizárólagosságára alapozott koncepciók alapján. Ha a nemzet fogalmát egyértelműen az állami kritériumok határozzák meg, a nemzeti kisebbségek különösen kelet-közép-európai viszonyok között kialakult kollektív sérelmei nem orvosolhatók. Ezek a sérelmek, illetőleg a kisebbségek állandósult történelmi veszélyeztetettsége végül is károsan befolyásolja az európai együttélést és összefogást: az emberek millióira nehezedő politikai nyomás, egész népcsoportok állandó rossz közérzete mellett nem érvényesülhet az európai szolidaritás és veszélybe kerül az oly szükséges kontinentális integráció.

Meglehetősen közismert, hogy a modern polgári nemzet mibenlétét általánosságban kétféle felfogás próbálta rögzíteni az elmúlt két évszázadban: egyrészt a politikai, másrészt a kulturális kritériumokat követő felfogás. Az a felfogás, amely az „államnemzet”, illetve a „politikai nemzet” fogalomkörét kialakította, a klasszikus francia politikai ideológiából, a felvilágosodás gondolköréből ered. E felfogás szerint a nemzet határai egybeesnek az állam határaival, és azoknak a nyelvi, nemzeti vagy kulturális kisebbségeknek, amelyek az adott államban élnek, nem lehet más feladatuk, mint a maradéktalan és minél gyorsabb beolvadás, hogy ezáltal teljesen homogenizált népesség jöjjön létre az állam területén. Általánosságban ez az ideológia érvényesül a közép- és kelet-európai kisállamok — a bolgár, a szlovák és különösen brutális hangsúllyal a román állam — esetében, de lényegében ezt a felfogást képviselte a dualizmus korának hivatalos magyar nemzeti ideológiája is. Azzal a lényegbevágó különbséggel, hogy akkor az általánosan érvényesülő liberalizmus és pluralizmus nemcsak enyhítette, hanem lehetetlenné is



tette az államnemzeti koncepció gyakorlati megvalósítását. Ezzel szemben például a közelmúlt és a jelen Romániájának totalitárius, illetve erőteljesen nemzetállami törekvései szinte korlátlan teret nyitnak az államnemzeti ideológia hatalmi érvényesülése előtt.

A liberális és pluralista keretek között fellépő magyar államnemzet-felfogás, mint ismeretes, teljes mértékben csődbe került, és a történelmi magyar állam összeomlásához vezetett. A ma érvényben lévő hasonló kelet-európai nemzeti ideológiákat pedig pusztán a hatalmi gépezetek, az állami „erőszakszervezetek” támasztják alá. Ezek a tapasztalatok erősítenek meg bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy az úgynevezett közép- vagy kelet-közép-európai régióban az államnemzeti ideológiát nem lehet erőszak nélkül, tehát demokratikus eszközökkel fenntartani. Helyette a „kultúrnemzet” koncepciójának érvényesülését kell elősegíteni. Ahogy az „államnemzet” — a „nation politique” — fogalma a francia felvilágosodás terméke volt, a „kultúrnemzet” — a „Kulturnation” — gondolata a német felvilágosodásnak, illetve romantikának köszönheti eredetét. Ez a koncepció a nemzet fogalmát nem politikai és állami meghatározottságokkal, hanem nyelvi és kulturális kritériumokkal jelöli meg, igen nagy szerepet ad a közös tradícióknak és az összetartozás kollektív tudattartalmainak, ezzel szemben csökkenteni igyekszik az államhatárok elválasztó szerepét. Lehetséges, hogy Nyugat-Európában (legalábbis Spanyolország kivételével), ahol a nemzeti kisebbségek aránya nem haladja meg a néhány százalékot, fenntartható a „politikai nemzet” koncepciója, Közép- és Kelet-Európában, ahol ez az arányszám tíz vagy többször tíz százalék fölött van, csak a „kultúrnemzet” gondolatköre érvényesíthető, legalábbis egy demokratikus és humanitárius fejlődés esetén ennek a gondolatkörnek kellene érvényesülnie.

Csupán ez a kulturális nemzetfogalomra alapozott koncepció lehet alkalmas arra, hogy megnyugtató módon rendezze a nemzeti kisebbségek helyzetét. Nyugat- és Észak-Európában általánosságban ez a felfogás érvényesül, s ennek keretében a spanyolországi katalánok és baszkok, az észak-itáliai (dél-tiroli), belgiumi vagy dániai (schleswig-holsteini) németek vagy a finnországi svédek széles körű kulturális autonómia birtokában vállalhatják nemzeti identitásukat és élhetnek saját hagyományaik szerint. Kétségtelen, hogy a kelet-közép-európai régió nemzetiségi bajait is csak ennek a Nyugat-Európában kialakult demokratikus kisebbségpolitikának a meghonosítása orvosolhatja, egyézersmind a térség belső konfliktusait ennek a politikának a következetes alkalmazása oldhatja fel.

## *Hármas kötődés*

Minden nemzeti kisebbség többszörös vonatkozási rendszerben, a kötődések egész hálójában él. E kötődések közül általában azokról szokás beszélni, amelyek a kisebbségi élet kereteit adó országhoz, illetve anyanemzetükhöz fűzik ezeket a közösségeket. Holott létezik egy nem kevésbé erős kötődés és elkötelezettség: magának a kisebbségi népcsoportnak az identitása, nemzeti és kulturális fennmaradása iránt. Hármas meghatározottságot kell feltételeznünk: a nemzetiségi népcsoportokat három nagyobb körben helyezhetjük

el: a többség által meghatározott társadalom, az anyanemzet kultúrája és magának a kisebbségi életnek és szellemiségnek a körében. Minden kisebbségi népcsoport és kultúra feladatait, illetve lehetőségeit nagymértékben meghatározzák azok a társadalmi és politikai feltételek, amelyeket az állami hovatartozás megjelöl. A nemzeti kisebbségek életére és tevékenységére, mondhatnám így is: gondolkodására és közérzetére erősen hat a föléjük magasló állam nemzetiségi és kulturális politikája. A nemzeti kisebbségek ugyanakkor — éppen a kulturális nemzet fogalmára alapozott koncepció következtében — anyanemzetükhöz tartoznak, s kultúrájuk a nemzeti kultúra szerves részét alkotja. Még akkor is, ha ezt a természetes azonosságtudatukat gyakran nem fejezhetik ki a nyilvánosság előtt. A nemzeti kisebbség kultúrájának mindezekon túl különleges felelősséget és elkötelezettséget kell vállalnia magának a kisebbségi népcsoportnak a fennmaradása és további fejlődése iránt.

Jó példáját adja e hármas rendszerben érvényesülő meghatározottságnak az erdélyi (romániai) magyar kultúra, amely természetesen nem tudja kivonni magát a romániai társadalomban érvényesülő folyamatok hatása alól, híven őrzi a magyar nemzeti kultúra egységének tudatát, ugyanakkor erős elkötelezettséggel és tudatossággal kötődik az erdélyi magyarság hagyományaihoz és szellemi értékeihez. Szépen fejezte ki e hármas meghatározottságnak a tudatát a kolozsvári költő, Kányádi Sándor, midőn a bécsi Pen Clubban megtartott 1967-es előadásában a következőket jelentette ki: „Íme költészetünk személyleírása. Neve romániai magyar költészet. Állampolgársága: román. Nemzetisége, nyelve, hagyományai: magyar. (...) Szülőanyja és dajkájája: Erdély szellemi öröksége, az a szellem, melynek védőszárnyai alatt eddig is több komoly magyar, román és száz kulturális kezdeményezés vált valóra, s hagyott századokra visszamenően emléket, értéket maga után.”

## *Erdélyi példa: európaiság*

Minden nemzeti kisebbség nosztalgiáktól eltelve tekint Európára, s az európaiságnak a nemzeti konfliktusokat megbékítő és az egymástól eltérő kultúrákat integráló szellemiségében keresi végső reményeinek zálogát. Kiválóan példázzák ezt a jelenséget az erdélyi magyarság törekvései és szellemi élete. Az erdélyi magyar kultúra hármas meghatározottságban tájékozódik és dolgozik: lehetőségeit a román társadalom alakulása és a változó ideológiai homlokzatok mögött is kontinuos román nacionalista politika szabja meg, identitása a magyarság nemzeti egységének és ezen belül az erdélyi hagyományok folyamatosságának eszméjére épül, időszerű feladatait pedig a kisebbségi létbe kényszerült erdélyi magyarság szolgálata jelöli ki. Van azonban ennek a „szellemi erőternek” még egy eleme; az erdélyi magyar kultúra európaiságára, Európa iránti hűségére gondolok.

Nemcsak Erdély régi századaiban mutatható ki ez — nevezetesen azokban a szabadelvű tradíciókban, amelyek a fejedelemség világtörténelmi pillanataiban, így a lelkiismereti szabadságot törvénybe iktató 1557-es és

1564-es tordai országgyűlések idején vagy Bethlen Gábor „tündérkertet” varázsló uralkodása alatt —, hanem az 1918-cal beköszöntő kisebbségi korszakban is. Az erdélyi magyar szellemiség mindig kifejezésre juttatta azt a meggyőződést, hogy az emberi egyetemesség igényét, az európaiság tudatát a nemzetiségi önvédelem programjába is szervesen be kell építenie. Meggyőződéssel hirdette azt is, hogy az erdélyi népek és kultúrák egyetértésének, együttműködésének záloga a közös európai örökség és felelősség vállalása lehet.

Erdély magyar írói a kisebbségi létben hagyományosan egy magasabbrendű erkölcsiség — a „kisebbségi humanizmus” — kialakításának lehetőségét látták meg, mindezt azonban európai igényességgel kötötték össze: a szűkebb erdélyi láthatárt egyetemes emberi horizontok felé kívánták tágitani. Az európai tájékozódás a történeti Erdély nemes örökségének szerves része volt. Az erdélyi magyar irodalom azzal a kulturális regionalizmussal tartott rokonságot, amelyet Charles Ferdinand Ramuz, a Vaud-kantonbeli svájci francia író képviselt, aki, mint erre Gyergyai Albert rámutatott, a „vidéket” és a „világegyetemet” szerette volna kibékíteni: szülőföldjén keresett biztos támaszt, egyszerűen túl akart haladni a tájirodalom szűk körén. A kisebbségi lét körülményei között a romániai magyar irodalom már első eszmélésétől fogva európai kitekintésre készült, és az irodalom nemzeteket egymáshoz fűző erejében reménykedett. Arra számított, hogy az európai érzés és tudat körében találkozhat a román irodalommal, s ebben a körben újíthatja meg természetszerű egységét az egyetemes magyar művelődéssel.

A húszas és harmincas évek nemzetiségi életében igen népszerű volt a közép-európai vagy a „páneurópai” gondolat, mindkét eszme, úgy tetszett, szervesen egészítette ki az erdélyi magyar kisebbség tájékozódását. „Erdély — állapította meg Szentimrei Jenő — nemcsak földrajzi, de igenis gazdasági és politikai egység egyszerűen, amelynek összefüggése nyugatra éppúgy, mint keletre hosszú századok alatt sem tudott kohéziós erővé izmosodni, s legközelebbi nagyobb egységének éppen ezért nem Romániát, s nem is Magyarországot, hanem Közép-Európát s távolabb: az Európai Egyesült Államokat tudom csak elképzelni.” Paál Árpád pedig a Kós Károllyal és Zágoni Istvánnal közösen 1921-ben megjelentetett *Kiáltó Szó* című röpiratban megalakítani javasolt Magyar Nemzeti Szövetség távolabbi célját a Duna menti államok együttműködésének, illetve az európai egységülésnek a szolgálatában jelölte meg: „A Magyar Nemzeti Szövetség (...) maga előtt láthatja a Duna menti államok gazdasági egységének a távlatát, s ezen az egységen túl az Európai Egyesült Államok kialakulását is, szóval a világ népei békéjének a legfőbb alakulását.” Ezeket a vélekedéseket persze a romantikus illúziókon kívül semmi sem támasztotta alá, mégis jelezték az erdélyi magyar szellemiség európai és egyetemes távlatát.

## *A kisebbségek európai hivatása*

Az erdélyi magyar kultúra eszméje, elsősorban Kuncz Aladárnál, az Erdélyi Helikon című folyóirat

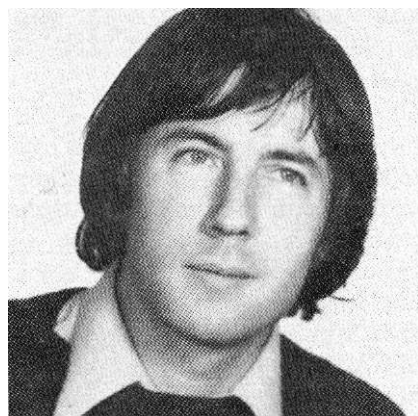
szerkesztőjénél egy korszerűsített európai tájékozódás kiindulása volt. Kuncz úgy értelmezte a transzilván regionalizmust, mint a cselekvő európai humanizmus közép-európai változatát, s az erdélyi magyarságtól, illetve ennek kultúrájától várta, hogy az országhatárok fölött átívelő európai szellemiség gondozója legyen. Érdeklődéssel figyelte az Európában kifejlődő regionális és nemzetiségi irodalmakat, az Erdélyi Helikon szerkesztőjeként szervezte meg sorozatos ismertetésüket, s az ennek során létrehozott „Kisebbségi irodalom — világirodalom” című tanulmányosorozat keretei között a legjobb hazai és külföldi szakértőkkel íratott a katalán, a flamand, a breton, az ír, a szudétanémet és a jiddis irodalom törekvéseiről. E regionális és kisebbségi irodalmakat mintegy műhelynek képzelte el, amelynek vállalnia kell Európa jövőendő szellemi egységének és az egyetemes emberi eszményeknek szolgálatát. „Európa — írta Erdély az én hazám című vallomásos írásában — a termékeny, haladó szellemű nagy műveltségi és politikai együttműködéshez csupán magukat szabadon kifejező regionalizmusok útján juthat el. Előbb össze kell törniök a műegységeknek a lehető legkisebb darabokra, hogy egy új és összegző szellemi áramlat megcsinálja belőlük a valódi egységet.”

Ebben a gondolatban Babits Mihállyal találkozott, aki maga is úgy látta, hogy „a kis irodalmak reménye, hogy fontosat és izgatót mondhassanak ma, amikor a nagyok is alig tudnak ilyet mondani”. Kuncz Aladár Erdélyt vallotta hazájának, ugyanakkor az emberi haladás egyetemes érdekei szerint gondolkodott. Szülőföldjét „virtuális Közép-Európának” látta, amely nemzeti és művelődési változatokban bővelkedik, s ezekből a változatokból képes történelmi egységet alakítani.

A regionális, illetve nemzetiségi tudat és az európai szellemiség egységének igénye a magyar és általában a Duna-völgyi kultúrák humanista hagyományát vitte tovább. Az európai eszményeket követő magyar irodalom alapvető igazság gyanánt hirdette, hogy Kelet-Közép-Európa kis nemzetének az európaiság és az emberi egyetemesség eszméihez kell utat találniuk, s a kisebbségi kultúráknak ezt az úttalálást kell elősegíteniük. Az erdélyi magyar szellemi élet a szomszédos népek és irodalmak találkozását is ezeknek az eszméknek a jegyében képzelte el. A modern magyar irodalomban Ady Endrétől és Babits Mihálytól József Attiláig és Illyés Gyuláig minden igazán jelentékeny alkotó személyiség a magyarság és az európaiság szerves összhangját akarta megvalósítani, s ennek az összhangnak a kialakításán fáradozott az erdélyi magyar kisebbségi kultúra is.

Az erdélyi magyar írók olyan nemzetiségi kultúrát kívántak, amelyet az erdélyi élet és az erdélyi hagyomány nevel, szándékaiban és szellemében mégis egyetemes. Az „erdélyi gondolatot” mindig az „európai magyarság — magyar európaiság” eszméje hatotta át, s az erdélyi magyar kultúra ma is őrzi és ápolja ezt az eszmét. A „kisebbségi humanizmus” elkötelezettségében törekszik arra, hogy Európa ne csak nemzetek és kultúrák, hanem a nemzeti kisebbségek otthona is legyen.

# AZ ERDÉLYI MAGYAR KISEBBSÉG - TÖRTÉNELMI TÁVLATBÓL



Melőtt az „Erdélynek” (s erdélyi magyar kisebbségi sorsnak) nevezett, fölöttébb szerteágazó problémakör részleteibe bocsátkoznék, néhány pontosítással kell kezdenem. Ezek a pontosítások, bármilyen szörszálhasogatóknak, s így fölöslegesnek tűnnek is, megítélésem szerint szerfölött fontosak, sőt elengedhetetlenek annak megértéséhez és tisztázásához, különösen a témában járatlan, „beavatatlan” hallgatók számára, hogy *történelmileg* — az európai történelmi-társadalomtörténeti folyamatok tükrében — miről is van szó, amikor Erdélyről s az itt élő magyar kisebbségről beszélünk.

Történész vagyok, ezért „látószöveg” és megközelítési módomban szükségképpen némileg elvont lesz, legalábbis eltér a szociológusok, politológusok „praktikusabb” szemléletétől, jóllehet reményeim szerint nem szakad el a valóságtól, annak mindössze egy másik, meglehet, szokatlan aspektusát képviseli.

Az első kérdés, amely azonnal fölmerül, hogy *mit jelent Erdély?* Tömör (és leegyszerűsítő) válaszom erre az, hogy Erdély földrajzilag a Kárpát-Duna-medence keleti része, Románia integráns területe, amelyet azonban több különböző etnikum népesít be. Ezek közül pedig mind számukat, mind történelmi múltjukat, kulturális örökségüket és politikai súlyukat tekintve a *többségi* románok és a *kisebbségben élő* magyarok a legfontosabbak.

Természetesen ezt a megállapítást tüstént kiegészíthetnénk, hogy az említett két népen kívül Erdély egyaránt hazája a szászoknak (németeknek), örményeknek, cigányoknak, zsidóknak, szerbeknek, bolgá-

roknak is, s a sort még folytathatnánk.

Mégis, ha Erdély fogalma terítékre kerül, azok, akik valaha is hallottak róla, szinte automatikusan egy áldatlan *etnikai konfliktust* értenek alatta; azt az ádáz küzdelmet, mely immár két évszázada folyik magyarok és románok, azaz két olyan nép között, amely a térség nagyobb etnikumai között egyedül nem tartozik sem a germán, sem a szláv népek s nemzetek családjába.

Ez lenne, már a kezdet kezdetén, az egyik legfontosabb megfontolás, amelynek megszívlelésével e két egymásra utalt népnek tökéletes harmóniában lehetne (*és kellene*) élnie egymással — ahogyan ezt egy kiemelkedő román, Mihail Kogălniceanu (1817—1891) s egy nem kevésbé súlyos szavú magyar államférfi, Kossuth Lajos (1802—1894) hangoztatta néhány évtizeddel az 1848/49-es nagy európai forradalmi hullám megtörése után.

Egyébként nemigen akad még két olyan európai nép, amely ilyen mértékben összefonódott volna egymással. És nem csupán földrajzilag s demográfiaiilag, hanem legalább annyira, talán még inkább történelmileg és — ez bizonyára meglepő — tudatilag, saját magáról, nemzetéről kialakított képét-image-át, nemzeti önszemléletét illetően.

A következő kérdés az, hogy két „poszt-szocialista” szomszédos állam mai nézeteltérésében mi keresnivalója van a történelemnek, sőt az őstörténetnek? Miért szolgálhat egy XX. század végi politikai vita kimeríthetetlen tárházával?

Erre mindenekelőtt az lehet a helyes válasz, hogy azért, mert eredetét, történelmi gyökereit tekintve az erdélyi magyar kisebbség

mai helyzete — más szóval a *kisebbségi (nemzetiségi) kérdés* — valóban (és valójában) csak a XVIII-XIX. századba visszatekintve érthető, végeredményben a XIX. század történelmi folyamatainak és politikai fejleményeinek terméke. Még pontosabban a modern koré, a „tőke” (a kapitalizmus) koráé, vagyis a modern európai nemzetek kialakulásának időszakáé. E vázlatos gondolatmenethez azt is hozzá kell fűzni, hogy e hosszan elnyúló, sok kínnal-bajjal, nyűglődéssel járó, s mindmáig lezáratlan folyamat a *francia modellt* vette alapul, Európa középső és keleti felében a francia mintát követte több-kevesebb tudatossággal, ám annál makacsabb következetességgel.

Ebből a távlatból nézve 1798 az igazi kezdet, az a világtörténelmi pillanat, mikor a feudális Franciaország *ancien régime*-*Q* kényszerből átadja helyét az önmagát megszerző s *államnemzetényűvénítő* harmadik rendnek, a polgárságnak.

Ez az a harsona-hang, mely kirobantja a különféle közép- és délkelet-európai társadalom-politikai erők közötti versenyt, majd rivalizálást, hiszen mindnyájuk célja azonos: a tájegység megszerzése, korszerűsítése, végül demokratizálása. Vagyis ama földrajzi-geopolitikai térség *modernizálása*, amelyet a történelmi korszakok váltakozása szerint Szent István középkori magyar birodalmának (1000—1526), Habsburg-impériumnak (1526—1867) végül egy igen rövid, de annál ellentmondásosabb időszakban dualista államnak, kettős Monarchiának, Ausztria-Magyarországnak neveztek. Más, rokonértelmű fogalmak is lehetségesek persze: Közép-Európa, „Dunatáj”, Mitteleuropa, végül, a második világháború után a legutóbbi időkig: szocialista álla-

Az oslói *International Peace Research Institute* által 1990. június 3—7-e között Groningenben rendezett konferencián elhangzott előadás némileg bővített változata.

mok, népi demokráciák vagy nyugati szóhasználat: a Szovjetunió csatlós államai.

Márpedig az eredeti, s öröklött probléma — ismétlem ugyanaz maradt: hogyan, ki által, milyen eszközök igénybevételével és főként (témánk szempontjából) miféle érvekkel lehetséges megszervezni, modernizálni, demokratizálni vagy ezzel szöges ellentétben: megosztani, alávetni, homogenizálni, illetőleg végeredményben *manipulálni* ezt a jobb sorsra érdemes régiót?

Lehet, hogy ez durva leegyszerűsítésnek tetszik, ám, ha jobban belegondolunk, a *longue durée* törvényszerűségei szerint s történelmi távlatból mégis csak erről van szó!

Hogy miről is valójában? Az imént említett társadalmi-politikai erők ismételt modernizálási kísérletéről jobban mondva hosszú, vontatott kísérlet-sorozatáról.

Ezek közül az első a „felvilágosított” Habsburg-uralkodók nevéhez fűződik: Mária Terézia (1740—1780) és fia, II. József (1780-1790) civilizatorikus, adminisztratív-germanizáló reformok révén kívánta korszerűsíteni (s egyúttal központosítani) oly különböző tartományokból összetákolt birodalmának elavult szerkezetét — 1691-től immár az Erdélyi Nagyfejedelemséget is ideértve.

A Habsburg germanizáló-centralizáló „kihívásra” adott társadalmi „válasz”: a térség *történelmileg* és *viszonylag* legfejlettebb társadalmi rétegében, a *magyar köznemességben* föltámadó magyar *nemzeti érzés* és *öntudat*. Ez a dacos szembeszegülés annál is súlyosabban esett latba, mert fejlett (s magyar) polgárság hiányában a köznemesség nem csupán a térség viszonylag legfejlettebb társadalmi „képződménye”, hanem egyszersmind a magyar polgári fejlődés elsőszámú mozgatója, s a modern (polgári) magyar nemzet mentalitásának, s politikai reflexeinek modellje, ösztönös mintája is volt.

Következmény: az a viszonylagos s történelmi léptékben rendkívül csekély (mintegy harminc-negyven esztendőre tehető) *fázis-előny*, amellyel a főntebb jelzett okok következtében a magyar köznemesség, illetve a soraiból verbuválódó

vagy hozzá hasonlítani igyekvő reformkori magyar nemesi és honorácior értelmiség rendelkezik ebben az állandó versenyhelyzetként is értelmezhető folyamatban, törvényszerűen s csaknem automatikusan kiváltja a régió többi alakulóban-kijegescedőben lévő *nem-magyar* értelmiségi és később politikai elitjeinek gyanakvását, s fokozódó ellenérzéseit. Főként és sajnos mindegyelőre a kismemesi-papi (részben paraszti) eredetű *erdélyi román intelligenciát*.

**M**ert a *politikai gyanakvás* mögött kemény társadalmi-társadalomtörténeti tények és okok bújnak meg: a távoli s lassanként feledésbe merülő múltban a régi Magyarország különféle (s eltérő etnikumú) rétegei, s különösen az ezekből kiemelkedők — a regionális nagyhatalomnak számító középkori magyar birodalom presztízsét megtestesítő köznemesség vonzásának engedelmessége — spontán módon s *tendenciaszerűen* hajlamosak voltak a korszak nemesi társadalmába integrálódni, azaz hosszú távon a nemesi típusú magyarországi (hungarus) társadalomfejlődéshez idomulni. Mindennek további következménye, hogy nem csupán hasonultak, hanem idővel esetleg be is olvadtak a formálódó, viszonylagos fejlettségű, számos ellentmondást és negatív vonást hordozó magyar társadalomba. Ez a tendencia, illetve hajlam jóval a kettős Monarchia felbomlása után is kitapintható a Felföld és Erdély városi-kisvárosi környezetében, nagy megütközést s érthető riadalmat keltve a szóban forgó nemzetiségi-nemzeti elit s értelmiség soraiban.

Más szóval: az erdélyi román intelligencia politikai reflexeiben a tartomány modernizálásának természetes igénye, s parancsoló szükségessége szétválaszthatatlanul összekeveredik a magyar nemesség viszonylagos fölényétől, dominanciájától s végsősoron integráló-asszimiláló képességétől — azaz a sokat emlegetett s még többet kárhoztatott *magyar* (nemesi) *szupremáciától* — való ódzkodással, utóbb mesterségesen (is) szított már-már atavisztikus félelemmel. Ezért gyanakodva-fanyalagva fogadták, majd heves érzelmi reakciók kíséretében elvetik

a magyar nemesi elit modernizáló-demokratizáló terveit és politikai stratégiáját. Végeredményben ez az oka annak, hogy nemzeti érdekeik vélt és remélt védelmében 1848/49-ben a Habsburg-hatalmat választják a magyar forradalom- és szabadságharc helyett, s ugyanezért tesznek majd meg mindent, hogy a nagyhatalmak s kivált Franciaország akkori gazdasági és hatalmi érdekeit és a *nemzeti-nemzetiségi elv* (principe des *nationalités*) adta lehetőségeket ez utóbbi nevében, ám az előzők beleegezésével és hathatós közreműködésével szétrombolják a dualista Monarchiát, s benne a történelmi (integer) Magyarországot.

**H**iszen emez elv értelmében csikarja ki magának a román politikai elit a Gondviseléstől s a versailles-i (trianoni) „békecsinálótól” azt az esélyt, hogy százados álmait valóra váltva modern, demokratikus európai államot teremtsen a három felbomlott birodalom határvidékén s azok darabjaiból: Nagy-Romániát. Románia 1920 és 1989 közötti korszaka ugyanis ebből a perspektívából nem egyéb, mint a térségben változatlanul esedékes társadalmi modernizáció *román kísérletének* története, a magyar politikai elit 1848—1920 közötti erőfeszítéseinek megismétlése és — valljuk be — egyszersmind hibái, tévedései, illúziói ismétlődése is — román változatban. Vagyis a társadalom korszerűsítése, struktúráinak megújítása, demokratizálása elképzelhetetlen a *nemzetiségi kérdés* megoldása nélkül.

Ha tehát nem akarjuk megismételni a magyar—román közös múlt baljós történéseit, parancsoló kényszer minden közép- és dél-kelet-európai progresszív erő és demokratikusan gondolkozó politikus (és magára valamit is adó értelmiségi) számára a romániai demokratikus folyamatok támogatása, azaz a romániai (erdélyi) magyar kisebbség helyzetének rendezése. Ez alkalommal immár az általános *emberi jogok* érvényesítésének aspektusából és a *civil társadalom* mielőbbi megteremtésének perspektívájában. Nem csupán Romániában, hanem egész Közép- és Dél-Kelet-Európában.

Groningen. 1990. július 3—4. ■

Németh Zsolt—Lőrincz Csaba

# A HATÁROKON TÚLI MAGYAROK

— részlet a FIDESZ külpolitikai koncepciójából —

A magyar külpolitikán belül egyensúlyba kell hozni a nyugati orientációt és a Kárpát-medencében élő nem magyar állampolgárságú magyarok érdekeinek vállalását. Régiókban, ahol a nemzet és állam keretei nem fedik egymást, az államnak feladata, hogy állampolgárai érdekein túl nemzeti érdekeket is képviseljen.

Az alapvető emberi jogok, a nemzetközi jog és a kollektív jogok korlátozzák az egyes államok szuverenitását. Az egyik állam képviselheti a más államok területén élő azonos nemzetiségű kisebbségek érdekeit azok emberi jogai és kollektív kisebbségi jogai által kijelölt keretek között. Semmilyen állam nem tekintheti magát a nemzeti kisebbségek fontosabb szószóljának, mint ezek saját és legitim politikai szervezeteit.

A magyar külpolitika a szomszédos országok magyarjai tekintetében kettős feladat előtt áll. Hozzá kell járulnia egyfelől a kisebbségi sorban élő egyének emberi jogainak biztosításához, másrészt ahhoz, hogy a magyar kisebbségi közösségek hosszú távon fennmaradhassanak szülőföldjükön. E célok eléréséhez a külpolitika három különböző viszonylatban tehet lépéseket: a szomszédos államok, maguk a kisebbségek és különféle nemzetközi tényezők viszonylatában.

## SZOMSZÉDOS ORSZÁGOK

Célként kell kitűzni, hogy a kétoldalú kapcsolatok rendszerén belül a kisebbségeket érintő kérdéseket külön kétoldalú szerződések szabályozzák. Ez nemhogy nem zárja ki a lehetőséget egy összeurópai kisebbségvédel-

mi rendszer megszületésének, hanem lerakván annak alapjait épphogy elősegítené azt. Ezeket a szerződéseket és a kétoldalú kapcsolatokat az alábbi elvek szabályozzák.

A nemzeti kisebbségeket két egyenrangú kötődés, az állampolgári és a nemzeti vezérli. Mindkettő szabad érvényesülése teremti meg azokat a feltételeket, amelyek közepette a nemzeti kisebbségek megőrizhetik sajátos értékeiket.

Elutasítjuk a reciprocitás elvét, amely a kisebbségek jogainak biztosítását a szomszédos állam kisebbségi politikájától teszi függővé. Nem azért, mert régiókban eltérő történelmi, társadalmi, statisztikai jellemzők határozzák meg az egyes kisebbségi közösségeket, hanem azért, mert ezen elv emberi és közösségi sorsokat eszközösít tőlük független politikai célok szolgálatában.

A nemzeti kisebbségek közösségi önmagukban is morális értékkel bírnak. Ezeket a közösségeket tehát saját létükből fakadóan illetik meg az egyéni és közösségi jogok.

A nemzeti kisebbségek jogaikba helyezése az egyes társadalmak általános demokratizálódási folyamatától nem függetleníthető. Ezen folyamat előrehaladása a legbiztosabb garancia a kisebbségek számára. Ez teszi különösen indokolttá a demokrácia kiépítésének minden megfelelő eszközzel történő ösztönzését. A nemzeti kisebbségek jogait törvényben kell biztosítani. Ugyanakkor e törvény érvényesülése összhangban kell hogy legyen a jogállamiság és törvényesség követelményeivel.

A kisebbségek számára önkormányzati jogot kell biztosítani, amelynek bele kell illeszkednie a társadalmi önkormányzatok hálózatába. A helyi-területi, munkahelyi, oktatási és további intézményi autonó-

miák létrehozása és bárminemű nemzeti kisebbségi autonómiák megteremtése egymással a gyakorlat szintjén is szorosan összefügg. A kisebbségi autonómia írott malaszt marad az egyéb társadalmi autonómiák nélkül. S megfordítva, amíg a társadalmi autonómiák rendszerébe nem illeszkedik szervesen a nemzeti kisebbségek intézményes önállósága, a kisebbségek jogegyenlősége, addig nem beszélhetünk az önkormányzati elv valódi érvényesüléséről.

A kétoldalú kapcsolatokban a hagyományos állami együttműködés kívánatos háttérbe szorulásával párhuzamosan meg kell teremteni a szerteágazó gazdasági, kulturális kooperáció nem-állami kereteit. Magyarországnak nem érdeke sem a kapcsolatok leépülése, sem a szomszédos országok semelyikének nemzetközi, gazdasági elszigetelése. Érdeke azonban, hogy ezen kapcsolatok minőségükben átalakuljanak. Azon kell lennie, hogy a nemzeti kisebbségek sérelmei legfeljebb a szűk értelemben vett államközi kapcsolatokra hassanak negatívan, de egyre kevésbé érintsék a „társadalomközi” viszonylatot. A „szelektív nyitás” e politikája előfutára lehet egy későbbi, a szomszédos országokat érintő széles körű nyitásnak.

A magyar külpolitikának számolnia kell azzal, hogy Románia kivételével a szomszédos ex-szocialista országok szövetségi államok, s ezek a szövetségek erősen bomlófélben vannak. Egy önállósodó Szlovákia, Ukrajna, Szerbia pusztá ténye az ott élő magyar kisebbségekre nézve veszélyeket hordoz. Az önálló államiság történelmi tapasztalatának csaknem teljes hiánya, a fejlettebb szövetségi partnerek kiegyensúlyozó hatásának megszűnése, a magyar kisebbségek súlyának növekedése

új államalakulatok területén olyan tényezők, amelyek konfliktusok forrásává válhatnak. E folyamat során — elismerve az illető népek önállósághoz való jogát — az átrendeződés irányítottága, tompítása, a kisebbségek számára biztosítékok beépítése, a „maradék-konföderációk” központi intézményeinek erősítése kívánatosnak tűnik.

## A HATÁRON TÚLI MAGYAROK SZERVEZETEI

Napjaink valóságának meghatározó és örvendetes fejleménye, hogy létrejöttek a határainkon túli magyarok önálló politikai és érdekképviselői szervezetei. A magyar kormány és a környező országok kormányai nem hagyhatják őket figyelmen kívül anélkül, hogy komoly kárt ne okozzanak a magyar kisebbségi közösségeknek. Mindenekelőtt ki kell dolgozni azon mechanizmusokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a kisebbségeket érintő döntésekben a legkülönfélébb szintű tárgyalásokon részt vehessenek ezen szervezetek képviselői. Meg kell találni továbbá annak módozatait, hogy ezen szervezetek zavartalan működéséhez Magyarország hozzájárulhasson anélkül, hogy szomszédaink érzékenységét sértené.

A kisebbségi társadalmakat nem csupán a politikai szerveződés, hanem annak sokszínűsége is jellemzi. A magyar államnak messzemenően és nyíltan figyelembe kell vennie a párt- és szervezeti semlegesség elvét. Ellenkező esetben a kisebbségi társadalmakban oly kezdetleges belső pluralitást komoly veszélyeknek teszi ki. Az elmúlt évtizedekben ugyanis nem csupán a nacionálkommunista rendszerek gátolták a kisebbségek sokszínű intézményeinek kialakulását, hanem a szorult kisebbségi léthelyzetből adódó fokozott egymásrautaltság is. Ily módon különösen nagy toleranciát, megértést igényelnek azon kezdeményezések, amelyek nem kizárólag etnikai alapon szerveződnek, hanem a magyarság érdekképviselője mellett

politikai eszméket, sajátos társadalomfelfogást is képviselnek. Ezen törekvések, sajátos eszmeiségű platformok nem csak a hosszabb távon kívánatos politikai strukturálódást előlegezik meg, hanem olyan munkakapcsolatokat teremtenek a többségi nemzet különböző politikai köreivel, amelyek már napjainkban sem nélkülözhetőek. Az érdekvédelmi és a tisztán pártpolitikai jellegű kisebbségi szervezetek, törekvések eltérő szerepet játszanak a kisebbségi társadalmakban, de ugyanolyan odafigyelést igényelnek az anyaország részéről is.

Abból a megfontolásból kiindulva, hogy bár a nemzeti közösség mindekelőtt kulturális jellegű, ám a nemzeti kisebbségek kérdése mégsem tekinthető kizárólag kulturálisnak, a magyar külpolitikának kereteket kell teremtenie a sokoldalú gazdasági, közéleti kapcsolatok kialakulásához a határ két oldalán élő magyarok között. Ebben támaszkodnia kell a hazai társadalmi és gazdálkodó szervezetekre.

## NEMZETKÖZI FÓRUMOKHOZ VALÓ VISZONY

Az új nemzetközi kapcsolatokat meghatározó elvek, normák, szabályok kialakításában országunknak szomszédainkkal összevetve komoly lehetőségei vannak, amelyeket részben az elmúlt évek reformkommunista kormányainak ügyes manőverei, részben a magyar átmenet viszonylagos zökkenőmentessége, de legfőképp a hasonló babérokra pályázó szomszédos országok problematikussága alapoztak meg. A mesterségesen fenntartott blokkrendszer gyengülése folytán kezd körvonalazódnia az a keret, amely a magyarok számára természetesen vonzódásuk és a gazdasági, biztonságpolitikai megfontolások alapján tartós nemzetközi viszonyítási alapként szolgálhat: az egységesülő Európa. Az ENSZ, a helsinki folyamat, az Európa Parlament, az Európa Tanács stb. fórumai lehetőséget adnak arra, hogy az egységes Európa tervezése során a magyar kormányzat kinyilvánítsa szándékát egy egységes

európai kisebbségvédelmi rendszer kialakítására. E törekvésekben számitani lehet a magyarokhoz hasonló történelmi tapasztalatokat átélő és hasonló érdekeltségű németek támogatására. Ugyanakkor figyelemre méltó Nagy-Britannia azon törekvése is, hogy a gyorsütemű európai integráció térségünk problémáinak hangsúlyozásával próbálja késleltetni. Az ebből fakadó lehetőség kiaknázása és a hagyományos angolszász emberjogi elkötelezettség indokolttá teszi az angolszász viszonylat megkülönböztetett kezelését a kisebbségvédelem területén is.

Az említett kisebbségvédelmi rendszer alapdokumentumának és működésének alapelve a nemzeti kisebbséghez tartozó egyének emberi jogainak — beleértve a nemzeti identitás vállalásának jogát — biztosításán túl legyen e közösségek kollektív jogainak, az önkormányzathoz való jogainak, s a nemzetközi kapcsolatokban önálló jogalanyiségüknek elismerése.

Aggodalomra ad okot az a lehetőség, hogy térségünk számos országa nem tudja teljesíteni az európai nemzetek közösségébe való felvételi előfeltételeit. Ez növeli annak lehetőségét, hogy a blokkrendszer felszámolódását egy olyan nemzetközi kapcsolatrendszer váltsa fel, amelyet a XIX. századi nemzetállami felfogáshoz hasonló elv szabályoz. Ezt azonban el kellene kerülni. A regionális együttműködés hálózatai a Duna—Adria kezdeményezéshez hasonlóan megfelelő kísérletnek látszanak a nemzeti bezárkózás és a régió népei közötti konfliktusok csökkentésére és a magyar kisebbségek bizonyos fokú nemzetközi védelem alá helyezésére. Ezen erőfeszítések révén a magyar külpolitika hozzájárulhat ahhoz, hogy a régió országai közötti határok veszítsenek jelentőségükből.

A nemzetközi pénzügyi intézetek vonatkozásában a magyar államnak fel kell mérnie annak lehetőségét, hogy Magyarország viszonylag kedvező külföldi megítélése révén a szomszéd országokkal közös, elsősorban egyelőre infrastrukturális projektumokat kezdeményezzen. Az infrastruktúra gazdasági racionalitásához és erős társadalomformáló befolyásához ugyanis semmi kétség nem fér, továbbá előfeltétele mind a későbbi intenzívebb regionális gazdasági és társadalmi együttműködésnek, mind a határainkon túli magyarokkal való sokoldalú kapcsolattartásnak. ■

# A PENTAGONÁLIS KEZDEMÉNYEZÉS MUNKAPROGRAMJA (1990-92)



A Pentagonális Kezdeményezés technikai munkacsoportjai és alcsoportjai az 1989. novemberi budapesti találkozójuk óta ismételtelen összeültek, és megállapodtak mind a jelenleg végrehajtandó tervekben, mind pedig a közös cselekvés jövőbeli programjában.

Munkájuk eredménye a következő:

## I. SZÁLLÍTÁS

A munkacsoport megállapodott azokban az intézkedésekben, melyek elsőrendű fontosságúak a szárazföldi, légi, tengeri és belvízi szállítás terén, figyelembe véve a környezetvédelmi szempontokat is.

### 1. Közúti szállítás

Az öt ország megállapodott abban, hogy négy fő útvonal élvez elsőbbséget, melyek kivitelezési terveit már kiválasztották (mindegyik útvonal tervének részleteiben megállapodás született a munkacsoport 1990. július 16-án tartott trieszti találkozásán):

- Trieszt–Ljubljana–Budapest
- Bécs–Budapest–Belgrád
- Linz–Graz–Zágráb–Adriai-tenger

- Prága–Budapest–Zágráb–Rijeka

Minden autópálya-építési terv összhangban lesz a nemzetközi szervezetek keretében kötött megállapodásokkal csakúgy, mint a Transzeurópai Autópálya (TEM) tervezetével.

A csoport elfogadott egy közös nyilatkozatot is a veszélyes áruk szállításáról.

A közúti szállítás munkálatai a továbbiakban úgy folytatódnak, hogy figyelembe veszik a fenti tervek végrehajtásának és újabb tervek kidolgozásának szándékát a kiemelt fontosságú útvonalakkal kapcsolatban.

### 2. Vasúti szállítás

Az öt ország megállapodása értelmében hat fő útvonal élvez elsőbbséget, melyeknek különleges terveit azonnali végrehajtás céljából el is fogadták. A munkacsoport a tervek végrehajtásához műszaki normákat állított össze, olyan térképekkel, amelyek a munkálatokhoz szükséges összes adatot tartalmazzák.

A kiemelt útvonalak:

- Bécs–Tarvisio–Trieszt–Vence

- Trieszt–Ljubljana–Budapest
- Bécs–Budapest–Belgrád
- Verona–Innsbruck–München–Prága
- Linz–Graz–Zágráb–Adriai-tenger
- Prága–Budapest–Zágráb–Rijeka

A csoport abban is megállapodott, hogy konténeres vagonokat állít be, elsősorban a Budapest és Trieszt közti útvonalra (a vonalak: Bécs–Trieszt és Budapest–Zágráb–Trieszt).

### 3. Légi szállítás

A csoport mélyrehatóan megvizsgálta a következő területekre vonatkozó terveket:

- interregionális légi szállítás;
- kereskedelmi pilóták oktatása és képzése;
- az ATC központok együttműködése és tevékenységük összehangolása (ennek többek között csökkentenie kell a torlódásokat, nevezetesen a Klagenfurt–Villach térségben)
- közös ATC képzési központ létrehozása;

e) a repülőterek közötti együttműködés.

A tárgyalások folytatódnak az elsőbbségi szempontból legalkalmasabb tervek legrövidebb időn belül történő kiválasztásáról.

Olaszország részéről máris pozitív döntések születtek a légtérhasználat engedélyezésének egyszerűsítéséről.

#### 4. Tengeri és belvízi útvonalak

A csoport a legközelebbi jövőben végrehajtandó közös program főbb irányelveiről a következők szerint átlapodott meg:

a) az Olaszországhoz és Jugoszláviához tartozó észak-adriai kikötők közti együttműködés abból a célból, hogy növeljék a tagországok között, valamint a más országokkal folyó áruforgalmat;

b) a vasúthálózat összekapcsolása komphajószolgálat segítségével;

c) a tengeri és belvízi szállítás előírásainak összehangolása;

d) együttműködés a tengeri úton folyó turizmus terén, a vonatkozó előírások összehangolása és egyszerűsítése révén.

A résztvevők abban is megállapodtak, hogy tanulmányozzák a Dunamedence együttműködésének lehetőségét a Duna–Majna–Rajna-csatornahálózaton belül.

## II. TELEKOMMUNIKÁCIÓ

A munkacsoport prioritási programot dolgozott ki a telekommunikáció terén történő együttműködésről. Ad hoc albizottságokat bíztak meg a már kijelölt tervek meghatározásával.

Néhány tagország albizottsági szinten a következő terveket hagyta jóvá:

a) regionális száloptikás hálózat (CEBIN). A terv értelmében száloptikás hírközlési kábelrendszert hoznak létre a résztvevő országok között, fenntartva a további integráció lehetőségét a meglévő és a tervezett európai és világméretű száloptikás hálózattal.

b) regionális műholdrendszer. A

tervezet szerint fejlett közvetítő rendszert fognak felépíteni, a résztvevő országok közötti összeköttetés céljából, fenntartva a más szomszédos országokra történő kiterjesztés lehetőségét. A rendszer a többfunkciójú kommunikáción kívül tudományos célokat is szolgál majd (a Föld távmegfigyelése stb.).

Megfontolás tárgyát képezik még a következő tervek:

– öt „szolgáltató központ” létesítése abból a célból, hogy a tagországokbeli használók a fejlett telekommunikációs szolgáltatások széles választékához hozzájussanak,

– műszaki és piackutatási tárgyú oktatási és képzési programok,

– radiomobile szolgálat (900 MHz).

A telekommunikációval kapcsolatos további munka folytatódik annak érdekében, hogy a fenti terveket véglegesen elfogadják, és megkezdődjék végrehajtásuk.

## III. KÖRNYEZETVÉDELEM

A munkacsoport március 27–29-i bécsi találkozáján közös nyilatkozatot fogadott el, amely a következő területeken történő együttműködést körvonalazza:

– a környezetvédelmi megfigyelések és az adatrendszerek összehangolása;

– a hulladékanyagok kezelése;

– nukleáris biztonság;

– nemzetközi parkok.

A csoport létrehozott hat alcsoportot az alábbi feladatkörökkel:

a) a környezetvédelmi megfigyelések és adatrendszerek összehangolása, b) a hulladékanyagok kezelése, c) nukleáris biztonság, d) nemzetközi természetvédelmi parkok, e) együttműködés a katasztrófák elhárításában, f) környezetvédelem és energia.

Eddig az alábbi terveket fogadták el:

a) a környezetvédelmi megfigyelések és adatrendszerek összehangolása: az Osztrák Szövetségi Környezetvédelmi Hivatal most vezet be egy adatközponthoz szolgáló próbarendszert. A rendszer jogi alapjairól végleges döntés 1990.

augusztus 6. után születik. Ez az adatrendszer előreláthatólag együtt fog működni a közép- és kelet-európai regionális környezetvédelmi központtal, amelyet Budapesten hoznak létre az Egyesült Államok segítségével. Az olasz Környezetvédelmi Minisztérium és az HASA között máris aláírtak egy egyezményt, amely a tervezet módszertani alapját biztosítja.

b) nemzetközi természetvédelmi parkok létesítése Tarvisióban (Olaszország, Ausztria és Jugoszlávia), valamint Nezsiderben (Ausztria és Magyarország). A Fertő környékére létesítendő természetvédelmi park tervezése már előrehaladott stádiumban van. Ugyanez mondható el a gyakorlati előkészületekről is. Jelenleg a szükséges földbérleti szerződések véglegesítése folyik.

A tarvisi Alpokban létesítendő park tervei még tanulmányozás alatt állnak.(...)

## IV. KIS- ÉS KÖZEPES MÉRETŰ VÁLLALKOZÁSOK

A csoport megállapodott abban, hogy folyamatosan sürgetni kell a kis- és közepes méretű vállalkozások közötti együttműködést, és a munkacsoport a jövőben foglalkozni fog a gazdasági együttműködés általánosabb problémáival is, nevezetesen az ipari infrastruktúra helyreállításának kérdéseivel.

A csoport megállapodása szerint:

a) Budapesten 1991 második felében tartandó egy pentagonális kiállítás és szeminárium, amely azokra az együttműködési területekre koncentrál, ahol a közös kezdeményezéseket dolgozzák ki, és ez a kiállítás alkalmat kell nyújtson a résztvevő országoknak, hogy minden lényeges témakörrel párbeszédet folytassanak;

b) információs hálózati rendszert kell létesíteni, amely a kis- és közepes méretű vállalkozásokat naprakész értesülésekkel látja el általános és speciális témákban (gazdasági, jogi, műszaki és kormányzati téren,) melyek az öt ország ipari szektorát érintik;

c) a szakmai képzés és oktatás



programját ki kell dolgozni a kijelölt szektorokban;

d) mélyreható tanulmányt kell készíteni a műszaki szabályok és előírások összehangolásáról.(...)

## V. TUDOMÁNYOS ÉS MŰSZAKI KUTATÁS

A tudományos és műszaki ügyekkel foglalkozó csoport olyan konkrét részletekre összpontosította figyelmét, melyek már fennálló bilaterális együttműködésen alapulnak, annak tudatában, hogy a tudományos együttműködés és a műszaki fejlesztés szoros kapcsolatban áll egymással, miközben különös figyelmet érdemelnek azok a tervek, amelyek hozzájárulnak a vállalatok modernizálásához, és elősegítik az energia ésszerű felhasználását. Erőfeszítések folynak annak érdekében, hogy Csehország, Magyarország és Jugoszlávia csatlakozzon a jelentős európai műszaki szervezetekhez és programokhoz, mint az EUTELSAT, a CERN, az ESA és a COST.

Az elkövetkező hónapokra nézve az alábbi programokban állapodtak meg az érdekelt országok:

– *Szemináriumok/tudományos műhelyek:*

– a CNR (Olasz Nemzeti Kutatási Tanács) három szeminárium a kutatási és fejlesztési tervezet keretében, avval a céllal, hogy a tudományos és műszaki eredmények azonnal hozzáférhetőek legyenek az ipar és a közszolgálati intézmények számára;

– a Felsőoktatási és Kutatási Minisztérium által szervezett három szeminárium az Eureka program keretében;

– az ENEA (Olasz Atomenergia Bizottság) három szeminárium a következő témakörökben: új technológiák átvitele a hagyományos termelésbe, főként a kis- és közepeméretű vállalatok céljaira; energiazöldgazdálkodás különféle energiaforrások terén és energiatakarékosság: a nukleáris és ipari termelés biztonsága.

– *Kutatók részére nyújtott lehetőségek:*

– 6 lehetőség az INFN-nél (Olasz

Atomfizikai Intézet) a nukleáris és szubnukleáris fizika témakörében.

– 25 lehetőség fiatal kutatók számára a Sincrotron Trieste-nél, ahol konstruktóri képzésben részesülnek a Sincrotron géppel és a hozzá kapcsolódó bonyolult műszerekkel kapcsolatosan.

– 10 lehetőség az ICS Trieste-nél (Nemzetközi Elméleti Fizikai Központ) szupravezetéssel, kémiával és számítógép-tudománnyal kapcsolatos képzésre.

– 10 lehetőség olasz kutatóhelyeken, amelyek a táplálék tartósító iparral, az olajokat és zsírokat előállító iparral, valamint a papír- és textiliparral foglalkoznak.

– 5 lehetőség az ASI (Olasz Világűr Hivatal) központjainál űrkutatással kapcsolatos képzésre.

– 2 lehetőség az ESA/ESRIN-nél tudományos és technológiai képzésre, mely az űrtevékenységekkel kapcsolatos információs rendszerrel foglalkozik.

– *Alkalmazott tudományos projektek: részvétel az R&R berendezések konstrukciójában:*

– ICS Trieste: fejlett molekuláris tudományos laboratórium berendezéseinek felállítása.

– ENEL (Olasz Villamosenergia Bizottság): hőerőművekben használt anyagok fejlesztésére és ellenőrzésére szolgáló központ felállítása.

– Trieste Sincrotron: kutatólaboratóriumok létrehozása meghatározott fizikai kutatások céljára.

Újabb találkozót rendeznek a tervmegállapodások megerősítése céljából 1990 novemberének második felében.

## VI. KULTÚRA ÉS TURIZMUS

A kultúra és turizmus körével foglalkozó munkacsoport az alábbi tervekkel jelölte ki megvalósításra az érdekelt országokban:

a) „1992: a közép-európai barokk művészet éve”, (együtt az UNESCO „Barokk útikalauz” programjával);

b) az „Európai utas” című pentagonális folyóirat első számának megjelenése (Göncz Árpád magyar köztársasági elnök, vezető írók és külföldi kollégák közreműködésével)

november folyamán. Elsősorban a gazdaság, a kultúra, a kereskedelem és a turizmus kérdéseivel fog foglalkozni. Ebből az alkalomból 1990 őszén szemináriumot rendeznek az Európai Utas és a „Mitteleuropa” című (Olaszországban havonta megjelenő) folyóirat együttes közreműködésével.

c) a pentagonális országok színházi fesztiválja Cividale del Friuliban. Az általános igazgatót már ki-nevezték; a vendég művészeti vezetőket évente nevezik ki, mindig az öt ország egyikéből.

d) a pentagonális országok modern képzőművészeinek bemutatkozása. Ezeket a kiállításokat a résztvevő országok szakembereinek kell előkészíteniük, és a bemutatókat rotációs alapon évente megrendezniük a pentagonális országokban.

e) „Akadályozzuk meg az iskolai kábítószer-fogyasztást!” Az UNSDRI (az Egyesült Nemzetek Nemzetközi Bűnügyi és Igazságügyi Kutatóintézete) kezdeményezte program az iskolai kábítószerhasználat megelőzését szolgálja.

f) egyetemközi együttműködés közgazdasági, pénzügyi, környezetvédelmi, agráripari és más területeken, egy ad hoc intézet létrehozásával, amely két részlegről áll (egy Udinében, egy pedig Castelfranco Venetóban). Az egyetemközi együttműködéssel foglalkozó tudományos bizottság a tevékenységek összehangolása érdekében megtartotta első ülését.

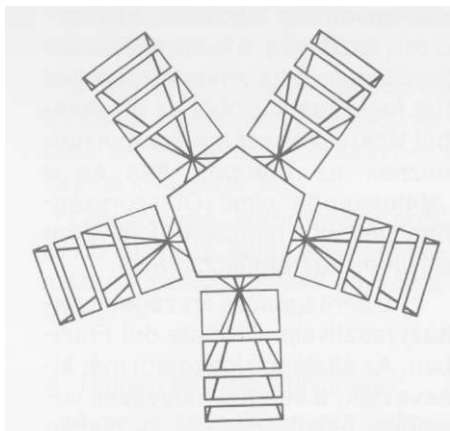
g) egyetemközi együttműködés: nyelvi központok. Szándéka elősegíteni a szláv és a finnugor nyelvek ismeretét.

h) multimédia zenei fesztivál Triesztben. Első ízben várhatóan 1992 nyarán rendezik meg a trieszti Teatro Verdi-ben.

i) a „nemzetközi baccalaureatus” oktatási rendszer kiterjesztése, melyet Duino (Trieszt) „Collegio del Mondo Unito”-jában már bevezettek az egyetemisták nemzetközi mobilitásának elősegítésére.

k) a pentagonális országok kortárs zeneszerzőinek bemutatkozása, akik a kortárs zene fő irányától

# Vittorio ÖT EURÓPA



k) a pentagonális országok kortárs zeneszerzőinek bemutatkozása, akik a kortárs zene fő irányától eltérő egyéni stílusban alkotnak, és jellegzetes módon képviselik szülőföldjüket. A bemutatkozás szimpozion, kerekasztal-beszélgetés, zenei előadás vagy mindhárom kombinációjának keretében történne. Kiemelkedő hely illeti meg az olyan huszadik századi zeneszerzőket, mint Hába, Janacek, Bartók, Busoni és a második „Bécsi Iskola”.

l) ifjúsági cserelátogatások. A pordenonei egyezményben megfogalmazott program megvalósulása folyamatban van. Arról is megállapodás született, hogy pentagonális ifjúsági találkozót rendeznek Ausztriában, a burgenlandi Burg Schläiningben.

m) a kelet-európai országok kutatási és dokumentációs központjának felállítása Bolognában, a korábbi illír-magyar központ helyén. A központ a közgazdaságtannal és a jogtudományokkal foglalkozó oktatók és hallgatók tájékoztatási centruma lesz.

n) terminológiai szótára piacgazdaság és a piacgazdaság menedzselésének témakörében. A milánói Bocconi Egyetem készíti el a terminológiai szótárt egyetemi és speciális kurzusok, valamint menedzserek és vállalkozók részére.

A turizmust illetően a csoport tisztában van ennek a szektornak az öt ország gazdaságában betöltött fontos szerepével, és azzal is, hogy erőfeszítéseket kell tenni annak érdekében, hogy a turizmus növelése ne veszélyeztesse a tárgyi és a kulturális környezetet.

Kívánatosnak mutatkozott egy olyan bizottság felállítása is, amely a

turizmus várható tendenciáit vizsgálja, különös tekintettel az olyan eseményekre, mint a Barokk Művészet Éve vagy a Bécs–Budapest Világkiállítás. E valószínűség-vizsgálat célja, hogy konkrét javaslatokat dolgozzanak ki a műemlékvárosok védelmére, és hozzásegítsenek a turista tömegek nagyobb területen való eloszlásához.

Az UNESCO e téren nagy tapasztalattal rendelkező Európai Regionális Tudományos és Technológiai Hivatalának segítő támogatása várható.

## VII. INFORMÁCIÓ

A csoport számos olyan kezdeményezés lehetőségét vitatta meg, amelyek az alábbiakban foglalhatók össze:

a) az öt országban rendszeresen tartandók külpolitikai témájú összejövetelek olyan vezető publicisták részvételével, akik a nyomtatott és az elektronikus sajtó munkatársai.

b) fejlesztendő az öt ország hírügynökségei közti együttműködés, mégpedig; 1. olyan rendszeres rovat létrehozásával, amely a pentagonális tevékenységgel, valamint az öt országot érintő bilaterális eseményekkel foglalkozik; 2. továbbá technológiai cseréjével és know-how átadásal stb.

Ezeket a témákat a Triesztben (1990. október 15–16-án) rendezendő sajtószemináriumon fogják megvitatni, az ANSA olasz hírügynökség rendezésében.

c) rendszeresen (egyszer vagy kétszer évente) tartandó videokonferencia az öt ország külügyminisztériumai vagy egyéb kormánytényezői részéről, ahol az öt ország közös problémáival foglalkoznak majd. Az illetékes hatóságok sarkallják a vezető tv-állomásokat, hogy hasznosítsák ezeket az eseményeket a lehető legnagyobb nézőszám elérése érdekében.

d) alapítandó egy pentagonális tv-magazin az öt ország közreműködésével, amely a kisebbségeknek szóló műsorok cseréjével indulna.

A csoport javasolta az illetékes hatóságoknak, hogy a pentagonális országokban működő külföldi tudósítókna akkor is adjanak megbízólevelet, ha azok nem rendelkeznek tartózkodási engedéllyel. ■

Az európai földrész most ismét olyan változásokon megy keresztül, melyek az egyik legizgalmasabb területté teszik, s a megifjodás lehetőségével ajándékozzák meg. Az utóbbi években, de különösen tavaly ez a kontinens, ahol az ősrégi tapasztalatok és a megújuló energiák szorosan összekapcsolódnak, a fejlődés olyan fázisába érkezett, melyet a sok évtizedes régi rend felbomlása és egy olyan új rend kialakulása jellemez, amelynek szerkezete még nem jósolható meg. Minden, ami eddig tisztán körvonalazottnak tűnt, most egyszerre megtelt belső feszültségekkel, melyek a felszínre törnek — s mindez belső dinamizmust adott Európának, és oldotta eddigi megosztottságát. A második világháború után felbomlott a liberális demokráciák és a kommunista totalitarizmus közti ellentmondásos szövetség, amely egyesítette az erőket a fasiszta totalitarizmus ellen, és Európa és egyben az egész világ két részre szakadt. Mind a nyugati világ, mind a szovjet rendszer a „gonosz birodalmának” látta a másikat abban az időszakban, amelyet a fegyverkezés és az ideológiai boszorkányüldözés jellemezett. Ám a legutóbbi események és változások a „gonosz” e két birodalmát közelebb hozták egymáshoz, és előmozdították együttműködésüket, miután a totalitarizmus kommunista változata is teljes kudarcot vallott — több mint negyven évvel a náci totalitarizmus veresége után. Ily módon a liberális demokráciákat az önkritikus kommunista vezetők többé már nem a gonosz megtestesülésének látják, hanem a követendő példát és egyszer-

Az előadás elhangzott az 1990. július 31–augusztus 1-jén Velencében a Pentagonale országok államfőinek találkozójaival egyidőben rendezett értelmiségi konferencián

# ORSZÁG, ÉS A VILÁG

smind támogatásuk fő forrását keresik bennük.

**E**zek a hatalmas változások — melyeknek fejlődési folyamata és eredménye túlságosan bonyolult ahhoz, hogysem előre láthattuk volna — Európában történtek, mivel itt keletkeztek és csaptak össze a demokrácia és az antidemokrácia erői, még ha ez a küzdelem nem korlátozódott is egyedül Európára. És Európának szembe kell néznie egy új rend kialakításának feladatával, és eközben felül kell vizsgálnia történelmét, jelenét és jövőjét.

E dinamikus jövő elé nézve minden szellemi erőnek vállalnia kell a feltárás és elemzés új típusú felelősségét, amely tovább viszi az európai kultúra olyan etikai hagyományait, melyek a közelmúlt emlékezetében táplálták az ellenállást a totalitárius és önkényuralmi rendszerekkel szemben, amelyek tagadták a liberális demokráciát, a keresztény hitvallást és a reformista szocializmust. Mindezt azonban úgy kell tennie, hogy közben ne bénítsa meg a kritikai szellemet, mellyel a kultúrának a demokráciát, magát a kereszténységet, a szocializmust, valamint saját ellentmondásait és fogyatékoságait szemlélnie kell.

Napjainkban is — sőt ma különösen — ennek a kritikai szellemnek tevékeny részt kell vállalnia az új, egyetemes európai kultúrában, melynek alapjait épp most fektetik le. Kontinensünk egyesülési folyamatának ugyanis számos buktatója van. Hiszen a demokrácia bevezetése nehéz feladat ott, ahol azt évtizedeken át megtagadták, s nem könnyű munka a modern polgári élet intézményeinek — mint a szabad választások vagy a szólásszabadság — a kiépítése sem.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a politikai demokrácia nem lehet stabil, ha nem jár együtt megfelelő gazdasági étellel. Ezért az újonnan demokratizálódott országoknak még hosszú utat kell megtenniük, melynek során — autonómiájuk teljes tiszteletben tartása mellett — szükségük lesz a nyugat-európai országok támogatására. Továbbá el kell kerülni egy újfajta kontinentális nacionalizmus veszélyét, vagyis egy hamis, önelégült „európaizmust”, amely figyelmen kívül hagyja a nemzeti vagy nemzetfölötti egységekből adódó bonyolult problémákat.

**A** világ egységesülését tekintve egy tisztán európai politika is provinciálisnak hat. A „közös ház” nem csupán Európa, hanem az egész világ, és Európának fel kell készülnie, hogy ebben a hatalmas, bár nem egyformán berendezett házban fog lakni. Az új Európát kizárólag szabad népek közösségeként szabad felfogni, megtisztítva a régi önkényuralmi rendszer maradványaitól. Tehát ez az új Európa legalább annyira lesz euro-ázsiai, mint euro-amerikai vagy euro-afrikai, és nem válhat birodalmi központtá, mint a múltban, hanem az együttműködés forrása kell, hogy legyen egy olyan világban, melyet túl sok gonoszság és fenyegetés vesz körül.

De gondolhatjuk-e, hogy az itt felvázolt Európát immár nem fenyegeti a gonosz? Ismét fölemelte undorító fejét az antiszemitizmus, hogy újabb rémtettekkel fenyegetsen. És nem feledkezhettünk meg a nacionalizmusról sem, — nem arról a demokratikus nacionalizmusról beszéllek, amely a nemzeti függetlenséget követeli és védi, például a balti országokban, hanem arról a szűk lá-

tókörü nacionalizmusról, amely szembehelyezkedik az új európai rend egyedüli alapját képező együttműködéssel és konföderációval. Nem feledkezhettünk meg továbbá a kontinensünkre leselkedő ökológiai veszélyekről sem, a felelőtlen fogyasztói szemlélet e baljós következményeiről. De nem hallgathatjuk el, hogy veszélyeket tartogat az a politikai és gazdasági hegemonia, amely a német egyesülés esetleges eltorzulásából ered — ezek a veszélyek fennállnak, alighanem mindaddig, amíg Kelet-Európában helyre nem áll a nemzeti önrendelkezés és függetlenség.

**I**nтеллектуális önhittség volna azt állítani, hogy a kultúra képes e fenyegetések ellensúlyozására. Am ha csak kevésre képes, azért nem teljesen hatástalan. Következésképpen az európai értelmiségiek feladata az lesz, hogy teljes alkotóerejükkel együttműködjenek egy új világ s egy új Európa formálásában, megvédve a kultúrát attól, hogy csupán szórakoztatásul szolgáljon, s hogy az új hatalmi tényezőknek alárendelődjön. Az a kulturális örökség, mellyel az itt Velencében összegyűlt öt ország rendelkezik, igen erős szálakkal kötődik a tágabb európai kulturális övezethez. Európa sok európai mozaikkövecskéből áll, és az az Európa, amely ma itt egybe gyűlt, hogy megtalálja az együttműködés új formáit, azt a közép-déli térséget képviseli, mely a kontinens szívéből egészen éltető eleméig, a Földközi-tengerig terjed; addig a tengerig, amely mindig is civilizációnk találkozási pontja volt. Európa ránk eső része még kisebbnek tűnik, ha nem csupán az öreg kontinens többi részével vetjük össze, hanem a világgal. Ám mégis az ilyen kis közös házakból fog kinőni a holnap nagy, világméretű szülőföldje. Az itt képviselt országok és tájaik azonos nyelvi és kulturális méltósággal bírnak. Azonban csak akkor lesznek képesek a holnap Európájában és a holnap világában élni, ha kapcsolataikat szorosabbra fűzik. Próbáljuk meg csekély, mégis lényeges hozzájárulásunkat adni ehhez az új élethez. ■

Nemeskürty István

# MAGYARORSZÁG - EZERSZÁZ ÉVE HÍD ÉS SZELLEMI MŰHELY

Amikor István még mint ifjú fejedelem 998-ban hadat indított Koppány ellen; Szent Márton tours-i püspök zászlaja alatt küzdött. A savariai, szombathelyi születésű Márton, aki pappá szentelése előtt a római császári testőrség tisztje volt, ugyan jó hatszáz évvel korábban élt, mint István, tehát jóval a magyarok honfoglalása előtt, ámde az általában barbárnak, pogánynak titulált magyarok mégis védőszentjüket látták benne, hiszen „magyar földön” született, és mint egykori lovas katonára kétségkívül segíteni fog a magyarságon... Ez a zászló már akkor, 998-ban azt jelképezte, hogy Magyarország a keresztény Európa részének tekinti magát.

Köztudott, hogy a kereszténységet cseh és szláv papok, bajor szerzetesek és a Rajna vidékéről érkezett német térítők terjesztették el Magyarországon, nem is szólva a leghamarabb meggyökeresedett bizánci görög papságról — hiszen már Géza fejedelem korában működött itt egy görög püspök. Nyilvánvaló tehát, hogy a magyarság a környező népek közreműködésével vált keresztényenné, bár az is kétségtelen, hogy már a honfoglalás előtt megismerkedett a keresztény eszmékkel.

István fejedelem Koppány elleni hadának vezérei között német lovagok is voltak. És ha a mai Bratislavában, a magyar Pozsonyban egy szlovák hívő megszodálja Szent Márton lovasszobrát, amint a huszáregyenruhás püspök megosztja köpenyét egy koldussal — akkor a szlovák hívő már nem a magyar huszárt látja benne, hanem a szentet, az első keresztény évszázadok térítőjét, Gallia apostolát, aki a „keleti” Pannónia—

Az előadás elhangzott az 1990. július 31—augusztus 1-jén Velencében a Pentagonale országok államfőinek találkozójaival egyidőben rendezett értelmiségi konferencián



ból vitte Krisztus keresztjét a nyugati Galliába. Márton püspök tehát Európa népeit egy közös hitben egyesítette.

Mivel most Velencében tanácskunk, méghozzá a Szent György-sziget azon kolostorában, ahonnan a velencei születésű Gellért apát szentföldi zarándokútjára indult — és épp a magyarok földjén keresztül, mert akkor, hála István király gondoskodásának, az volt a legbiztosabb útvonal — érdemes eltűnőnünk Gellért sorsán, akit István király csanádi püspökké tett, s aki vértanúsága előtt *Deliberatio* címen értekezést írt az őtestamentumi három zsidó ifjú hálaénekéről, akit hite kiszabadított a tüzes kemencéből. Ez az értekezés tehát a középkori Magyarországon keletkezett, és a korszak első neoplatonista bölcselkedése, melyet Gellért Ingrimus nevű barátjának küldött el Münchenbe, ma is a müncheni könyvtárban található. Gellért Szent Rikárddal, Verdun püspökével is levelezett, aki több ízben megfordult Magyarországon.

Csanád első püspöke, a trónörökös nevelője tehát Velencéből

érkezett hozzánk; viszont az első szentek, akiket a magyar közvélemény annak tisztelt, Nyitra környéki szláv remeték voltak, András és Benedek. Életüket az első magyar származású püspök, Szent Mór, Pécs püspöke írta meg. Géza király, Szent László bátyja, annyira tisztelte e két szent életű remetét, hogy 1064-ben addig kérlette az agg Mór püspököt, amíg az neki ajándékozta az addig általa őrzött ereklyét: az egyik remete vezeklőövét. Mór személyesen ismerte egyiküket, Benedeket. Így tehát a gyakran „nacionalizmussal” vádolt magyarok jóval előbb tiszteltek szentként két szláv remetét, mint első királyukat, Szent Istvánt. Maga Géza is, mint említettük, őket vette példaképül.

Ha mindehhez hozzátesszük, hogy István király Odilo Cluny apáttal levelezett; hogy magyar kápolnát alapított a bambergi székesegyházban (talán ezért hiszik sokan, hogy a híres *Bamberger Reiter*, a székesegyház lovasszobra István királyt ábrázolja); hogy Rómában és Jeruzsálemben zarándokszállásokat építtetett — akkor nem túlzás, nem szóno ki fogás azt mondani, hogy Magyarország valóban mindig is híd volt Kelet és Nyugat között a szónak mind földrajzi, mind pedig szellemi értelmében.

És még mindig csak az ezredik év. a tizenegyedik század tájékán járunk gondolatban. Főlöszleg azonban tovább mesélni a magyar történelmet. Mindössze hangsúlyozni szeretném, hogy mi magyarok ma sem óhajtunk egyebet, mint az István király szabta utat járni, aki híres törvényeiben kimondotta: „Quoniam igitur dignum Deo est et hominibus optimum unumquamque sue industria libertatis vite cursum ducere, secundum regale decretum est, ut nemo liberam personam servi tuti sobdere audeat.” Magyarul: Mivel pedig Istenhez méltó, az embereknek pedig üdvös, ha mindenki szabadságban éli le életét, senki se merészeljen szabad embert szolgaságra vetni.

Mi, magyarok végre-valahára szabadságban kívánunk élni, amiképpen azt Szent István törvényében meghagyta, testvéri békességben szomszédainkkal, kölcsönösen élvezve egymás szellemi hatásait. ■

# A BIRODALOM VISSZAVÁG

Két  
vélekedés  
a „Pentagonale-csúcs”  
nemzetközi sajtójából  
*Economist*

Európa nagy változásai közepette felbukkant egy új szó: Pentagonale. Ez egy regionális csoport neve, amelyet Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Olaszország és Jugoszlóvia alkot — olyan együttes, amelyet nem éppen futó kapcsolat fűz az 1918-ban felbomlott Osztrák—Magyar Birodalomhoz. A tavaly, Budapesten kezdeményezett Pentagonale (amelyhez Csehszlovákia ez év májusában csatlakozott) célja az újonnan szabaddá vált közép-európai országok és nyugati szomszédaik közti együttműködés előmozdítása.

Az új csoport mozgatóereje Olaszország, személy szerint pedig a tevékeny külügyminiszter, Gianni De Michelis. Stílusos volt tehát, hogy a Pentagonale-országok kormányfői első ülésüket Velencében tartották. Ez a hajdani Mitteleuropa egyik kiemelkedő nagyvárosa volt, és egyben De Michelis úr szülővárosa is. Az olaszok új regionális szerepet akarnak maguknak. Hangsúlyozzák, hogy ez jó kiegészítője az Európai Közösségen belül vállalt szerepüknek, mert elősegíti az európai közösségi tagságra vágyó Ausztria és az ugyancsak csatlakozni kívánó volt kommunista országok közeledését az EK-hoz.

Lehet, hogy az Európai Főbizottság nem veszi szó szerint ezt az ártatlan magyarzatot; mindenesetre megfigyelőt küldött a velencei találkozóra. Az eseményen jelen voltak a Világbank, az Európai Befektetési Bank és az Új Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank képviselői is. Ezek-től az intézményektől várják a kelet-európai fejlesztések finanszírozását.

Lenne tán valami közös a Pentagonale-országokban, annyi évvel a Habsburgok letűnése után? Az osztrák kancellár, a részben cseh szár-

mazású Franz Vranitzky egyik külpolitikai tanácsadója szerint igen. „Otthon érezzük magunkat Prágában is, Budapesten is” — mondja. „Megértik itt a német nyelvet, az osztrák dialektust mindenképp, Krakkótól Velencéig.” De a nosztalgia és az otthonosság érzése, a *Gemütlichkeit* aligha elegendő országok egy olyan csoportjának összehozására, amelyeknek legújabbkori történelme ennyire különböző. Ha a Pentagonale működni kezd, ez azért lesz, mert minden érintett úgy hiszi, hogy az együttműködés a saját érdekét szolgálja.

Olaszország egyik fontos célja az önreklámozás. Érthető, hogy De Michelis úr azt mondja, hogy a Pentagonale segíteni fogja a közép-európai reform ügyét, és ez igaz is. Nem tagadja azonban, hogy a csoportosulás politikai egyensúly lehet az egyesült Németország erejével szemben. Ez Ausztria számára sem mellékes tényező, bár csak másodlagos ahhoz képest, hogy szeretne bejutni az Európai Közösségbe. A volt kommunista országok számára pedig a Pentagonale értékes kapocs a Nyugathoz.

A csoport eddigi napirendjén pusztán gyakorlati kérdések szerepelnek. Fejlesztetni kellene a térség légiközlekedését, hogy példának okáért az üzletembereknek Linzből ne Bécsen át kelljen Velencébe utazniuk. Még mindig legalább öt és fél órát vesz igénybe a Bécs és Prága közti 350 kilométeres vonatút. Felvetődött, hogy gyorsvasútvonalak kössék össze Milánót és Triesztet Béccsel, Budapesttel, Belgráddal és Prágával. Szó van egy szlovák—osztrák vízierőműről és egy 1300 kilométeres csővezetékrendszerről, amely Olaszországon és Ausztrián át szállítaná az Algériából származó földgázt.

Az érintett országok már fel is osztották a feladatokat. Ausztriát három oldalról volt kommunista országok veszik körül környezetszennyező ipari létesítményekkel és megbízhatatlan, a Szovjetunió által épített atomerőművekkel. Ausztria dolga, hogy felülvizsgálja az energiaprogramokat, és ellenőrizze a környezetszennyezést. Olaszország a közlekedésért és a szállításért felelős: elsősorban is a München és Verona közötti összeköttetés javításáért, hogy Tirolban csökkenjen a környezetszennyezés és a közlekedési torlódás. Magyarország feladata a pénzügyek és a gazdaság, ezen belül is a közép-méretű ipar támogatása; Csehszlovákiáé a kultúra és a turizmus, Jugoszláviáé pedig a regionális távközlés.

Ezen tervek nagy része irreális. Hogy tudná Magyarország elősegíteni a térség ipari expanzióját, amikor maga is a szabadpiaci viszonyok megteremtésével küszködik? És vajon hogy tudnának a volt kommunista országok jelentős pénzügyi hozzájárulást vállalni? Olaszországnak és Ausztriának kell majd viselnie a költségek oroszlánrészét.

Politikai és pénzügyi nehézségek is várhatók. Bár a Pentagonale már készített egy tanulmányt a kisebbségi kérdéstről, amelyről már az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet is tárgyalt, az etnikai feszültségek mindennaposak a térségben. Az ügy tovább bonyódik, ha — mint szó van róla — Bulgária és Románia is csatlakozik.

Arról álmodnak, hogy Budapest, Prága és Bécs újra közép-európai gócponttá válik, Trieszt kikötője visszanyeri régi dicsőségét, Velence pedig ismét kiemelkedő jelentőségű város lesz. Ez azonban beletelhet még egy kis időbe.

Janzer Dóra fordítása



native zum  
Standard nach der  
Seit dem Beitritt  
dient die Pentago  
aus als zusätzliche  
Druck auf Prag au  
grenznahen Atoml  
Die CSFR möchte  
kraft hingegen no  
will von sowjetisc  
unabhängig werde  
Zum Teil schlu  
zungen nieder, als  
digkeit für bestii  
wurden: Österreic

# A HÁBSBURG-SZELLEM KÍSÉRT VELENCÉBEN

— *A „Duna-Adria” megédesíti a várakozást  
a közös piaci csatlakozásra* —

Egy vízió, amely megbízható rendszerességgel visszatér: Közép-Európa. Az az elképzelés, hogy a népek harmonikusan együttműködve olyan térséget hozhatnak létre, amely ütközőül szolgál Németország és Oroszország között, és mind az egyik, mind a másik nagyhatalom túlzott befolyásától megvéd, az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása óta újra meg újra lelkes rajongókra talált. Joggal várhattuk tehát, hogy a magyar kezdeményezé- sen alapuló olasz kívánság, hogy Itá-

lia vezetésével „Közép-Európa egy részét újra helyreállítsuk” — amint De Michelis külügyminiszter is írta —, majd szárnyakat ad a fantáziának. Mégis, a Pentagonalénak nevezett csúcstalálkozón, az olasz, a jugoszláv, az osztrák, a csehszlovák és a magyar miniszterelnök és a külügyminiszterek összejövetelén mindenekelőtt egy dolog vált világossá: a tervek nagyratörőek, a fogalmak azonban még pontatlanok, az elképzelések ködösek, a résztvevők konkrét céljai pedig teljesen különbözőek.

Ez már abban a nehézségben is kifejeződik, hogy e laza ötésszövetség-

nek megfelelő nevet találjanak; 1989 novemberében, a budapesti alapításkor az akkor még csak négyes csoport — Csehszlovákia nélkül — a már meglévő Alpok—Adria munkacsoport elnevezését vette kölcsön. Hiszen a tervezett kooperációnak amúgy is az az immár tíz éve létező regionális együttműködés szolgált példaképül, amelyet Friaul (Olaszország), Karintia (Ausztria) és Szlovénia (Jugoszlávia) alakított ki, majd hamarosan Bajorországra, Stájerországra, Horvátországra, Veneto tartományra, Lombardiára, Dél-Tirolra és végül négy magyar

megyére is kiterjedt. De az „Alpok—Adria”-tól eltérően az új, Duna-Adria kooperáció már kormány-szinten működik.

Amikor Csehszlovákia csatlakozásával a májusi második találkozón, Pozsonyban a négyesből ötösszövetség lett, akkor született meg a nem túl sokat mondó „Pentagonale” elnevezés is. Eltűnik ez a nem túl szerencsés név-címke, ha újabb államok csatlakoznak majd a Duna-Adria térségbeli együttműködéshez? A velencei csúcson megfigyelőként részt vett Románia és Bulgária. Antall József magyar miniszterelnök támogatta Lengyelország csatlakozását. Csalódottan és bosszúsán reagált a lengyel tömegkommunikáció arra, hogy Varsó képviselőjét nem hívták meg a májusi pozsonyi találkozóra. Pontosan azokban a napokban járt Krakkóban Habsburg Ottó Európa-parlamenti képviselő és látogatása felébresztette annak a közel százötven (1772—1918) évnek emlékeit, amikor a dél-lengyelországi Galícia a Habsburg Monarchiához tartozott. De Claudio Martelli, az olasz miniszterelnök-helyettes visszautasította Antall javaslatát, mondván: Lengyelország nem adott be csatlakozási kérelmet; és pillanatnyilag nem is szerepel a tervek között a szövetség kibővítése.

A laza Duna—Adria munkacsoport kibővítése eldöntené az irányvonalat is: Lengyelország felvétele a Közép-Európa víziókat erősítené, és a hangsúlyt egy, Oroszország és az egyesült Németország ellen egyaránt irányuló kisantra helyezné. Románia és Bulgária csatlakozása kiteljesítené ugyan a Duna—Adria megnevezés érvényességét, de egyelőre elhagynák a mindig is nyugat felé tájékozódó közép-európai Kultúrkört és a hangsúlyt a Balkánra helyeznék át. Ez pedig gyorsan túlterhelhetné Olaszországot és Ausztriát, a szövetség két nyugati partnerét.

De Michelis elképzelései igen nagyratörőek: az ötök Velencében egyeztetett gazdasági együttműködésével a Prága, Bécs, Budapest, Belgrád és Róma közti térséget hosszú távon a világ egyik leggazdagabb régiójává kívánja fejleszteni. A

hároméves program 1992-ig a Triest—Ljubljana—Budapest út- és vasúthálózat kiépítését és közös távközlési úrhord fellövését tervezi, Budapest egy közös, kis- és közép-vállalatokat bemutató vásár házigazdája lenne; az ötök országhatáron átnyúló természetvédelmi parkokat is létrehoznának. A tervek megvalósítását részben maguk a részt vevő államok, részben pedig az Európai Beruházási Bank segítségével finanszíroznák.

Két dolgot azonban bizonyosan nem fedhet el a lelkesedés mámorja: habár valamennyi résztvevő legfontosabb célként az egykori szocialista államok Európához való visszatérését jelöli meg, rövidtávú érdekeik mégis eltérőek. Ráadásul a Duna-Adria a résztvevők többsége számára csak pótlék a vágyott, de még távoli közös piaci csatlakozás helyett. Mert Brüsszel ugyan bejelentette, hogy Budapesttel, Prágával és Varsóval tárgyal majd a társulási szerződésről, Lengyelország, Magyarország és Csehszlovákia csatlakozása

az Európai Közösséghez azonban az ezredforduló előtt alig képzelhető el.

Amikor Budapest 1989 novemberében kezdeményezte az együttműködést, ezt a ténytet nem volt nehéz a magyarok abbéli kísérleteihez sorolni, hogy elmaradt gazdaságukat feljavítsák. Időközben Magyarország a kisebbségi jogok chartájának kiadását szorgalmazza: a magyarok egyharmada a határokon kívül él, nagyrészt Erdélyben, Szlovákiában és Jugoszlávia északi részén. Olaszország kapva kapott az alkalmon, hogy végre önálló keleti politikát kezdeményezhessen. „Róma vezeti a közép-európai köteléket” — zengedett a torinói *La Stampa* a velencei csúc alkalmából. Jugoszláviában a Belgrádtól elszakadni kívánó két északi szövetségi állam, Szlovénia és Horvátország jelenti a hajtóerőt: a szövetséget növekvő önállóságuk előmozdítására is fel akarják használni. Ausztria az együttműködésben paradox módon arra látott lehetőséget, hogy Nyugat és Kelet közt közvetítőként növelje a Közös Piachoz való gyors közeledése esélyeit; Bécs azonban nem akart

a mozgalom élére állni: egy dunai föderáció nem lehet a közös piaci tagság alternatívája, írta a *Standard* a budapesti megalakulás után. Csehszlovákia csatlakozása óta pedig a Pentagonale Bécsnek még egy további fórumot jelent, ahonnan Prágára nyomás gyakorolható, hogy a határmenti atomerőműveit bezárja. Csehszlovákia ezzel szemben még több atomenergiát szeretne felhasználni, hogy függetlenedjék a szovjet energiaszállításoktól.

Részben ezek a célkitűzések mutatkoztak meg, amikor Pozsonyban kijelölték a különböző témák illetékeseit: Ausztria foglalkozék a környezetvédelemmel, Olaszország a közlekedési kapcsolatokkal, Magyarország a kis- és középüzemekkel, Jugoszlávia a távközléssel, Csehszlovákia pedig a kultúrával.

De Michelis meghatározása — a „kis és közép nemzetek régiója Oroszország és Németország között” — és egy pillantás a térképre számos megfigyelőben a „Habsburg-szellemet” idézte fel. De hát — Habsburg feltámadás olasz vezetéssel? Annak az államnak a vezetésével, amely — az állandó növekedés periódusa után — Lombardia és Veneto leválasztásával a Habsburg Monarchia zsgorodási folyamatát elindította? És nem a Habsburg Monarchia számított éppen a csehek, a szlovákok, a szlovének és a horvátok szemében a „népek börtönének”? És miféle Közép-Európa ez, Lengyelország nélkül, viszont a Balkánba benyúlva?

Nem az átgondolt koncepciók, nem a konkrét tervek adták a velencei csúc vonzerejét, hanem a tudatosan homályban tartott, elködösített történeti fogalmak asszociációi. Bár közelebről megvizsgálva ezek az összehasonlítások hamisak, a kommunista járom alól felszabadított népeknek láthatólag egy nosztalgikusán átlényegített választ adhatnak most, amikor identitásukat keresik, miközben az Európa Ház még nincs kézzelfogható közelben. A prágai miniszterelnök, Marian Čalfa úgy fogalmazott, hogy a kezdeményezés honfitársai számára „fontos és döntő pszichológiai tényező”.

Módos Márton fordítása

Szávai János

# A FRANCIA EURÓPA-GONDOLAT ÉS MAGYARORSZÁG

Két évvel ezelőtt, de akár még 1990 elején is ez az írás nem lehetett volna több, mint leírás és összefoglalás, marginális fontosságú események és felfogások visszaidézése. A kétpólusú világ kimozdíthatatlannak látszott, főképp azért, mert állandóságát a két pólus, a Szovjetunió és az Egyesült Államok elképesztő arányú katonai fölénye és szembenállása biztosította. Az a kevés mozgás, amelyet észlelhettünk egyrészt a harmadik világ szegény régióiban, másrészt azokon a területein, melyek szinte átmenet nélkül felzárkóztak az iparilag fejlett világhoz — olyan látszatot keltethetett, hogy Európa végleg kiszorult a történelem centrumából, és hogy a lényeges dolgok most már vagy Észak—Dél viszonylatban, vagy a Csendes-óceán medencéje körül dőlnek el. A harmadik világ-elmélet, melynek besulykolásában Jean-Paul Sartre játszott hosszú időn át elsőrendű szerepet, egy ideig erősen befolyásolta a Szocialista Internacionálé politikáját, míg a másik szélsőséges felfogás, amely szerint a Történelem centruma évszázadokon át a Mediterrán-medence volt, azt követte az Atlanti-óceán térsége, s ez utóbbit a nyolevanes évek eleje óta a Csendes-óceán térsége (Kalifornia, Japán, Dél-Korea stb.) váltotta fel, ez az elmélet elsősorban a liberális színezetű, a technokrácia bűvöletében élő körökben talált hívekre.

## *Európa napja*

1989 alaposan rációfolt mindkét nézetre. Augusztus 18-a Európa napja lett, az a nap, amikor a határon páneurópai pikniket tartó magyarok és osztrákok közt rohamra induló NDK-s menekültek átszakították a határvonalat, s ezzel végleg eltüntették azt, ami még a vasfüggönyből megmaradt. Európa erőszakos ket-

téosztása véget ért, s ebben a folyamatban egymást követték az újabb mozzanatok (hogy csak a legjelentősebbeket említsen: a Mazowiecki-kormány megalakulása Lengyelországban, a szabad választásoknak utat nyitó kerekasztal-megállapodás aláírása Budapesten szeptember 18-án, Erich Honecker bukása októberben az NDK-ban, a prágai hatalomváltás novemberben, a Ceausescu-ellenes puccs sikere Bukarestben december végén), amelyek egyúttal újra a világ és a történelem középpontjába helyezték Európát. Alapvető politikai változás megy végbe ugyanis az 1945-ös nagyhatalmi megállapodásokhoz képest: egyrészt Németország egyesülése, másrészt az immár újból közép- (s nem kelet-)európai országok visszatérése az európai — még nem valóságos, inkább — ideálhoz.

Merőben új helyzet, teli reménnyel, de egyúttal oly sok ismeretlen is, hogy némelyek szemében veszélyesnek tetszik. Annál is inkább, mert a magát kissé nagyképpően Európai Közösségnek elkeresztelt Nyugat-Európa olyan integrációs tervet dolgozott ki — s kezdett, nagyon sikeresen, megvalósítani —, amely a szovjet birodalmat örök életűnek tekintvén (e pesszimista illúzióban többé-kevésbé mi magunk is osztoztunk, amikor az utóbbi évtizedekben reményre biztató analógiaként a Magyarországot másfél évszázadon át uraló török birodalom gyengeségét emlegettük) a katonai egyensúly fenntartását és egy Kis-Európa egységének megeremtését célozta. Érthető tehát — a pusztai emberi önzés, a politikai rövidlátás, a piacgazdaság mindig is túlságosan rövid távú szemlélete is magyarázza — az ujjongás és az ijedség, a lelkesedés és a megrökönyödés minden-

napos váltakozása. Hiába félnek azonban, hiába félünk azonban — ki ettől, ki attól: a nacionalizmus feltámadásától, az antiszemitizmustól, a munkanélküliség keltette szociális feszültségektől, új népvándorlástól, a szegények napkeletről napnyugatra induló seregétől —, a félelmek kimondása önmagában semmit sem segít. Struccpolitika helyett új Európa-koncepcióra van szüksége mindnyájunknak.

Énnek megformálásában pedig kulcsszerep juthat a franciáknak. Németországot még egy ideig teljesen lefoglalja az újraegyesülés folyamata, Nagy-Britanniát az Óceán másik partja bővíti, míg Spanyolországot a 300 millió spanyolajkú nagyobb részét adó Latin-Amerika, Olaszország pedig — dacára ragyogó múltjának, jelen gazdasági sikereinek s az elmúlt két évben észlelhető külpolitikai aktivitásának — kérdés, hogy bír-e olyan súllyal, hogy alapvetően irányíthassa az integrációs folyamatokat. A minden tekintetben vonzó Pentagonale együttműködés eddigi mérlegét egyelőre még nem vonhatjuk meg. A júniusi koppenhágai értekezleten az öt érintett kormány közös határozatot terjesztett elő a kisebbségi kérdéstről, s az idő dönti el, hogy az együttes fellépésnek a gyakorlati politikában mekkora lesz a haszna.

## *Francia-Európa*

Alapvetően fontos tehát nekünk, magyaroknak a francia Európa-gondolat alakulása. Ami a mi nézőpontunkat illeti, a számunkra (legalább közvetetten) belátható periódusban két felfogás él egymás mellett: az egyik a Trianon keltette indulat, a másik az emberi jogok bajnoka iránti szimpátia. Kétféle Euró-



pa-felfogás rejlik a két percepció mögött. Az egyik — a nekünk gyűlöletes — a Clémenceau—Berthelot-féle koncepció, mely a kontinens országait jókra és rosszakra felosztva, szövetségi rendszerekben gondolkodva Magyarországot feldarabolta, a Kis-Antantot létrehozta, s a népeket a jutalmazandók és megbüntetésedők kategóriába sorolva végül is csak egy nagyon is időleges stabilitást volt képes megteremteni. A másik a francia forradalom alapeszméit, a szabadság-egyenlőség-testvériség gondolatát hordozva nyitott ragyogó, bár csak elméleti perspektívákat; egy olyan világrend távlatát, amely Petőfi Sándornál is, A XIX. század költői-ben pontosan megfogalmazódik. A közelmúltban azután egy harmadik felfogás is megjelent (igaz, többnyire mindenki illúzióknak tartotta), az Atlanti-óceántól az Uraii terjedő Európa gondolata, melyet Charles de Gaulle vitt be a köztudatba, még a hatvanas évek közepén.

A francia Európa-felfogás azonban sokkal messzebb megy vissza, s ahhoz, hogy a jelent megérthessük, s aztán feladatainkat megjelölhessük, feltétlenül érdemes egészen a középkorig visszapillantnunk.

A keresztény Európa kialakításában ugyanis a francia szerzetesrendek óriási szerepet játszottak. Magyarországon már a XI. században kolostorokat alapítottak, Könyves Kálmán törvényeit egy francia pap fogalmazta meg, s éppen ezen második nagy királyunkról érkezve beszélget Hóman Bálint (a Magyar Történetben) hazánk francia szövetségéről. Az érintkezés évszázadokon át tartott, s hogy csak egyetlen példát hozzunk: a Cîteaux-ból kiinduló, Szent Bernát alapította cisztercita rend egészen Magyarország és Lengyelország keleti határáig volt jelen, vagyis a francia keresztény-Európa határa eszerint valahol ezen a tájon húzódott.

S itt bizonyosan többről van szó, mint szándékról; inkább egyes alapértékek közösségéről, sőt, azonosságáról, egy olyan típusú rendi társadalomról, amely — Alexis Tocqueville utal rá nyomatékosan az Ancien régime et la révolution című híres könyvében — magába foglalja a sza-

badtság és a tolerancia elemeit is. Egy olyan nagyjelentőségű törvény például, mint a szabadságjogokat kodifikáló 1222-es magyar Aranybulla csakis a nyugati kereszténység Európájának határán belül képzelhető el, onnét keletre nincsen párja.

A következő fontos Európa-gondolat (a török idők reálpolitikai húzásain most ugorjunk át) a francia forradalomé s a forradalmi csapáson haladó Napóleoné; ennek alapvető célja a rendi-keresztény Európa szétzúzása s egy új, egységes alapelvekre épülő világ létrehozása. Waterloo — sajnos? vagy szerencsére! — véget vetett eme új és nagyon is véres kísérletnek, az 1815-ös bécsi kongresszus pedig bevezette azt az egyensúly- vagy tömbpolitikát, amelynek előnyeit és hátrányait egészen 1989 decemberéig élvezhettük.

De Gaulle e tekintetben is teljesen újat hozott. Harminc év óta a tábornok felfogása határozza meg a francia külpolitikát, utódai: Pompidou, Giscard d'Estaing, François Mitterrand ugyanazt a logikát követik, melyet ő határozott meg a hatvanas évek elején. Ennek lényege a tömbpolitika elutasítása, a kétpólusú világ el-nem-ismerése. A gyakorlatban, mint tudjuk, ez Franciaországnak a NATO katonai szervezetéből való kilépését jelentette, s annak a jelszónak a kimondását, melynek valódi értelme csak a múlt év végén s ez év elején kezdett megvilágosodni. Azokkal szemben, akik öröknek hitték Európa ideológiai vagy katonai alapon történt kettéosztását, de Gaulle történeti szempontú felosztásának lett igaza. Közép- és Kelet-Európában az egy pártrendszer és a tervgazdaság eszmerendszerét pillanatok alatt elsöpörte egy olyan másik eszmerendszer, mely lényegében az említett három Európa-gondolat — a keresztény-Európa, az emberi jogok Európája és a de Gaulle-i Európa felfogásának változó arányú elegye.

## *Európa és a magyar politika*

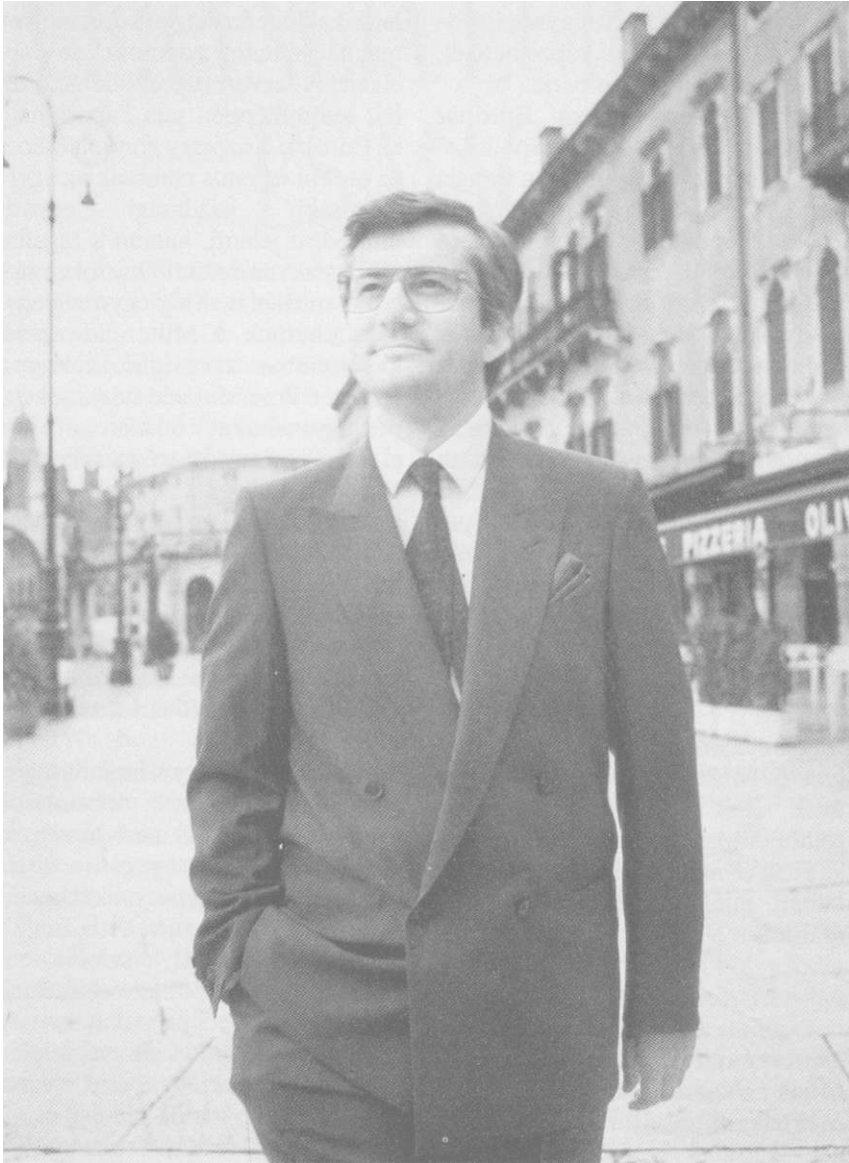
Újévi beszédében François Mitterrand olyan Európa-gondolattal állt elő, amely pontosan illeszkedik a de

Gaulle-i felfogáshoz. Egy európai konföderáció tervét vázolta fel, amely főként politikai szervezetként működne, s amely kizárólag azon államokat fogadná tagjai közé, melyek magukévá teszik a demokrácia alapelveit. A tervezett konföderáció tehát semmiképpen sem kapcsolható az Európai Közösség gondolatához; ez utóbbi ugyanis nemcsak az egyre szorosabb gazdasági együttműködést jelenti, hanem a tagállamok szuverenitásának fokozatos csökkentését is. Még egy megjegyzést tehetünk a Mitterrand-tervvel kapcsolatban, azt méghozzá, hogy a tervezett konföderáció tulajdonképpen ugyanazokat a feladatokat látná el, mint egy már létező szervezet, az Európa Tanács.

De a lényeg nem is ebben van, hanem inkább abban az erőfeszítésben, mely megoldást kíván találni földrészünk problémáira. Ez az erőfeszítés jelenleg a francia külpolitika egyik legfontosabb eleme, s nekünk, magyaroknak, alapvető érdekünk, hogy az is maradjon.

Pillanatnyilag úgy látszik, hogy az európai integrációs folyamatok megállíthatatlanok, mert hiszen az alapvető érdekek — nyugaton, középen s keleten — egybeesnek. Ugyanakkor szinte biztosra vehető, hogy e folyamatok több szinten s különböző tempóban haladnak majd előre. Az Európai Közösség ragyogóan működő és végtelenül bonyolult szerkezetébe csak óvatosan s lassan építhetők be új alkatrészek. Gyors haladásra van viszont szükség és lehetőség az emberi jogok — köztük a kisebbségi jogok — kérdésében és a biztonságpolitikában. Ehhez meg kell találni a megfelelő kereteket, akár egy új konföderációt, akár egy kibővített Európa Tanácsot. Mindenesetre Magyarországnak alapvető érdeke, hogy a bizánci-Európa — Oroszország, Bulgária, Románia és Jugoszlávia keleti fele — ne maradjon kívül az új Európán, hanem hogy — az európai értékrendet elfogadva — mihamarabb integráns részévé váljék. Ebben kellene együttműködnünk Franciaországgal. Célunk közös: azt szeretnénk, ha az évezred végére megszűnhetnének a két Európa közti kirívó különbségek. ■

Alberto Rossi



Míg Olaszország a harmadik helyen áll Magyarország nyugati kereskedelmi partnerei között — Németország és Ausztria megelőzi a sorban —, a magyar piac Olaszország számára pillanatnyilag a kisebbek közé tartozik — lehetőségeit tekintve azonban komoly stratégiai jelentőségű, s nemcsak önmagában, hanem azért is, mert Magyarország hídfő lehet a Szovjetunió és a többi kelet-európai ország felé. Ez utóbbiak közül minden bizonnyal Magyarország áll a legközelebb a nyugati világhoz — kivéve Kelet-Németországot, mely egészen más eset —, mert reformjával hosszabb ideje kedvező lehetőségeket teremtett arra, hogy gazdasága ismét közelítsen a nyugati formákhoz. Az ország felgyorsult gazdasági és politikai folyamatai különös figyelmet kívánnak részünkről, hogy idejében felfigyelhessünk, hol tudunk bekapcsolódni. Alább röviden áttekintjük, miféle nehézségek és lehetőségek várnak az olasz vállalkozókra Magyarországon.

## A REFORMOK IDŐSZAKA

Nem szándékozom hosszan elemezni a magyar politikai és gazdasági reformok történetét, csupán az utóbbi évek három legfontosabb törvényét emelem ki:

— a társasági törvény (1988) ismét bevezette és törvényileg rendezte többek közt a részvénytársasági formát;

— a külföldi beruházásokról szóló törvény (1989. január) könnyítéseket vezetett be a külföldi beruházások számára, meghatározta a beruházások támogatási formáit és a külföldi beruházó valutában elért profitjának kiviteli szabályait is;

— a tőzsdéről szóló törvény (1989. december), amelynek nyomán felállították a budapesti tőzsdét, hivatalossá téve a valódi tőkepiacot.

Az effajta már megvalósított lépésekhez járulnak olyan, ma még szü-

# MAGYAR- OLASZ GAZDASÁGI KAPCSOLATOK

letőben lévő változások, mint például a bankrendszer reformja. Tulajdonképpen a második törvényhozási beavatkozásról van szó e területen, mert 1987-ben már felszámolták a központi bank monopóliumát, s utat nyitottak a magánkézben lévő kereskedelmi bankok alapítása felé.

A törvényhozási rendszerben még várható változásokra azonban szükséges lesz várni egy keveset, mert Magyarország új kormányát csak ez év május 17-én iktatták be, és Antall József miniszterelnök, aki háromtagú koalíció élén áll, száz nap türelmi időt kért, hogy felvázolhassa kormányzóprogramját.

Érzésem szerint az az olasz vállalkozó, aki érdeklődni kezd Magyarországról, elsősorban azt érzékeli, hogy nagy változásokat él a világba csöppent, melyben éppen ezért nehéz ugyan megtenni a kezdeti lépéseket, de ugyanebből az okból olyan kedvező lehetőségek várják, amilyenekkel a már stabilizálódott rendszerekben ritkán találkozhat.

## VEGYES VÁLLALATOK

A kedvező lehetőségek megragadásának reményében a kiinduló- és megfigyelőpontok felállításának szükségét érezve Magyarországon megsokszorozódtak a külföldi vállalkozások, túlnyomórészt vegyes vállalatok keretében.

A vegyes vállalatok eredményessége — ma több, mint ezer működik Magyarországon — nem véletlen: a legkitűnőbb megoldás a magyar gazdaság problémáira. A magyar gazdaság most szembesül a KGST szétesésének gondjával, a tagállamok kereskedelmi csereforgalmának széthullásával. A tagországok mezőgazdasági és ipari termékeit exportálták a Szovjetunióba, ahonnan vizsonzásként nyersanyagokat és energiahordozókat kaptak. A Szovjetunió az egyes országok gazdaságát a szakosodás felé terelte, gyakran maga jelölve ki, milyen termékeket állítson elő az illető ország. Az

utóbbi években a Szovjetunió fokozódó gazdasági hanyatlása miatt már nem volt képes eleget tenni kötelezettségeinek, s a magyar—szovjet kereskedelmi mérlegben — csak 1989-ben — körülbelül egymilliárd dolláros deficitet halmozott fel. Ezt a követelést azonban Magyarország nem tudja behajtani, mert a rendszer kizárólag természetbeni cserén alapul, és a Szovjetunió nem tud mit szállítani. Így a volt KGST-piacok elsoványodása miatt Magyarországnak másutt kell keresnie felvevőpiacot a termékei számára, miközben a szovjet szabványnak megfelelő termékeit át kell terveznie, hogy más vevők is elfogadhassák. Ehhez járul, hogy pillanatnyilag a magyar vállalatok túlnyomórészt (körülbelül 90 százalékban) állami tőkével dolgoznak, ám tíz éven belül a gazdasági rendszer privatizációs folyamatának el kell jutnia odáig, hogy az állami részvétel 40 százalékra csökkenjen. Magyarországnak tehát nemcsak tőkére van szüksége, hanem know-how-ra és menedzsmentre is, hogy újjászervezhesse a piaci versenytől régóta távol álló termelési rendszerét. Számunkra tehát Magyarország az első keletre nyíló kapu, olyan ország, amelyben olcsóbban lehet termelni, de amely meghódítandó új piac is — mindez azt jelenti, hogy a Magyarországon működő vegyes vállalatoknak érdemes megvizsgálniuk mind az alacsony és a magas technológiai színvonalon produkáló termelést, mind az elosztást.

## OLASZ- ORSZÁG SZEREPE

Magyarország számára nyilvánvalóan a közös piaci országok az ideális partnerek — még akkor is, ha az utóbbi időben előtérbe került Japán, az Egyesült Államok és Dél-Korea —, tekintve, hogy Magyarország az a keleti ország, mely hagyományaival talán a legjobban kötődik Európához.

Olaszország helyzete sajátos. Fontos partner vagyunk, de kereskedelmi mérlegünk súlyosan negatív, bár 1989 kereskedelmi egyenlege javulást mutat az előző évihez képest. A főbb termékek, melyeket Magyarországról importálunk: mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek, acél, vas- és öntöttvashulladék, míg kivitelünket gépek, építőanyagok, hengerelt acél, vegyi és textiltermékek alkotják. Az összes többi közös piaci országnak, élükön Németországgal, aktív a kereskedelmi egyenlege Magyarországgal. Magyarország tehát az Olaszországtól nyert valutatóbbleten német technológiát vásárolhat. Ezért igyekeznünk kell megváltoztatni az export összetételét, előnyben részesítve a magasabb technológiai szintű termékeket.

Ma körülbelül ötven vegyes vállalattal vagyunk jelen Magyarországon, a legnagyobb üzleti csoportjaink részvételével: a Dunamontban a Montedison, az Inter Europa Bankban a San Paolo di Torino, más cégekben a Ferruzzi Agricola, az Agip Petroli, a Banca Commerciale Italiana, a Banco di Sicilia. Jövendő sikerünk meghatározója a vállalkozói és a kormányzati kezdeményezések kedvező találkozása.

E cél érdekében Magyarországgal együtt részt veszünk az ötoldalú együttműködésben, a Pentagonálban, melynek keretében hamarosan beindulnak az előkészületek során meghatározott programok. Megjegyzendő ezzel kapcsolatban, hogy a Pentagonale kebelén belül éppen Magyarország vezeti a kis- és középipari bizottságot. Az olasz Külkereskedelmi Minisztérium ezenkívül tervet dolgozott ki a magyar cégek szakemberképzésének finanszírozására. A Külkereskedelmi Intézet magyar menedzserek részére egy marketing- és nemzetközi kereskedelmi tanfolyamot indított, és most szervez egy fórumot, amelyet jövő tavasszal tartanak Budapesten a technológia és a szolgáltatások témakörében. A fórumon olasz szakemberek adják elő javaslataikat, elsősorban a Pentagonáléhoz tartozó országokból érkező menedzsereknek és vállalkozóknak. ■



# A LEGNAGYOBBI OLASZ IPARI TÖMÖRÜLÉS, AZ

Az IRI – Ipari Rekonstrukciós Intézet – története a II. világháború előtti időkben kezdődött: 1933-ban alapították az olasz bankrendszer reformja, Itália pénzügyeinek rendezése céljából. Az egész világot megrengető válságból kilábaló Olaszországban is fontos szerepet szántak a kereskedelmi bankoknak az ipar fejlesztésében: hosszú lejáratú hitelekre éppúgy szükség mutatkozott, mint a nagyipar tokeéhségének csillapítására. Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy az IRI-t annak idején átmeneti jelleggel hozták létre, s az alapító szakemberek aligha hitték, hogy több mint fél évszázaddal később a világ egyik legfejlettebb ipari államában ez az intézmény tartja majd ellenőrzése alatt az ország gazdasági életének legjelentősebb szektorait.

Hogy milyen mértékben, arra eleget mondhatunk néhány adatot idézni. Az IRI-

csoport például 1989-ben az iparban több mint 400 ezer embert foglalkoztatott, vagyis az olasz munkavállalók három százalékát. Vállalataik termelési értéke 1989-ben elérte a 66 ezer milliárd lírát. Beruházásaik értéke egyetlen évben 14 ezer milliárd lírát tett ki, Olaszország valamennyi beruházásának öt százalékát! Elsősorban a távközlésben és a közlekedési hálózatban rendkívül jelentősek az intézet beruházásai. Ami exporttevékenységét illeti, ennek az értéke megközelítette 1989-ben a 8500 milliárd lírát. Végül figyelemre méltó az a körülmény is, hogy az IRI vállalatainál nagy gondot fordítanak a kutatásra és a fejlesztésre: több mint hétezer kutató áll az alkalmazásukban.

Érdemes ezek után visszakanyarodni az IRI hosszú és tanulságos történetéhez. Néhány fontosabb mérföldkő:

1933: három tartományi telefonársaságot tömörít, pénzügyi ellenőrzésüket az azóta is működő STET gyakorolja;

1936: életre hívják a FINMARE csoportot, a tengeri szállítások lebonyolítására. A cég négy kisebb vállalatot fog át. Ugyanebben az évben megalakul a FINSIDER. Feladata a vaskohászat finanszírozása.

1937: változik a koncepció, az átmeneti jelleg helyett az IRI számára kidolgozzák a hosszú távú stratégiát. Vagyis az intézet lesz az állam kinyújtott karja az ipar irányában, a nagyvállalatok fejlesztésének pénzügyi támogatását segíti elő.

1939: Nápoly térségében fölépítenek az IRI közreműködésével egy modern technológiájú gyárat, amely a repülőgépgyártásra specializálódik. Az üzemet a II. világháború alatt lebombázták, s az ötvenes években újjáépítették. Kiépül a tengerparton



*Franco Nobili az IRI elnöke,  
Antall József  
és Franco Piga  
Állami Részesezési miniszter*

# IRI

– elsősorban Genova közelében, Corniglianóban – az olasz vaskohászat bázisa. Noha Itália nem rendelkezik alapanyaggal, a tengerparti kohóművek importalapanyagból egyre nagyobb mértékben látják el már a harmincas évek végén, a negyvenes években a hadiipart jó minőségű acéllal. Ezeknek az üzemeknek a továbbfejlesztése már az ötvenes évek krónikájához tartozik.

1959: Tarantóban újabb, nagy teljesítményű kohómű épül, amelynek a kezdeti kapacitása évi három millió tonna acél.

Az IRI kétségtelen érdeme a Mezzogiorno, vagyis az olasz Dél iparfejlesztésének szorgalmazása, beruházásainak meggyorsítása. Ám a hatvanas-hetvenes években változtatni kényszerültek az addigi koncepción. Vaskohászati és acélművek helyett az elektronikára és a

repülőgépiparra helyezték át a hangsúlyt. Az is hozzátartozik az IRI történetéhez, hogy a kormányzat döntése értelmében az ötvenes évektől az intézet rendelkezik a RAI, az Olasz Állami Rádió és Televízió részvényeinek abszolút többségével.

Külön fejezetet érdemel történetükben az autósztádák fejlesztési programja. 1956-ban – koncessziós alapon – megszületett a Milánó–Róma–Nápoly sztráda terve. 1961-ben a Parlament is elfogadta a sztrádaépítések országos programját, amihez az IRI dolgozta ki a finanszírozás terveit. Hasonló döntő részt vállaltak az olasz gépipar és hajógyártás felfuttatásában, a FINMECCANICA és a FINCANTIERI hitel- és pénzügyi intézetek létrehívásával. Részt vettek az olasz polgári légitársaság, az ALITALIA megalapításában.

Az elektromosipartól az élelmiszeriparig, az elektronikától és a cementgyártástól az idegenforgalomig ma már szinte minden ágazatra kiterjed az IRI tevékenysége. Három jelentős pénzintézet: a Banca Commerciale Italiana, a Credito Italiano és a Banco di Roma révén érvényesül befolyása a pénzpiacon. Újabban jelentős mértékben növelte részesezését az űrhajózással, a telematikával, a város- és területrendezéssel, valamint az automatizációval összefüggő iparágakban. Foglalkoznak vállalati környezetvédelemmel, valamint szakmunkások, technikusok, középvezetők képzésével is.

Az alábbiakban bemutatunk néhányat az IRI keretében működő csoportok, cégek közül. Összintén szólva, taláalomra válogattunk, végül is teljességre terjedelmi okokból nem törekedhettünk.

## **Alfa Romeo Avio**

Turbinamotorok tervezésével, fejlesztésével és gyártásával foglalkoznak repülőgépek és helikopterek számára mind a polgári, mind a katonai szektorban. Több mint másfélezer embert foglalkoztatnak. Termékeik egy részét Kanáda, Franciaországba, Németországba, Nagy-Britanniába és az USA-ba is exportálják.

## **Ansaldo**

Az egyik legrégebbi olasz cég, alapítási éve 1853. Tevékenysége rendkívül sokoldalú: foglalkozik hőerőművek gyártásával, nukleáris erőművekével, érdekelt a hadiiparban, előállít reaktorokat, vízi erőműveket, sólepárlókat. Több leányvállalata működik külföldön, a többi között Argentínában, Kolumbiában, Mexikóban, Németországban, Braziliában, az USA-ban és Szaúd-Arábiában.

## **DEA (Digital Electronic Automation)**

Elsősorban a gépiparban használatos automatizáció a tevékenységi köre: termékeit az autóiiparban, a repülőgépgyártásban, az elektronikai iparban hasznosítják. Ipari robotjaikat nagy mennyiségben szállítják külföldre is, például a japán, a német, az angol és az amerikai piacra. Technológiájuk hatékonyságára jellemző, hogy alig nyolcszázán csaknem 100 milliárd líra értékű terméket állítanak elő.

## **Italtractor ITM**

A mezőgazdasági gépeket előállító cég több mint ötven országba exportál, noha csak három éves múltra tekinthet vissza.

## **Selenia**

A szakmai elektronika területén radarokon kívül a légi közlekedés különböző irányító és ellenőrző rendszereit gyártja. Nagy cég, több mint hatezer embert foglalkoztat.

## **STET**

A STET a telekommunikáció nemzeti és nemzetközi szektorának pénzügyi csoportja, feladatköre kiterjed a kutatásra, a gyártásra és az üzembe helyezésre. Csaknem 130 ezer embert foglalkoztat, a csoport forgalma 1988-ban meghaladta a 20 ezer milliárd lírát. A csoport tagja például az *Italcable*, amely az Európán kívüli országokkal fenntartott telekommunikációs szolgálatot látja el. Az informatika, az elektronikus adatfeldolgozás területén dolgozik, ugyancsak az STET keretében a *Siemens Data*. A *Telespazio* az űrkutatásra, a műholdakra specializálódott, s ezzel összefüggő kísérleteket is végez.

## **FINMARE**

Részvényeivel a csoport jelen van a tengeri szállításban, a tengeri árufuvarozással, a félsziget és a szigetek közötti forgalom lebonyolításával foglalkozó cégekben.

## **ITALSTAT**

A csoporthoz tartozó cégek az infrastruktúra kiépítésében, az urbanisztikában, az építőiparban érdekeltek. Több mint 23 ezer alkalmazottat tartanak nyilván, s éves forgalmuk meghaladja az ötezer milliárd lírát. Ide tartoznak az autósztráda vállalatok az ország különböző vidékein, teendőjük új sztrádák építése, illetve a meglévők fenntartása, karbantartása, üzemeltetése.

## **SME**

Felöleli az olasz élelmiszeripart, de magában foglal étermi láncokat is. Húszezernél több embert foglalkoztatnak vállalatai, s forgalmuk meghaladja a négyezer milliárd lírát évente. Az *Autogrill* például az autósztrádák mentén tart fenn, üzemeltet éttermeket és moteleket. Az *Italgel* fagyaltokat, jégkrémeket gyárt, cukrászdákat tart üzemben.

## **SOFIN**

A csoport elsősorban a déli tartományok idegenforgalma és környezetvédelme fejlesztésén munkálkodik. Részt vállal a villanyenergia-elátásban is az adott térségekben.

## **FINSIEL**

Ehhez a csoporthoz azok a vállalatok tartoznak, amelyek az elektronikai információk rendszerével foglalkoznak. 1981-ben alapították, évi forgalma meghaladja a 693 milliárd lírát.

## **SPI**

A kis- és középvállalkozók serkentésére, oktatására alakult ez az IRI-csoport. Vállalják ún. businessplan-ok kidolgozását.

## **ILVA-FINSIDER**

A FINSIDER helyébe lépő ILVA-csoport az olasz vaskohászat területén tevékenykedik. 1937 óta tevékenykedett a FINSIDER, 1988-ban

jött létre az ILVA. A változás oka összefügg a kohászati iparág világméretű válságával, amely Itáliában is gyors termékszerkezet-váltást, a piaci orientáltság megváltoztatását vonta maga után. Ez a szektor világvizonylatban a negyedik, európai összehasonlításban a harmadik helyen áll ma.

## **FINCANTIERI**

Az 1959-ben létrehozott csoport a kereskedelmi hajók építését, hadihajók gyártását, a hajójavítást és a dízelmotorok készítését fogja át Olaszországban. Több mint 22 ezer embert foglalkoztatnak a hozzá tartozó vállalatok, s jelentős az exportjuk Szaúd-Arábiába, Argentínába, Nagy-Britanniába, Görögországba, Líbiába, Mexikóba, Peruba, Spanyolországba, a Szovjetunióba, az USA-ba és Venezuelába. Évi forgalmuk meghaladja a kétezer milliárd lírát.

## **ITALIMPIANTI**

Ez az IRI-csoport a műszaki tudományok alkalmazására jött létre, főleg agrár- és élelmiszeripari, környezetvédelmi és nagyipari-kohászati berendezések, eljárások kidolgozására. Szakembereik száma meghaladja a hatezretet, foglalkoznak ezenkívül például a szénfelhasználás technológiájának fejlesztésével, ökológiai problémák megoldásával, városi és üzemi infrastruktúrák modernizálásával, kohászati és acélipari eljárások – technológiák – kidolgozásával is. Külföldi kapcsolataik rendkívül kiterjedtek, a többi között Magyarországgal is.

## **ALITALIA**

Olaszország polgári légiforgalma 1948-ban indította első külföldi járatait. Akkor már két éve – igaz, kezdetben csak öt géppel – rendszeres összeköttetés épült ki a nagyobb olasz városok között. 1947-ben például 515,5 ezer kilométer tettek meg az ALITALIA gépei a belföldi járatokon, s a repülési órák száma megközelítette a kétezret. Jelenleg nagyszabású fejlesztési tervet tartanak végre, 1989–1992 között 3,4 ezer milliárd lírát fordítanak a géppark bővítésére és modernizálására

– a többi között nagy befogadóképességű Airbusok beszerzésére 1992-ben a régi gépek kicserélézése és újak beállítása révén az ALITALIA és az ATI (az utóbbi a belföldi forgalomban érdekelt) összesen 147 modern géppel rendelkezik majd. Egyidejűleg modern szimulátorok és más, a légi közlekedés biztonságát, az irányítás tökéletesítését szolgáló berendezések beszerzését is előirányozták. Csaknem 19 ezren dolgoznak az ALITALIA-nál, amely ma már Budapesten is önálló irodát tart fenn, s Rómából, illetve Milánóból saját járataival is kiegészíti az évről évre növekvő személy- és teherforgalom lebonyolítását Magyarország és Itália között.

## **RAI**

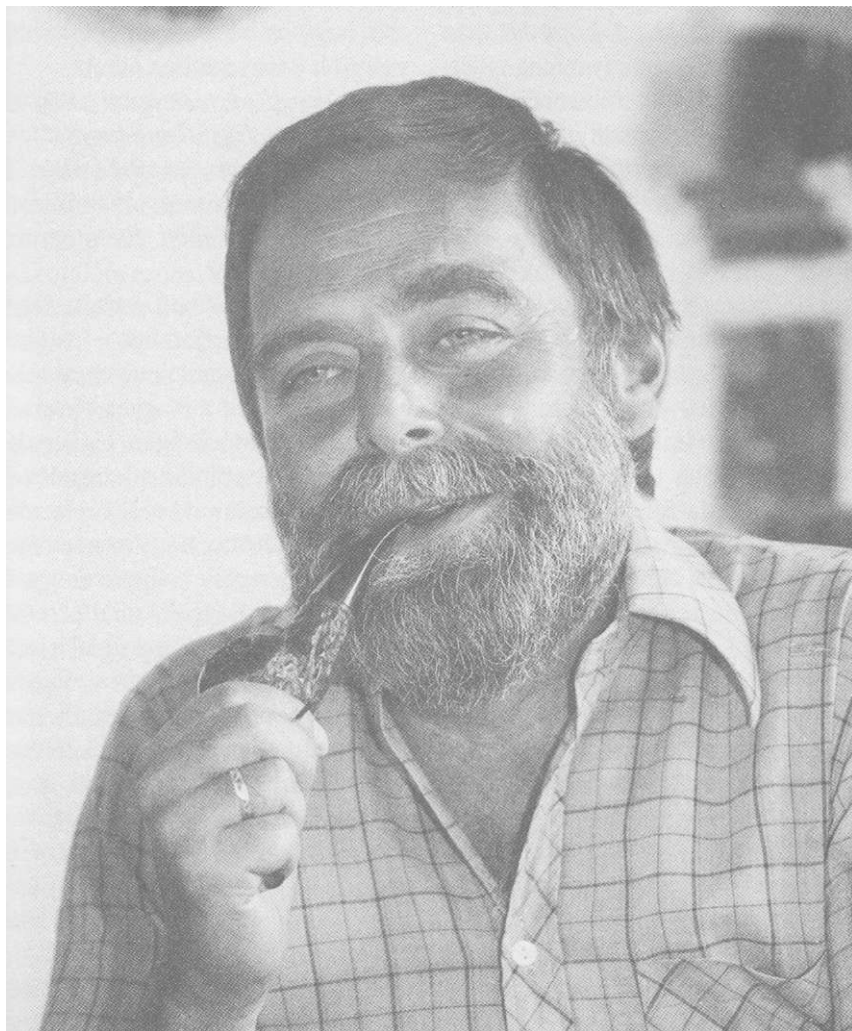
Az Olasz Állami Rádió és Televízió őse 1924-ben alakult részvénytársaság. Főrészvényese 99,55 százalékos arányban az IRI, 0,45 százalékban a SIAE. 1988-ban a RAI 23,3 ezer óra műsoridőben szolgáltatott televíziós adásokat, ebből valamivel több mint 17 ezret tett ki az országos műsoridő, a többi a tartományi adásoké. A rádió ugyanebben az évben 59,1 ezer órás műsort adott, ebből 27,8 ezret az országos adások keretében, 19,7 ezret a tartományi (helyi) adók révén, s 11,5 ezret sugárzott külföldre. Több mint 15 ezren dolgoznak a RAI keretében. A rádió- és televízióstúdiókban mind az országos, mind a tartományi, vagyis helyi programok elkészítését a legmodernebb technikai eszközökkel végzik.

\*

Mindent egybevetve, s az IRI szerepéről, befolyásáról csupán vázlatos képet adva, annyi elmondható, hogy az olasz Ipari Rekonstrukciós Intézet rendkívül kiterjedt tevékenységével nagymértékben hozzájárult az olasz nemzetgazdaság fejlesztéséhez, Itália műszaki-tudományos helyzetének világszínvonalra emeléséhez. Ezt tükrözték az 1990 júniusában Budapesten rendezett IRI-napok is, amelyek széles körű visszhangra találtak a magyar szakemberek körében. Franco Nobilit, az IRI elnökét annak idején fogadta Antal József miniszterelnök is.

**Gyapay Dénes**

# A SOLIDARNOŚĆRÓL, A SZOLIDARITÁSRÓL



A nagykövet úr furcsa szerzet. Talán azért, mert nincs benne semmi nagykövetre jellemző. Nem tudom őt elképzelni frakkban és cylinderben, fekete lakkcipőben, csokornyakkendővel, a gomblyukába tűzött vörös szegfűvel. Az egészben az a legjobb, hogy ő maga sem tudja elképzelni így magát, és mikor összetalálkozunk a Külügyminisztériumban, amikor futunk le lépcsőn, fújtat és restelkedve mondja:

— Rettenetes ez az egész... én,

aki egész életemben farmert hordtam... ez az öltöny... mintha páncélt viselnék.

Meg tudom érteni kínlódását, mivel jómagamnak nincs öltönye, és azt hiszem, jellemző az ő és az én korosztályomra, hogy feszélyezve érzi magát nyakkendőt viselve.

Az eszpresszó, ahová beülünk beszélgetni, akár illegális találkozóhely is lehetne, hiszen itt a kártyások és összeboruló fiatal párok között az ember elrejtetheti arcát és valós énjét a kíváncsi tekintetek elől.

Nem, nem üldözési mánia iratja le velem ezeket a sorokat — Engelmaier Ákossal beszélgetve ez jutott eszembe. Nem valami kémhistória kapcsán, csupán arról, hogy ennek az ötvenkét esztendőes férfinak, aki első hallásra olyan furcsán artikulál és hangsúlyoz, s aki hamarosan elfoglalja nagyköveti posztját Lengyelországban, egész élettörténete egyfajta kényszerű fizikai és szellemi rejtőzködéssel kapcsolatos.

Az ő élete számomra megható és romantikus is. Arról ugyanis már mindenki hallott, hogy valaki ebből az országból Nyugatra disszidált, de azt kevesen tudják, hogy voltak — íme a példa —, akik Lengyelországba.

„Elment ennek az esze?” — kérdezhetné bárki, és a válasz...

— Az ötvenes évek szóhasználata szerint deklasszálódott úri családból származom, és hát a körülmények, úgy tetszik, meghatározták egész sorsomat.

Ha az ember hisz az eleve-elrendelésben, akkor bizonyos jegyeknek nagy jelentőséget kell tulajdonítania. Így a következő mozaikszemekből csak az a kép állítható össze, hogy Engelmaier Ákost magyarul lengyel szívvel „verte meg az Isten”.

— Már magzatkoromban „megtanultam”, hogy léteznek a földön lengyelek — mondja —, hiszen édesanyám áldott állapotban volt, amikor 1938-ban a lengyel—magyar határért tüntetett. Aztán a sors furcsa szeszélyéből adódóan a Pilsudski téren laktunk. Az egyik ház falán domborművet helyeztek el. A síkból kiemelkedett a marsall pödrött bajusza, és mint gyerek azt csavargattam.

Aztán nagyot ugrunk a beszélgetésben.

— Az 1956-os esztendőt számomra a lengyel kapcsolat határozta meg. Poznan után, nyáron kerékpár-túrára mentem a Tátrába, és ott találkoztam először lengyel fiatalokkal. Ebben az időben közkézen forgott Wazyknak a *Költemény felnőtteknek* című verse, amely epikus leszámolás a sztálinizmussal. Azt kell tehát mondanom, hogy már ezen a nyáron éreztük annak a szelét, ami elkövetkezett októberben. Ilyen előzmények után persze egyenes volt az utam október 23-án a Bem-szoborhoz.

— *Hány éves voltál?*

— Tizennyolc. Negyedik gimnazista.

— *Manapság az emberek a forradalomban játszott szerepükkel bünyítik, hogy ők már akkor...*

— Igen... de én ezt nem szerettem... Az egész olyan furcsa, idegen is talán... szóval, annyit mondanék, én nem kerültem börtönbe... megúsztam... — és amikor észreveszi kérdő pillantásomat, kényszeredetten hozzát teszi: — Benne voltam ugyan egy-két dologban, de aztán... emberiességből... kihúztam a csávéból egy ávost és...

Igaz, hogy börtönbe nem vetették, de az egyetemre sem mehetett a forradalomban játszott szerepe miatt a nagykövet úr. Helyette az Állami Nyomdába került, iparitanuló lett, mégpedig kéziszedő. És újra azzal a bizonyos eleve-elrendeléssel kell előhozakodnom...

1959-ben ismét eljutott Csehszlovákiába, ahol útja során találkozott egy lengyel cserkészcsapattal. A kapcsolat szentimentális volt. Tiszteletére a lengyel lányok megtanulták a magyar himnuszt, és ezzel Engelmayer Ákost valószínűleg egy életre levették a lábáról. A benne megerősödő érzelmek következtében egy esztendő múlva sikerült elérnie, hogy turistaútlevelemmel Lengyelországba utazhasson.

— Diadalmenet volt — mondja. — Talán azért is, mert korábban még bujkáltak Zakopane környékén ötvenhatosok.

— *Mi volt számodra a meghatározó élmény?*

— Az autóstoppos utazás, a farmednadrág-viselet, a dzsessz, Bartók Béla. Igen, mert több Bartókot játszottak Varsóban, mint Budapesten. És ami teljesen új volt számomra: a nyugati kultúrával való találkozás.

— *Ez azért csak a felszín.*

— Persze. Ami számomra meghatározó volt, az az, hogy 56 után minden hazafiás, magyar megnyilatkozást itthon egyszerűen nacionalizmusnak nyilvánítottak. Lengyelországban megtapasztaltam, a lengyelek lengyelek lehetnek. Büszkék a történelmükre, kultúrájukra. Arra, hogy nem kellett letagadniuk a múltat. Döbbenetes élmény volt a haza, a táj, a történelem iránti elkötelezettségük. Erről ugyan már szerezhettem élményeket, hiszen 56-ot követően barátaimmal a pesti Lengyel Kultúrába jártunk nyelvet tanulni, Wajda-filmeket nézni, de mindezt megtapasztalni Lengyelországban óriási élmény volt. Azt kell mondanom, hogy van Magyarországon egy értelmiségi korosztály, amely az európai kultúrát és hazafiságot — furcsamód — Lengyelországban tanulta meg.

— *Itt vitatkoznom kell veled. Nem egy, hanem több korosztály tartozik ide. Például az enyém is. Mi a hetvenes évek elején éltük át mindazt, amiről most beszélsz. Számomra mindebben az a félelmetes, hogy ha ennyien csak külföldön döbbenünk rá magyarságunkra és hazafiságunk értelmére, akkor mi történt azokkal, akik itthon maradtak?!*

Ahogy Engelmayer Ákos sörösuvege kezd kiürülni, úgy haladunk előre a történetben is. Miután az Állami Nyomda párttitkára nem javasolta az egyetemre, kalandos módon sikerült neki egy évre Lengyelországba menni és megtanulni a nyelvet.

Az már igazán röhejes, hogy akkor disszidálással vádolták, mert ugye Varsó és Torontó semmiképpen sem hasonlítható össze. Úgy ala-

kult odakint az élete, hogy kilenc hónapig alkalmi munkából élt — ez a legjobb nyelvyakorlás —, megnősült, és konzuli útlevelemmel — akkor úgy tetszett — örökre elment Lengyelországba. Lengyelországba, amely akkor a feledés háza, azilum lehetett, a teljes felszabadulás és megszabadulás, maga a tiszta és mély lélegzet, a korlátlan lehetőségek hazája, pedig csupán arról volt szó, hogy emberibb, embervoltához méltóbb környezetben élhet.

— *Ahogy az már lenni szokott: megnősültél. Egyetemre kezdtél járni, néprajz szakra, és tolmácsként is dolgoztál. Téged mint „disszident” és Lengyelországban élő magyart, hogyan kezeltek?*

— A lengyelek befogadtak. Olyannyira, hogy ügyemben — tudtomon kívül — a varsói egyetem rektora interveniált a magyar követségben, majd a rendőrségen. Ugyanakkor a magyar politika a lengyeleket eleve bizalmatlanul kezelte. Hazafiságukra rásütötte, hogy az nacionalizmus. A lengyelek ellenszenvések voltak vallásosságuk miatt, rossz példával szolgáltak „nekünk” a magán-mezőgazdasággal, és a magyar politikai gondolkodás semmit sem kezdhetett a lengyel fiatalok heves, kritikus természetével. Azzal, hogy őket felnőttként kezelte a társadalom. Így aztán — ha ezt nem is mondták ki — bennünket is úgy kezeltek a követségünkön, mint a lengyeleket.

— *Azt hiszem, ez a bizalmatlanság a szocialista internacionalizmus vallók részéről teljesen jogos volt. Hiszen például részt vettél a 68-as diáklázadásban...*

— Igen, azonnal szétverték a po-fánkat!

— *Aztán jött a Szolidaritás...*

Egy pillanatra elhallgat Engelmayer Ákos, és furcsa módon egy másodpercre néma csönd lesz az eszpresszóban. Egy lepke röpköd körülöttünk, aztán a plafonra száll, és ha ez nem lenne nevetséges, azt lehetne mondani, hogy fölénk terjeszti óvón szárnyait, ahogy a szárnyas angyalok



a sajátjukat a gdanski Lenin-hajógyár munkásai fölé.

— Tudod, az volt a döbbenetes — mondja —, hogy korábban a melósok mindig az Internacionálét énekelve vonultak ki az utcára. Erre mi történt? Fél órán belül beléjük lóttek, folyt a vér, halottak borították az utcákat. Most viszont elénekelték az „Isten, ki lengyel...” kezdetű egyházi éneket és mindenki meglepődött: nem lóttek rájuk!

— Miként vezetett utad a legális, majd az illegális Szolidaritásba?

— Szerintem nagyon logikusan. Engem Magyarországon az ötvenes években deklasszált úrigyerekek minősítettek. Viszont 12—13 éves korom óta rendszeresen dolgozom. Hólapátolás közben tanultam meg bugizni a Rákóczi téren. Aztán jött a forradalom. Lengyelországban a feleségem és a barátaink révén megismerkedtem egy sor ellenzéki emberrel. Tolmácsként közvetítettem a magyar és a lengyel szellemi elit között. Végig hittem abban, hogy a lengyel rendszernek meg kell dőlnie. Abban viszont nem hittem, hogy győzhet a Szolidaritás. Hogy a lengyel társadalom ilyen következetes módon végig tudja csinálni az ellenállást. Az 56-os magyar tapasztalatokból indultam ki — nálunk 57 májusára, olcsó cipőkkel, viszonylag jó ellátással sikerült Kádáréknak az emberek hangulatát megfordítani, hiszen úgy egy millió embert tudtak kivinni a Hősök terére. Szóval hitetlen Tamásként kezdtem a konspirációs munkához a szükségállapot bevezetése után.

— Hogyan sikerült mégis túljutnod ezen a lelkiállapoton?

— A feleségem nélkül nem lett volna ilyen egyszerű. Segítségével viszont következetes maradhattam. Így mindvégig az illegális Szolidaritás tagjai voltunk.

— A lengyelországi hírek alapján ide azért nem egy szűk kör tartozott.

— Tény és való, hogy odakint a fordulat csak azért volt végrehaj-

ható, mivel például csupán az illegális sajtó előállításában, terjesztésében százezrek vettek részt. Egyébként el kell mondanom — ez is motivált engem az illegális munkában —, hogy a legális és az illegális Szolidaritás jobban és tisztességesebben megemlékezett október 23-áról, mint a magyar. A forradalom harmincadik évfordulójára tizenöt könyvjelent meg. Sőt, a Varsó melletti Podkova-Lesna templomában titokban, de ünnepélyes körülmények között kétnyelvű emléktáblát avattunk, az elsőt ebben a régióban. Később ezen a helyen alakult meg a lengyel—magyar Szolidaritás. Azt is szeretném elmondani, hogy 1989. június 16-án a Szolidaritás képviselőjeként Adam Michnikkel és a most kinevezett új lengyel nagykövettel, Maciej Kozminski-vel tettük le a lengyel társadalom koszorúját Nagy Imre koporsójára.

— Az a keménység és következetesség, amely téged életed folyamán döntéseidben, cselekedeteidben jellemel, mennyire vezethető vissza családi indíttatásodra?

Nézem Engelmayer Ákost, aki ezen a ponton elbizonytalanodik. Talán mert nem akar személyes dolgaival előhozakodni. Aztán nagynehezen mégiscsak beszélni kezd:

— Az én családom tipikus középosztálybeli. Az apám szepességi születésű, és a szepességi emberre a tolerancia jellemző. Nagyanyám alispán-lány volt, akit ennek ellenére, vagy éppen ezért a nyitottság jellemzett. Édesanyám olyan erkölcsi tartással ruházott fel mindannyiunkat, hogy azzal a legnehezebb időkben is kitarthattunk. Következeteségére jellemző, hogy mind a mai napig azt a munkát látja el, amelyre az ötvenes években rákényszerült.

— Vagyis...

— Házmaster.

Engelmayer Ákos az Antall-kormány nagykövete lesz Varsóban, így tehát arról is beszélni kell, hogy személy szerint milyen szálak fűzik az MDF-hez.

— Egyáltalán miért éppen az MDF-hez kötödsz, amikor például az SZDSZ-nek jobb a kapcsolata a Szolidaritással, és te, ugye, annak voltál a tagja?

— Egyszerűen arról van szó, hogy azok, akik az én korosztályomból — hozzám hasonlóan — stoppal járták be Lengyelországot, ott tanultak hazafiságot, magyar hazafiságot, azok ma az MDF tagjai. Arról már nem is beszélve, hogy azok az értékek, amelyeket az MDF magáénak vall, szívemhez rendkívül közel állóak.

— Téged, hogy úgy mondjam, Magyarország kivetett magából, Lengyelország pedig befogadott. Hogyan leszel képes így magyar ügyeket ilyen hosszú távollét után képviselni?

— Mindig is élő kapcsolatomból Magyarországgal. Nemcsak tolmácsolásaim miatt, de azért is, mert a magyar nyelvű Lengyelország című lapnak voltam a szerkesztője. Úgy érzem tehát, hogy naprakész vagyok a magyar ügyekben, és helyismeretemenél, személyes kapcsolataimnál fogva jól el tudom látni a feladatokat.

— Lengyelország a katolicizmus egyik bástyája. Téged mennyire érintett meg a vallás?

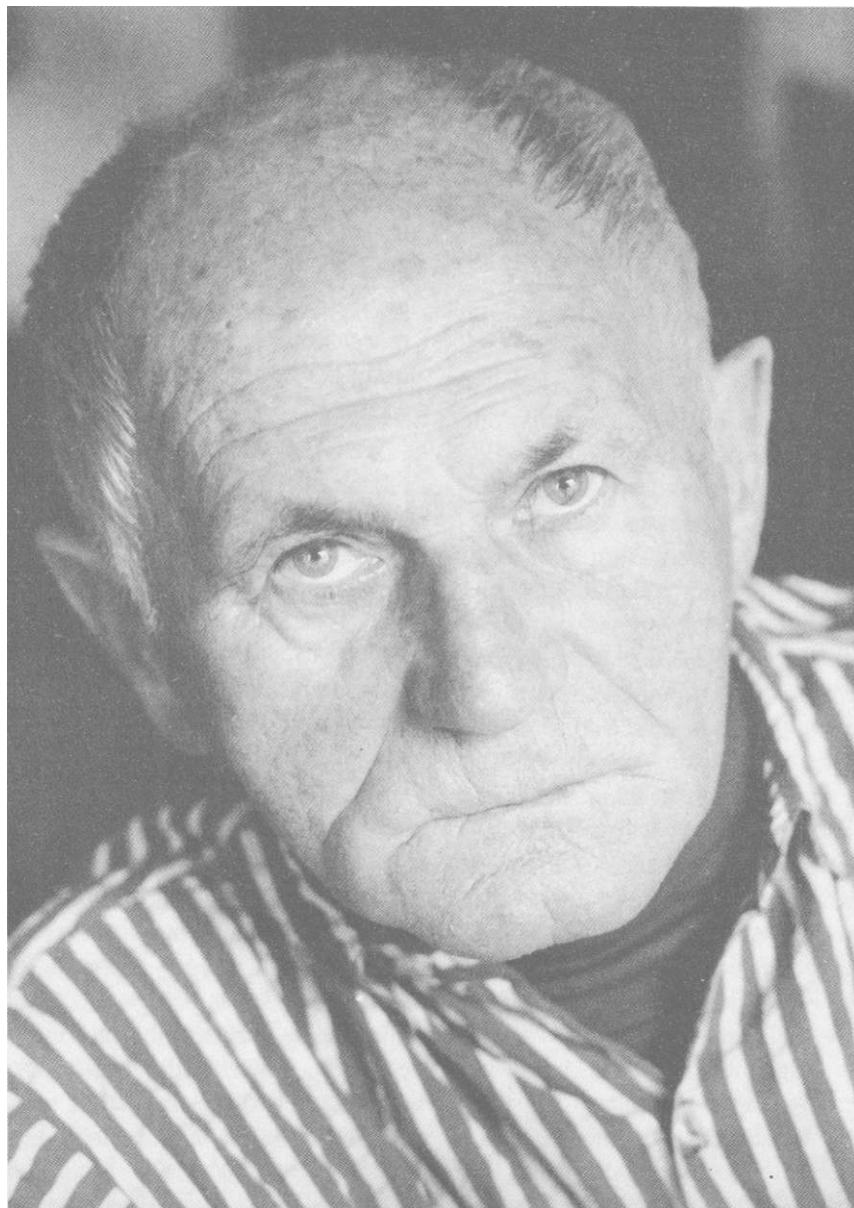
— Gyakorló nem-hívő vagyok. A feleségem viszont mélyen vallásos. Templomba a szükségállapot idején viszont sokat jártam, mert akkor a templom a politizálás, a színház, a hangverseny, a társadalmi élet színtere volt. Hogy a lengyeleket nem lehetett beletaposni a földbe, az többek között az egyház erejének köszönhető.

A presszóasztalon álló sörösüveg kiürült. Az elhangzottakon töprengünk. Engelmayer Ákos saját élettörténetén, én pedig azon, hogy mindenki — aki szembe mer nézni életével — mérlegelheti: itt valaki elment-e a történelem mellett, vagy élt a történelem kínálta lehetőségekkel.

Boros István

# HRABAL HRABALRÓL - SKÓCIÁBAN

Az íróval  
Jan Čulík (Glasgow)  
beszélget



1990 májusában a londoni Great Britain East Europe Centre meghívására Bohumil Hrabal és néhány csehszlovák íróársza Nagy-Britanniába látogatott.

A Loch Lomond tó partján, az Inversnaid Szállodában néhány kérdést tettem fel Hrabalnak.

Tulajdonképpen hogyan került sor angliai utazására?

Különösen indult. Az Arany Tigrisben indult, Prágában, oda állított be egy fiatalember, jellegzetes angol figura, haján lehetőleg arany visszfény, orrán szemüveg, és vele volt a *Československý spisovatel* kiadó vezetője, már ami a prózát illeti. És hát ők ketten telebeszélték a fejem, ez persze már rég volt, fél évvel ezelőtt, hogy lesz egy szimpózium, mégpedig májusban, és hogy volna-e kedvem részt venni rajta. Én meg, mivel mindig azt képzelem, hogy fél éven belül meghalok, hát beleegyeztem. Hanem aztán eljött az idő, megkaptam a hivatalos meghívót, így nem tehettem mást, iderépültem.

*Nem volt hozzá kedve?*

Hát volt is, meg nem is. Nyakamon a hetvenhetedik születésnapom, s ebben a korban az ember már nyavalyás, keringési zavarai vannak, és így tovább. Úgyhogy a test tiltakozott, de kíváncsiságom legyőzte a testem. Negyed évszázada már jártam Angliában, és volt néhány előzetes tervem. Szerettem volna újra ellátogatni oda, ahol T. S. Eliot élt ahol — igaz, nem sokáig — diákoskodott, aztán az *Átokföldje* nyomár. — ami imádott olvasmányom, rongyosra olvastam ezt a könyvet — szóval az *Átokföldje* nyomán felkeresni a helyeket, melyek a versben szerepelnek. És megállapítottam hogy e helyek nagy része Londonban van. Az *Átokföldje* óriási hatással volt a háborús költőnemzedékre még a 42-es csoportra is, különösen Jiří Kolářra. Akkoriban Chaluppecký és Jiřina Hauková fordította le Eliot versét csehre, talán 1946-ban és 1947-ben, de az előttem járó nemzedék, a 42-es csoport természetese: már ismerte. Én azonban először cseh fordításban csodáltam ezt a va-

Megjelent a Tvorba 32. számában, 1990. augusztus 8.

rázslatot, ezt a kollázst, s főleg azért tudtam benne gyönyörködni, mert ifjúságom írója François Rabelais volt, ifjúságom könyve pedig a *Gargantua és Pantagruel*, és valójában ez is azt teszi, hogy összehozza mindazt a szépet, ami a régi időkben történt. Rabelais felelevenítette az antik világ összes mítoszát, összes idézetét, hogy ezzel díszítse föl könyvét, mely hatalmas belső töltéssel íródott, sőt olyan, mint a Joyce-féle tudatáramlás, de engem legfőképp az érdekelt, mi történt régen, és ami történt, hogyan függ össze a jellel, és hát pontosan ez Eliot. Az időn túli, ami találkozik az időn belüli, s Eliot ilyenkor megteremt valamit, amit Joyce is körülírt, mégpedig nagy kedvvel teremt, mert ő kritikus is tudott lenni, s a versnek csak akkor van értelme, ha a költőhöz kritikus is társul. Szóval repülőgépre ültem, hogy meglátogassam Eliotot. Oxfordban kerestünk egy bizonyos ablakot, mert az *Átokföldje* német kiadásában van egy lábjegyzet, hogy egy fiatalember, aki később szintén költőként végezte, amikor kezébe került Eliot verse, egy ablakból minden nap megafonba szavalta az egész költeményt, mind a 433 verset. Az ablakot ugyan nem találtuk meg, de felkerestük Eliot kollégiumát, a helyet, ahol Eliot diákként ebédelt... Úgyhogy teljesítettem a feladatom.

*Május 11-én Oxfordban részt vett egy vitaesten. Miről beszélt ott?*

Azt hiszem, mi ott nem is az én írásaimról beszélgettünk, s ha már, akkor a legutóbbiakról, az Áprilkinak írott leveleimről, melyeket egyhuzamban írtam, és nem javítottam: ezeknek a leveleknek az a varázsa, hogy a *la prima* íródtak. Olykor, hogy úgy mondjam, magamra ismertem, már ami a levelek ritmusát, tagolását, az idősíkok szeszélyességét illeti. Bár Áprilkinak az Egyesült Államokban tett utamról írtam, a beszámolót mindig idejében, a levél egyharmada után elvágtam, és elmondtam neki, mi mindent éltem át, mi mindent láttam tulajdon szememmel, és mitől voltam olyan mélyen megilletődve a prágai utcán augusztus 21. óta és később november 17. után, amikor elérkeztünk a végkifejlethez. Szerintem ez a gyöngéd

forradalom tele volt meghatódással, azaz költéssel is. Találtam ehhez egy idézetet Hegeltől: csak annak a nemzetnek van joga a léthez, amely képes megfiatalodni, az a nemzet pedig, mely folyvást megkérdőjelezi helyzetét és létét, próbára teszi önmagát. Most, néhány hónap elmúltával ez a gyöngéd forradalom valamiféle anti-februárnak\* tetszik. Azt a politikát akarjuk folytatni, amit Masaryk csinált. A hihetetlen valósággá vált, Václav Havel művészetet csinált a politikából, a lehetlenség művészetét, Václav Havel, aki — hogy ezúttal Herdert idézzem — *Prometheus als Menschgewordene Fröhlichkeit*, az abszolút udvariasság, örömteliség. Hát erről beszélgettünk Oxfordban mintegy két óra hosszat. Prágában, a kocsmában arra a konklúzióra jutottunk, hogy Václav Havel, amikor köztársasági elnökként végigrollerezett a prágai vár szobáin és termein, ezzel megbontotta és megszüntette Bizáncot, a megkövült bizánci szertartást.

*Ön jogot tanult, megszerezte a jogi diplomát, majd úgy döntött, hogy soha nem fog jogászkodni. A körülmények kényszerítették erre, vagy önszántából döntött így, s ha igen, miért?*

Hát persze, hogy önszántamból döntöttem így. A jogot azért választottam, hogy legyen valamilyen diplomám, ugyanis volt lehetőségem tanulni, mert apám egy sörgyár igazgatója volt, és azt mondta, hogy felőle azt csináljak, amit akarok, de azt megköveteli, hogy előbb legyen diplomám. Én már a gimnáziumban csapnivaló diák voltam. Kétszer meg is buktam. Osztályt ismétöltem, s ezzel tulajdonképpen két évvel meghosszabbítottam ifjúságomat. És érdemes volt ismételnem, mert abban a két évben kezdtem érdeklődni az irodalom iránt, és akkor vált belőlem szenvedélyes könyvfaló. Persze az akkoriban divatos irodalmat olvastam: az írónak feltétlenül szürrealistának kellett lennie, természetesen Joyce is köztük volt, meg a többiek. Joyce-t ma is olvasom, Joyce-t egyésként látni feladat, mégpedig egész életre szóló feladat. Tehát mű-

\* 1948 februárjában győzött Csehszlovákiában a kommunista párt.

velni kezdtem magam, egyre jobban értettem az összefüggéseket bizonyos versek és prózák meg az élet között, és egyszerre csak rájöttem, hogy, mondjuk, az imádott amerikai írók többsége tanulmányai befejezte után faképnél hagyta hivatását, és kalandorként kereste kenyerét.

*Ez a döntés azonban elég merész volt, igaz?*

De hát én mindig is a munkásosztályhoz vonzódtam, mert sörgyárban nőttem fel, már gyerekkorom óta ez volt az én igazi világom, sőt, ki akartam tanulni a sörgyártást. Engem elkápráztatott, ami a csürökben történt, ahogyan az árpát forgatták, elkápráztatott a munka a halhatatlan gabonával — ez Joyce kifejezése: az örökkévalóság úgy keletkezett, mint a halhatatlan gabona. Így aztán az amerikai, orosz és hazai irodalom ellenére befejeztem tanulmányaimat, de a szívem odakint volt, az emberek között, az utakon, úgyhogy vigéc lettem, majd biztosítási ügynök, minden nap másutt aludtam, és már gyerekkorom óta nagyon szerettem hallgatni az embereket. Az emberi beszéd nekem szentség — a valódi Pepin bácsi beszéde, meg a hétköznapi beszélgetések is, melyek néha bizonyos szempontból elítélendő fennköltség emelkednek; odáig emelkedik a részeg hablatyolás is, tudja, Březina egyszer nagyszerű előadást tartott a misztikáról, s mert hallgatósága felerésztt egyszerű emberekből állt, hogy közelebb hozza nekik a fogalmat, elmagyarázta, hogy a misztikus transz állapota hasonlít ahhoz az állapothoz, amit bizonyára mindnyájan ismernek, a részegséghez, hasonlít ahhoz a lelkesültséghez, mint mikor az ember a szívéből beszél, és eközben részegségében néha olyasmit tud meg magáról, ami megközelíti a misztikusok felismeréseit.

*Közelít a tudatalattihoz.*

Úgy van, csakhogy Březina előadása a részegek ünneplésével végződött.

*Ez is egy módja annak, hogyan menekülünk a hétköznapi valóság szürkeségétől.*

Azaz a sörivás is — mi sört meg nem ittam barátaimmal az elmúlt évtizedek alatt — igen gyakran megközelíti azt, amit önmagunk

vagy mások faggatásának nevezünk. Van, hogy az ember bátorságra tesz szert, és mindent valahogy másképp mond. Van, hogy az ember nem tudja, mit mond, de a benne levő kritikus egyszer csak érzi, hogy itt valami merőben új, kipróbálatlan szonda működik, melynek segítségével — ha hazafelé menet még emlékszik arra, amit mondott — valami újat fedez fel. Felfedez egy új mondatot, mely tulajdon valójára nyit rá.

*Vajon foglalkozásait már azzal a tudattal váltogatta, hogy író lesz?*

Nem, én az élettől voltam mámoros. *Primum vivere, deinde philosophari*. Oly csodálatos volt így az életem, nekem egyre ment, hogy mit csináljak éppen, erős voltam, jólesett ez az élet, és főleg szüntelenül emberek között jártam, akik kiadták magukat, és én is kiadtam magam. Úgy-hogy tulajdonképpen a barátságok és a beszélgetések vezettek rá, hogyan férközzem a dolgok velejéhez. Mert ki a dialektika atyja? Szókratész. És Szókratész is beszédbe elegyedt az emberekkel. Ha olyasvalaki került az útjába, akiről tudta, hogy amit mond, rosszul mondja, hagyta, hadd beszéljen, még ösztönözte is, s azután a beszélgetés során a maga szókratészi ironiájával elérte, hogy az ember belátta: az igazság épp az ellenkezője annak, amit az elején állított. És ez a dialektika lényege. Ezért jártam én nyugodtan munkába negyvennyolc éves koromig. Minden tevékenységem, minden foglalkozásom, életem minden szakasza sokat jelentett számomra. És ha némelyik szakasz nagyon kegyetlen volt is — belerepedt a koponyám — engem ez nem zavart. Mikroelbeszélésekben, azaz margináliákként írtam meg élményeimet. Az én írásaim voltaképp az életemet kísérő széljegyzetek.

*Ez tanúságtétel az emberiséggel lényegéről?*

A beszélgetés által szemtanúja vagyok annak, amit megéltem. Csak-hogy ez még nem elég. Kell lennie még valaminek, s ez a misztifikáció. Goethe is nagy misztifikátor volt. A misztifikáció az, amit feszegetni kezdünk vagy kicsit másképp mondunk, ezt aztán még kiegészíthetjük, s olyasmí keletkezik belőle, ami a realitásból indul ki, a realitás-

sal táplálkozik, a realistásra néz, de kicsit másképp van. Olyasféle lényegget nyer, mint mikor anekdota születik. Hiszen tudja, az anekdotát a tömörítés és a fokozott feszültség teszi csak igazi anekdotává...

*Ez a stilizálás.*

Igen. Ahogy tehát az anekdota, a népdal születik, úgy születnek azok a szövegeim is, amelyekről elmondhatom, hogy sikerültek. Például a *Zajos magány*...

*Őn nagyon is plebejusnak stilizálja magát az írásaiban. Úgy érzem, szövegeiben kissé visszafogja erudícióját. Őn azt mondja, hogy szövegei a tudatalatti produktumai. Valóban teljesen automatikusan ír?*

Én a fejemben mindent mindig előre megírok. Leginkább akkor írok, amikor nem írok. Ahogy hazafelé tartok a kocsmából, vagy lefekvéshez készülődöm, vagy túl korán ébredek, minduntalan felbukkan bennem bizonyos visszatérő fájó motívumok, s én próbálgatom, mi lenne belőlük szövegbe foglalva. És persze, amilyen rendhagyóan élek, olyan rendhagyóan olvasok is. Mindez, hogy úgy mondjam, az irodalomhoz tartozik. És hogy ez valóban az irodalomhoz tartozik, abban pont azok erősítettek meg, akik inspirálnak és máig is a példaképeim. Joyce, Céline. Persze Dosztojevskijt is olvastam. Most lázas vagyok, mert megfáztam. Régen akkor lázasodtam be, amikor *A félkegyelműt* meg a *Karamazov testvéreket* olvastam. Aki ír, vagy azt hiszi, hogy ír, annak tudnia kell, hogyan írta mondjuk Flaubert a *Bovarynét*.

*Akkor hát hogyan tükröződik írásaiban az ön irodalmi műveltsége? Tudatosan, vagy nem tudatosan?*

Az magától szökken a szövegeimbe. Hála az asszociációknak, díszítő elemként. Amilyen elnyűtt a T. S. Eliot-könyvem, ugyanolyan rongyosra olvastam Lao-cet meg Ladislav Klímát is. Rongyosak ezek a könyvek, mert mindig velem vannak, míg aztán újra be kell őket kötetnem. Veszek egy mondatot, és úgyszólván csócsálom, mint mikor Demoszthenész kavicsot tett a szájába, hogy ne dadogjon, mondjuk Lao-cenak ezt a mondatát: „Tudni nem tudni a legnagyobb dolog.

Nem tudni tudni betegség.” Még abból az időből is felbukkannak bennem mondatok, amikor Kladróban dolgoztam, újra megcsócsálom őket, és újra megállapítom, hogy képesek valami újat mondani. „Tudni nem tudni a legnagyobb dolog.” Tudom, hogy ennek köze van ahhoz is, hogy „Tudom, hogy semmit sem tudok”, vagy a Mikulás Kusánsky-féle „Docta ignorantiahoz” — és máris Eliotnál vagyunk. Azt firtatom, mennyire felelnek egymásnak ezek a mondatok, jöllehet néha nyolcszáz év választja el őket.

*Ez az emberi tapasztalat lényege.*

És én most jövök rá, hogy ezt az összehasonlítást a szürrealisták meg Sigmund Freud is megtette. Mostanában egyre lelkesebb vagyok attól, hogyan függ mindez össze. Hogy a gondolkozásnak ezek a bűvópatacai tudj' Isten, hova vezetnek vissza, a fekete Afrika törzseihez, az Eufrátesz és Tigris találkozásához, a Nílus deltájához, a legősibb kultúrákhoz. Jöllehet ezek a kultúrák és hordozóik több mint négyezer évesek, hirtelen itt teremnek a jelenemben, napjaink Prágájában, mert annak idején ugyanarra jöttek rá, amire én, amire rájött a középkor is. Ez boldogító tudás és boldogító gondolkodás. És a milieu, amibe mindezt elhelyezem, hogy a kocsmában mondom-e el vagy másutt — egyre megy.

*Ez azt jelenti, hogy mielőtt neki-fog az írásnak, az adott elbeszélés szerkezetét már átgondolta?*

Soha.

*De hát amikor az önéletrajzát írta, annak olyan tökéletes a szerkezete — a három kötet majdnem hétszáz oldalt tesz ki. Valóban első nekiülésre ilyenek írta meg, elejétől végéig?*

Mondhatnám, így írtam. És jóformán semmit sem javítottam rajta. Szinte kedvtelésemmé vált, hogy megtanultam úgy írni, ahogy gondolkodom, ahogy a gondolatfolyam árad.

*Colin Wilson angol teoretikus — ő is sokat foglalkozott a tudatalattival — valahol azt írja, hogy az a jó irodalom, mely az életet vádolja. Az irodalom akkor éri el a legmagasabb hőfokot, a legnagyobb katarzist, amikor negatív témával foglalkozik. Talán éppen emiatt az ön írásai közül azok a legsikeresebbek, amelyekbei:*

azok a legsikeresebbek, amelyekben ilyen alapvető negatív témát, az emberi nemlét kérdését feszegeti. Én sokáig a *Hirdetés a házra*, melyben már nem akarok lakni című könyvét tartottam a legtöbbre, mert vádolta — most egyszerűsíték — az igazságtalan kommunista rendszert. De itt nemcsak politikáról van szó. Csodálatos részletek ragyognak fel a *Harlekin* milliói szövegéből. Emlékszik, hogyan haldoklik benne Pepin bácsi? És sok ilyen részlet van természetesen az önélet-rajzában is. Ez persze érvényes azokra a drasztikus jelenetekre is, melyekben ön gyakran tiltakozik az állatok meg az emberek kínzása ellen. Ön tudatában van annak, hogy automatikus szövegei általános szinten tárgyalják az emberi sors nem kielégítő voltának általános témáját, vagy ez valóban olyasvalami, ami önként születik?

Noetikusan így mondanám: az én költészetem abban rejlik, hogy nekem az élethez elég a *So-sein*, az úgy ahogy van. Hiszen az élet annyi mindent hoz magával, amit aztán a magas irodalom ábrázol. Én mindig ebből indulok ki, mert én is átéltem a második világháborút, azokban az években kalauz voltam, de nagyon jól láttam, mennyit szenvedtek nemcsak az oroszok, hanem fordítva, büntetesképp mennyit szenvedtek a németek is, és mit éltünk át mindannyian itt, Közép-Európában. Vagyis nekem elég a szokványos életmód — ahogy az egyszerű emberek élnek —, melynek lírai töltése van, nekem több nem kell. Az írásaim mind újramondásai annak, amiről egymás között beszélünk, vagy amit idegen emberek mesélnek nekem. Ha az elmondott szöveg elég erőteljes, megjegyzem magamnak. Néha még azt is megteszem, hogy megkérem az illetőt, adja el nekem a történetét, megveszem egy méter sörért, s ebben az én koponyámban hazaviszem. E beszélgetések által, a belső monológ által, attól, ahogyan rok, az ember lassan elveszti a racionális kontrollt, és van bátorsága sok mindent kimondani, vagyis azzal, mit megírt, rálépni a vékony jégre,

ahol ott van a társadalomkritika, meg bizonyos felháborító dolgok, melyek körülöttünk zajlanak — és amikor később megnézem a leírtaikat, végül egyetértek velük. Néha meg is rémülök, miket írtam le, de tudom, hogy ezt létem bizonyos rendszeressége diktálta. Szerettem Heidegger kifejezését, amit Jan Patočka használt, a lét diktátumát. Ez olyan, mintha a valóság képes lenne bebeszélni az embernek, hogy mit írjon. A lét diktátuma íratta Hašekkal a Švejket. Ezt a könyvet Hašek csak élete alkonyán írta meg, amikor már minden leülepedett benne, amikor a sérelmeket, melyek őt meg az egész világháborús korszakot érték, már szinte elfelejtette, mintha Štěpánek tanítómesternek a lét diktátuma és Hašek diktálta volna a Švejket. Ezért lett a Švejk olyan tiszta és áttetsző, mint az empire bútor, s ezért lett egyben olyan szívtéptő is.

Most egy igen kényes kérdéshez értünk. Ön a lét diktátumáról beszél.

Én fiatalemberként minden könyvéért lelkesedtem, ami 1968-ig Csehszlovákiában megjelent. Aztán jött az idő, amikor önnek nem volt lehetősége publikálni. És utána 1976-ban megjelent a *Sörgvári capriccio*, majd 1978-ban a *Hóvirágünnep*. A csehszlovák hivatalos porondon mindkét könyvet nagy eseményként ünnepelték. Röviddel Nyugatra való távozásom előtt elolvastam a könyveket, és be kell vallanom, hogy csalódást okoztak. Úgy éreztem, hiányzik belőlük a vallomás hitelessége. Ez a Hrabal már nem tud írni, gondoltam magamban. Aztán Nyugatra jöttem és kezembe kerültek könyveinek itteni kiadásai. És megállapítottam, hogy nincs igazam. Hogy Hrabal most is tud írni, csak a csehszlovák kiadásokkal történt valami. Tovább tanulmányoztam a könyveket, és rájöttem, hogy ezek a szövegek többféle változatban léteznek, és hogy például a *Díszgyász* alapjában véve a *Harlekin* milliójának a nagyon meghúzott, megszerkesztett változata. Megengedi, hogy megkérdézzem: hogyan történt ez?

Hogyne. Mint tudja, a hetvenes évekig nem publikálhattam, de az írással nem hagytam fel, mert An-

gol királyt, ha jól emlékszem, 1973-ban írtam meg. Vagyis kihasználtam ezt a szünetet, ezt a *time-outot*, és azt írtam, amit akartam. Megírtam a *Zajos magányt*, a *Gyöngéd barbárok*at... A *Zajos magány*nak három változata volt. Akkoriban még képes voltam az efféle kombinatorikára. Kerestem a formát, és kerestem a jobb kifejezőeszközöket. Úgyhogy ennek a könyvnek három változata van, és három változatban kering baráti körömben. Az első változatot amolyan apollinaire-i szabadversben írtam, a másodikat periferikus cseh köznyelven, és ekkor megállapítottam, hogy Hanta akaratán kívül művelt ember — mi lenne, ha szintiszta irodalmi nyelven írnám meg? És miközben így írogattam az íróasztalfióknak, mintha icipici olvadás indult volna el, *Tauwetter*, s ott voltak azok a napló formában írott feljegyzéseim, hát ebből lett a Hóvirágünnep, ezekből a megigazított naplók-ból. Én maig sem tartom sokra a könyvet.

Sohasem volt a kezemben a Túl-ságosan zajos magánynak az a változata, melynek a végén állítólag az egész világot hatalmas, áttetsző kockává préselik. Igaz ez?

Talán.

Én csak az *Index* által kiadott változatot ismerem, melynek a szövege varázslatos ugyan, de a vége felé, azt hiszem, zavaró befolyások érik. Fia-tal, optimista munkások jelennek meg a színen, akik tejet isznak, és így tovább. Volt-e valami irodalmon kívüli erő, mely befolyásolta az írásban?

Nem. Az minden esetben én magam voltam. Én magam pedig olykor óvatos vagyok. De mindig leküzdöm óvatosságom. És ha leküzdöm, jó, amit írok. Ha meg nem küzdöm le, olyan szöveg születik, szóval olyasmi, mint a Hóvirágünnep...

Más szóval igaz, hogy a kiadó nem igazított az ön szövegén?

Igaz. Egyszerűen én igyekeztem olyan formát adni a dolognak, hogy publikálható legyen.

Köszönöm a beszélgetést.

Körtvélyessy Klára fordítása

# EGY NAP ÍVE

Mindannyian ugyanabban a munkában vagyunk érdekeltek. Itt vagyunk, kaptunk átlagosan hetven évet. Azon kéne lennünk, hogy ez a hetven éve mindenkinek jól teljen el. Semmi okot nem látok arra, hogy elálljak az egyetemes individualizmus eszméjétől.

Nem vagyok különösebben emberszerető, délután ötig senkivel sem kívánok beszélni. A társalgások zöme fecsegés, éppencsak érinti a tárgyat; és mihelyst érdekesre fordulna, a beszélgetés visszakanyarodik a pletykához.

Akkor inkább ez a szagattott, cikázó naplónyelv. Vége a lappangásnak: most nem az odúban rejtőző ember beszél. Túl vagyok az el-viszsa és a kint-bent dilemmákon. Most, hogy már kiadnak itthon is, csak egy ellenfelem van: a saját ostobaságom.

Mivelhogy én nem versenek senkivel, nincsenek riválisaim. Miért is merednék kitartóan néhány haragos ábrázatra? A levitézlett cenzorokat sem néztem hosszan. Ez az idő a hangoskodókat hamar leselejtezi, megmar mindenkint, aki csúnyán tukmálja magát a többiekre, és amikor szóhoz jut — veszekszik. Igen, jönnek az új cenzorok — ezeknek is betiltáson, leváltáson, beleszóláson jár az eszük. Csakhogy ezúttal már nem állítható, hogy minden hatalom a cenzoroké.

Eszembe sem jut győzni. Kivel szemben akarnék győzni? Kit akarnék én legyőzni? A gyerekeimet? Egy vadidegent? Egy ideges számarat, aki belémköt? Egy kisembert, aki azzal van megbízva, hogy ártson nekem? Valakit, aki nem ért egyet velem? Valakit, akinek nem tetszik a képem? Valakit, aki kedvel? Kicsodát? Mindezeknek a legjobbakat kívánom. Nyugodjanak szépen, és él-

vezzék ezt a hátralevő rövidke vénasszonyok nyarát — sütkérezzenek.

Győzelem? Szeretném tisztességesen megfogalmazni a következő mondatot. Minél kevesebb vizet zavarni! A harcosok gyerekesek. Miért akarnak mindenáron ott lenni a páston? Miért nem szeretnének éppenséggel nem ott lenni? Miért olyan jó ott lenni a heves forgalomban?

Szeretem a Balaton hajnali nyugalomát, mikor az egész szendergő tömeg önmagával egyensúlyban van. Ilyesmit kívánok magunknak is. Nekem itt csak annyi érdekem van, hogy amit könyvnek szánok, abból hadd legyen könyv. Továbbá fennáll az az erkölcsi kötelesség, hogy jól szórakozzunk. A mulatság némelykor a szem tágranyitását, máskor pedig a lesütését igényeli.

Azért sem vállalhatok politikai állást, mert megörlünnék, ha délelőttönként ahelyett, hogy asztalomhoz ülök, be kellene mennem a hivatalba. Kérték, és én adtam a nevem, díszelnöke lettem több társaságnak. Kiülök az elnökségi asztalhoz, elbóbiskolok, néz a kamera, mint a zárkában, ahol a lesőlyukon át mindig figyelhetnek. Az arcom már nem tartozik hozzám, inkább a megfigyelőhöz. Minden telefonhívás újabb kötelemmel halmoz el, kezdek átváltozni egy jóra való és unalmas intézménnyé.

Ideig-óraig azzal igyekszem nyugtatni magam, hogy cselekvés volt az a néhány politikai jóslatunk és javaslatunk is, amely időközben megvalósult. Önbeteljesítő utópiák. Azért tudtak megvalósulni, mert másokéval korrespondenciában voltak. Amiből az következik, hogy az én legvadabb rögeszméim is túlságosan jámborak voltak.

Van, amikor úgy képzelem, hogy a cselekvés is formaalkotás. A tulaj-

donképpeni cselekvés a közönségnek szól. Csak a látszat a valóság, a többi nem számít. Rögtönözz, vágjál pófákat, gesztikulálj, mondd, ami az eszedbe jut, add, amit akarnak. Hasbeszélő, tudsz mondani félórásat és másfél órásat. A mutatvány közepén van a cselekvés és a művészet között. Íme a sátán incselkedése.

Abból, ami kényelmetlen, igyekszem kihúzódní. Ez a sok cucc és célcó már nem kell nekem. Egy regényváros megépítésénél nincsen komolyabb dolgom. Mi készítené arra, hogy mások dolgaiba beavatkozzam? A szemlélet nemcselekvő nyugalmat kíván. Mivelhogy írásaim közlésében senki sem gátol, szabadnak mondhatom magamat, minden kitérés a dolgom elől: az én magánygyem.

Negyvenéves koromban kirúgtak az urbanisztikai intézetből, ahol dolgoztam, azóta független író vagyok, az is szeretnék maradni. Megelégszem azzal, hogy a magam kóválygó eszméletén kívül főtevékenységemben az égvilágon senkit sem képviselek. Délelőtt szörnyeteg vagyok, dolgozom, nem akarok senkit sem látni-hallani, csak délután bírok visszaváltozni társaságképes emberré.

Aki dolgozni lusta, mi egyebet csinálhatna, zavarog, veszekszik. Szemet szemért. Sértésre sértés. Megszólalásra viszontmegszólalás. Irigy lelkek megköltik egymás undok karikatúráját, számukra a világ ellenséges. A sértődékeny ember óhatatlanul maga is elundokosodik. Meg akar téged sérteni, de te ne sértődj meg! Azzal, hogy meg akar sérteni, lesüllyed az emberi méltóság alacsonyabb rangosztályába, nem egyenrangú tehát, a sértése fittyfirity zörej.

Az a tipegő, görbe lény ott a túloldalon, egy botra támaszkodva, az természetesen egyenrangú veled.



Falun világos, hogy az emberek zöme a helyén van. Különös értelmiségi gög mindenkit, aki nem értelmiségi, a körülmények áldozatának tekinteni. A falusi munkás azt csinálja, amit tanult, ami adódott, amit megszokott, amivel kibékült. Se jobb, se rosszabb attól, hogy az.

Mindazonáltal szép kis háza, verandája lehet, a kertjében van rózsza, paprika és hinta, és van egy szerény kocsija. Az akar továbbra is lenni, ami; jobban megbecsülve és megfizetve. Némelyik egymaga vagy csoportosan önállósul. Pezsgés és pa-

nasz, tapogatózó beszélgetés, mérész nekilendülés, van minden.

Én csinálom a világot, a számomra létező világot, mert a világ önmagában elképzelhetetlen és a szupermaj omemberiség eszecskejét végtelenszeresen meghaladja. A számomra valóságos világ tehát olyan, amilyennek én látom, de az, hogy milyennek látom, attól is függ, hogyan élek benne.

Gyakorlati magatartásom olyanmire meghatározza a gondolkodásomat, hogy utóbbi az előbbinek kutatóintézete és reklámügynöksége.

Mindig hazabeszélünk, mindig az elkövetett tetteinket igazoljuk. Mindig a bűneinken próbálunk átbukni, pedig már Káinnak az ajtaja előtt is ott feküdt a bűn, akár egy hulla, mondjuk éppen a testvéröccs hullája.

Onnantól fogva Káin meg van pecsételve. Már mindig annak a tettnek a súlyát hordja. Ahhoz viszonyít mindent, annak ellenére próbál élni. Túlságos érzékenységgel felfoghatnánk bűneinket olyan súlyosnak is, hogy elkövetve és birtokolva őket nem lenne szabad tovább élnünk.

Még egyszer: a világ számomra olyan, mint a világképem. Jó élet: jó világ. Ha nem lenne jó élni, nem félénk úgy a halált, és nem rosszallanánk olyan elementárisán a gyilkosságot, különösképpen a hozzátartozóink megölését.

A halál felől nézve az élet pompás. A vége felől nézve a rövid élet is jó, mert több a semminél. A szenvedés is több a semminél. A szenvedés nem egyenes fokozódás, hanem hullámzás, vannak enyhületei, ezek az ünnepek. Ameddig élünk, féltjük magunkat, ami azt bizonyítja, hogy van mit félni rajtunk. Erre a semminél többre épül az élet misztikuma.

Ha itt-tartózkodásomnak a végére érek, ez a különös én megszűnik. Ez a testi-lelki forma, ez az egyszeri kombináció eltűnik. Bármilyen maradjon is belőlem — szénatom vagy tiszta ész? — a maga különvált általánosságában olyanmire nem én vagyok, hogy tulajdonképpen kedvem sincsen hozzá, nem vigasztalódom vele. Ezért inkább szoktatom magam a tökéletes nemlét fogalmához. Mi más lenne az irodalom, mint ez a különös lét az egyetemes nemlét nézőszögéből.

Miféle zsidó az, aki írva köszönti a Szombatot, ki a teremtés 5750. évében a közös ima háza helyett a verandaasztalnál imádkozik? Talán ezért a földgömbért, ezért a nagy labdáért, amelyet most a kisfiúknak, Áronnak és Józsefnek felfújtam. Judit mutatja: „Látjátok ez a kék: ez az óceán. Ez a nagy itt: Ázsia, az a nagy ott: Amerika, ez a kicsi: Európa, ez az icipici meg itt: Magyarország. Itt lakunk mi.”

Megnyugtat, hogy a zsidó időszámítás kezdőpontja a Genézis. Nem

valami harcias esemény, nevezetes öldöklés, hanem a teremtés. A semiből, a kietlen sötétségből, a káosz-ból, a puszta ürességből isten megcsinálja a kozmoszt és az embert a maga hasonlatosságára. Aztán pihen, ez jó, ez megvan. Ilyenre sikerült, most már járjon a maga útján. A fáradt szülő is azt mondja: „Járd az utadat, nem tarthatom örökké rajtad a szemem. Égítetekkel labdázom, mégsem örül a szívem.”

Istenem, ezekben a politikus időkben de jó elzárni a televíziót, megfürödni és kinyújtózni az ágyban. A ma esti televízióműsorból leginkább arra a barackos süteményre emlékszem, amit Jutka tett elem. Fülemre húzom a takarót, kedves pártállam, kedves jogállam, aludjatok ti is szépen, jó éjszakát.

Átsuhan a lélek az egyik sarokból a másikba, ahol az aktualitás átbukfencezik a sohanemvoltba, ahol nem jön szóba a közélet és a magánélet egyensúlya. A test belülről ugyanaz, ötévesen, is ötvenévesen is. A pislákoló sejtelem, hogy vagyok — időtlen. Az öntudatomhoz nem tartozik hozzá az életkorom.

Akarod látni magad géppisztolyal futkosva egy piac bódéi között? Lebocsátkozol kötélén a Hollán utcai ház negyedik emeletéről a kátránylemezzel fedett garázs tetejére, onnan az esőcsatornán lecsúszhatsz az utcára, nem látnak meg.

Vagy inkább háton úszni kívánsz a Genezareth-tóban, amelynek a fenekén a fényes kavicsok hevesen tükrözik a hullámokon át érkező napfényt? Rozmaringsovényen ereszkedsz alá egy tevé után a Gyehenna gödrébe.

Szeretsz vedleni, alakot cserélni, keveset birtokolni a dolgokból, csak annyit, amennyi két, vállon lógó útitáskában elfér. Világoskék és rózsaszín fényképben vagy elhelyezve, egy amerikai repülőtéren, a kávé, tudod, olyan bővizű, a sütemény, tudod, olyan anyaggazdag.

Száguldozhatsz abban a nagy országban, ezer mérföldeket, és te mindenütt benne vagy a hálózatban, van tér előtted, szinte végtelen. Ami meg az emberi dolgokat illeti, lehet, hogy ugyanabból ugyanabba, bárhova mégy a földgolyón, mindenütt ugyanazt leled, de persze el vagy bővölve a változatgazdagságtól.

Diákkoromban leginkább az a kép volt kedves nekem, hogy egy

ember egy kötélpályára, amely Brennerbányán még áthaladt a magyar—osztrák határon, rászertelt egy kis csillét, beleült és átgurult. Aztán később azok a keletnémet labdajátékosok, azok a berlini alagút-fűrók, azok a bűvármezben átúszók, azok a fennakadók! Rendszerint körülnéztek: merre a vészkijárat?

Ha végigjárom a falu utcáit, és gondosan betekintek minden udvarra, nem érzem semmilyen változás szükségességét. Ápolt, virágos, nem szegény és nem is gazdag porták. Tíz éve is rendesek voltak, tíz év múlva is rendesek lesznek.

Nem lehet egyszerre több irányba figyelni, minimállétezés. Megpróbálok kihagyni a soron következő megnyilatkozást, nem keresztezni a feleségem útját, és csak végszükségben állítani akadályt a fiúk elé.

Kegyed hazamehet, a köztársaságot kikiáltották, ön szabad, a cenzúra kimúlt. Mesélje el, ha nem jut eszébe semmi érdekesebb, hogy mitől volt jó mégis ebben a félszázadban az élet. Most az ön múltja egyszeriben ancien régime-mé változott.

Reggel van, hat óra múlt, a kert még sötétlila. Megveszem azt a bedőlt tetőnyergű másfélszáz éves parasztházat, elfér benne az egész család, Miklós zongorázhat, a kicsik tombolhatnak, Dorka pedig talál egy filagóriát, hogy naplófüzete fölött melázzon. Jutka milliméterenként számon tartaná a kerti növények érését és hangulatát. Anyám is figyelemmel kísérhetné az ő kis öreg, de még mindig pompásan működő japán zsebrádiójával az ország híreit.

\*

Ahhoz képest, ami most van, semmi más nem kell. Utólag azonban a ráadásból semmit sem szoktam megbánni. Közlebb a hatvanhoz, mint az ötvenhez az ember jobbat nem tehet, mint ha jóváhagyja a környezetét, úgy ahogy van. Feküdj rá a sorsodra és vitesd magad vele. A szökevény otthagyni magát a pályaudvari csomagmegőrzőben, és a hídról beledobja a bilétát a folyóba. Újságpapírba csomagolva autók alá dugja magát, mint egy pokolgépet. Légipályára siklani, átsuhanni odatúlra! A nyugóket nyugósnek látja, üzött eszmélete idegesen szökdécel. A kihúzóadás ravasz formáival kísérletezik.

Aron szereti csúfolódva utánozni Józsit, máskor meg az idősebb fivér

jóságával magyaráz: „Tudod, Józsi-kam. most még kis buta vagy, de majd te is megérted, hogy...” Józsi is nagyon kifinomultan beszél: „Légyszívesköszönőmszépen, Áronkám...” Kézenfogva mennek homokozni, aztán püfölik egymást. Vannak játékszabályaik: Józsi sívít, Áron betapasztja a száját, erre Józsi elhallgat. Áron elveszi a kezét, Józsi megint sívít és így tovább. Áron megkérdezi, miért nem kakálnak bilibe a madarak.

A fiúk egész délelőtt dolgoznak. Vadgesztenyéből főznek-sütnek, szuszognak, iparkodnak, viszik az anyjuknak a krumplit, a húst, meg még a palacsintát is. Ki-be raknak, szerelnek, fűrnak, kalapálnak, megszerelik a papát, vonattá, tigrissé egy szempillantás alatt átalakulnak. „Nem tudom kinyitni a keksz dobozát, mert olyan ügyetlen vagyok”, mondja a húszhónapos Józsi. Megyünk a mólóra, ahol lehet nézni a kacsákat, kergetni a pulykát, simogatni a cicát, lehet mászkálni a nagy köveken és megfigyelni a horgászokat, lehet a hidacsán át a század eleji halászhajók fedélzetére átszaladni.

A másik szobában valaki elkese-redetten ordít, szemügyre veszem a helyzetet. Áron nadrág nélkül hasal a parkettán, Józsi a bilin ülve odahajózik, és nagy odaadással paskolja Áron csupasz fenekét, amitől Áron még inkább rázendít, nem mintha nem tudná bilistől felborítani Józsit, de a lelke ahhoz is szomorú ebben a pillanatban. Ha most békítően közbeavatkoznék, lenne még egy harmadik békétlen. A kisfiúkat és a népeket hagyni kell, adjanak utat a bánatuknak. Érzem, hogy ez a tapogatózva neheztelő kétségbeesés, majd-hogynem gyönyör. Lecsapoljuk a túlzó sírhatnéket, lehasalunk a földre, egy kissé tombolunk. Jó az embert ilyen állapotban szépen magára hagyni, mintha testi szükségét végezné. A kétségbeesés a gyönyörködő magám egyik alakja, amelyet nem lehet a többi emberrel megosztani.

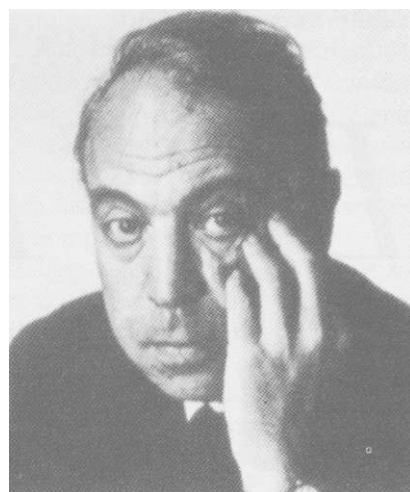
Lilán sötétedik, felgyújtották a peronvilágítást, a vágányokon túl nyárfakoronák, kis permetező eső, nedves levelek szaga. Jutkát váijuk. Ahogy beesteledik, a falu is elcsendesedik, az állomás a legelénkebb pont. Negyedóránként jön egy vonat, diákok, dolgozók, nyaralók indulnak-érkeznek, be vagyunk kapcsolva a civilizációba, bármikor mehetünk Budapestre, sőt Rómába is. ■



Kalász Márton:

# A KENTAUR BŐRE

## Sebestyén György emlékezete



Sebestyén György író, lapszerkesztő, az osztrák PEN Club elnöke 1990. június 6-án halt meg Bécsben. A magyar sajtó úgy köszönt el tőle, mint honfitárstól, a magyar—osztrák irodalmi kapcsolatok fáradhatatlan kezdeményezőjétől, a közép-európai gondolat és eszme egyik szervezőjétől — s személyiségében mint osztrák írótól. Az osztrák sajtó, a méltóságteljes pompájú állami temetés baráti és kormány szintű búcsúbeszédei egy rokonszenves ifjú férfit említettek, aki 1956 tragikus őszen a vasfüggöny hasadékán át Budapestről Bécsbe menekült, s eredetét ugyan nem tagadva idege minden feszülésével osztrákká akart válni. Félt az emigránsléttől? Inkább izgatta egy metamorfózis lehetősége annál a fájdalmas kötődésnél, amelyet a haza határain túl berendezkedő érez, táplál, belenyomorodik vagy elégségesen konok lévén írói művet, művészi magatartást gyarapít belőle? Sebestyénnek minden írói és habitusbeli mintája annyira magyar eredetű s hazagyökerező, s ő ezt a szellemi-lelki örökséget vállalta is, talányos s mindenképpen elgondolkodtató tehát, hogyan volt ereje azokat az esztendőket úgy dolgozni végig, hogy saját másságát, másnyelvű íróvá válását következetesen előkészítse, alakítsa — a hamar megérett sikerig.

A siker nem vélt, hanem valóságos; ezt Sebestyén adottságai mellett a szerencséje is segítette. Olyan osztrák írók pártfogása következtében, mint Heimito von Doderer, Albert Paris Gütersloh, Alexander Lernet-Holenia, Herbert Eisenreich, hogy csak a jelentősebbeket említsük. Sebestyén a korai, krúdys hangvétellű és világú elbeszéléseit nyilvánvalóan még magyarról fordította németre (1957-ben megjelent *Die Türen schliessen sich* című regényét bizonyosan), vagy a ma-

gyar változatot németül újraírta. Helga Blaschek-Hahn, Sebestyén nyugatnémet monográfusa figyelmeztet az ebből eredő nyelvi fogyatékoságokra, amelyek később nyelvi sajátossággá mentődhetnek át, s hozzájárultak Sebestyén írói stílusának véglegesedéséhez. Ebben a stílusban egyaránt ott bujkál Krúdy s az osztrák írásnak egy tudatosan vállalt attitűdje. Sebestyén nyelve így talán jobban emlékeztet a Monarchia világára, mint a közvetlenül vele indulóké vagy utána következőké, erőteljességében, sajátos érzékletességében is konzervatívnak tetszik. Van azonban mögötte nemcsak egy közép-európai élményréteg, de egy több nyelvből tudat alatt összetevődő nyelvi világ, amely akaratlanul is merésszé teszi Sebestyént kifejezőeszközei megválogatásában és használatában.

Sebestyén György „osztrák—magyar kentaur”-nak nevezte magát, s ebben nem tetszelgett; viselte, s próbálta kentaurságát, mihelyt lehetett, levetni. Ha teljességgel nem lehetett is, mindazonáltal úgy tetszik — e levetkezést, a levethető bőrt tekinthetjük egyfelől írói, szellemi művének. Másfelől itt a tény, hogy a bőr levetkezése közben és utána Sebestyén annak az állapotnak megváltoztatására, amely neki a kentaurság elfogadását sugallta, igyekezett hasznossá tenni magát. A *Pannoniát*, az európai együttműködés magazinját, az éveken át Bécs belvárosában működő Pannonia Galériát nem hagyhatjuk említés nélkül. Már mindkét nyelven olykor enyhe akcentussal — osztrák, s szinte mindegy, miféle követségben — járt egy sokunknak ismerős magyar, országghatáron keresztül. Nyugatra is, de inkább keletre — legszívesebben nyilvánvalóan Budapestre, ahol 1930. október 30-án megszületett. ■

Görgey Gábor

# EGY KIS VAS-TÖRMELEK



Köszöntjük  
a nyolcvanéves  
költőt

Régi és riasztó tapasztalatom, hogy az ember a legmélyebben mindig azokat bántja meg, akiket a legjobban szeret. Kezdi a szüleivel, majd később is konzekvensen folytatja: gyenge bántásait azok kapják, akikre nem nagy súlyt helyez, kemény ütéseit azokra méri, akik a legfontosabbak az életében.

Vas István személye életem legfontosabb találkozásaihoz tartozik, ha ugyan — a családon és szerelmeken túl — nem ő a legfontosabb, így egyszerűen, minden osztozkodás nélkül. Három okból is. Mert mesteremnek vallom, nem annyira irányát, inkább szellemiségét tekintve; e szakmai-szellemi kapcsolat mellett barátság köt hozzá, atyai barátom immár több évtizede; s mindezt betetőzve, szüleim halála óta — nem véletlenül neveztem és nem csupán a korkülönbség miatt atyai barátomnak — ő az, akire úgy tekintek és aki iránt olyan érzelmeket táplálok, mintha apám volna. Ennél alaposabb kötődés már nehezen képzelhető el, azt hiszem.

Ezek után nyilvánvaló, hogy szeretteim közül ő az egyik, akit a legerősebben megbántottam eddigi életemben.

Történt egyszer, lehet tán másfél évtizede, hogy megboldogult Illés Endre telefonált, mennék el hozzá a Szépirodalmi Könyvkiadóba, melynek hosszú időn át vezére volt, egészen haláláig — majdnem azt írtam: erőszakos haláláig, hiszen nem kriminalisztikai értelemben ugyan, de nyilvánvalóan megölték. (Révai Lexikon-botrány!) Illés Endre nem volt barátom — kedvenc színészén, Huszti Péteren kívül talán soha nem is volt igazán meghitt barátja —, de baráti viszonyban voltunk. Már pályakezdő koromban kitüntetett figyelemmel, ő is azok közé tartozik, akiknek sokat, elszámolhatatlanul sokat köszönhetek meglehetősen küzdelmes pályámon. Mint kiderült, azért hívatott, hogy szerződést kössön velem egy monográfiára Vas Istvánról Megijedtem. Már sokszor írtam Vasról, recenziót, mini-esszét, még születésnapra verset is, ez a monográfia mégis megijesztett. Túl nagy feladatnak látszott. Védekeztem, de Illés Endre ellentmondást nem ismerő udvarias finomságával lehengerelt. Aláírtam a szerződést. És elkezdtem az anyagot gyűjteni. Rengeteg jegyzet, kezdemény, lapkivágat, dokumentum került egy dossziéba, de képtelen voltam magát a könyvet végre

elkezdeni. Legalább egy évig vajúdtam, ha nem tovább. Nem értettem, tulajdonképpen mi a baj? Azután rájöttem: túlságosan ismerem az *anyagot*, e hideg szóba nem csak költészetét, hanem a személyét és életét is belefoglalva. Túl közel állt hozzám. Mindenestül, az egész jelenség. Rövid lélegzetű írásokban be tudtam cserkészni az élet és az életmű egy-egy szeletét — az *egészet* bejárni és felmérni, ehhez nem voltam elég hűvösen kívülálló, nem tudtam kellőképpen irodalomtörténésszé válni, élveboncoló filológussá és esztétává alakulni. Vas István személye, élete, műve képtelen volt a kezem alatt feldolgozandó tárggyá változni. Végül nem volt más választásom: halált megvető bátorsággal elmentem Illés Endréhez és megkíséréltem elmagyarázni csődömet. Persze nem fogadta el. Lebilincselő bájjal újabb hosszú határidőt adott. Az is lejárt, és én példát véve az ő rendíthetlenségéből, közöltem vele, most már rendíthetetlenül, hogy nem írom meg a könyvet. Nehéz helyzetbe hoztam őt, mindenekelőtt Vassal szemben, aki természetesen tudott a megbízásról. A könyvnek már meg kellett volna jelennie, nem-hogy még csak most lásson neki a kiadó új monográfiust szerezni. Illés Endre neheztelését, gondoltam, néhány évig hurcolni fogom, mint valami görnyesztő zsákot. De mi lesz Vas Istvánnal? Nekem kell természetesen elsőnek közölni vele megfutamodásomat. Rettogtem: mi lesz?

Semmi nem lett. Atyai barátom maga elé nézve hallgatta dadogásomat. Aprókat bólogatott. Majd némi szünet után azt mondta: „Megértelek.”

De azért kicsit sápadt volt.

\*

Állítom, nincs még egy ember a földön, aki ezt így vágta volna zsebre. Ha velem csinálja egy ifjabb pályatársam, valószínűleg nem állok vele szóba többé. Vas István tudomásul vette — miután előbb szemmel láthatóan jól megforgatta az egészet az agyában — és úgy döntött, hogy megérti. El tudja képzelni a helyzetemet.

Ez a bizonyos „el tudja képzelni” alapállás az egyik legfontosabb kulcs a Vas-jelenséghez. Példátlan nyitottsághoz, ember- és világmagyarázatához, kényes és mégis roppant tágasságú ízléséhez, mindenfajta dogmatizmust kizáró gondolkodásához. Majdnem azt mondtam: praktikussághoz, de ezt nem mondhatom, mert aki 1952-ben, a sztálinista terror legmélyén, bejelent, hogy kilép a kommunista pártból, melybe valamikor polgárként és naiv lázadóként belépett, ezt az embert semmilyen tekintetben nem lehet praktikusnak mondani.

Egy ember szellemi organizmusában minden összefügg mindennel. Vas életművéből kiderül, de sokszor mondta is nekem, mennyire fontos számára valaminek a teljes megértéséhez a *helyszín*. Az a bizonyos *genius loci*. Látni és testben is érzékelni, hol élt, írt, járt-kelt egy költő, festő vagy bárki őt érdeklő ember, mit látott, amikor kinézett az ablakon, milyen bútorokat szeretett, milyen tárgyak voltak a háziállatai. Amikor ez is megvan, szokta volt mondani, akkor nyílik meg számá-

ra a mű is teljes egészében. Ifjúkoromban nem értettem meg ezt a szenvedélyt, kicsit múzeuminak éreztem. Ma már megértem, és teljesen egyetértek vele. A szituáció az ember megfejtésének egyik legfontosabb eleme. Goethe picinyke, sötét, szerény háló- és halottasszobájának elnémitő látványa nélkül (hátsó fertály) a költőfejedelmi rezidencia első fertályának gipszmásolatba öntött antik-görög pompája nem lehet teljes.

Tehát ez is összefügg: a *genius loci*, a *belehelyezkedés igénye* a kulcs a dogmamentes ízlésnyitottság, a megértés készségéhez. Ezért ő számomra a vers- és tehetségdiagnózis legbiztosabb ítéletű doktora. A vers pulzusát senki nem tudja úgy kitapogatni, mint ő. Mindenfajta versét. Még amit nem szeret, arra is képes — vagy kénytelen — kimondani: de tehetséges. Mert nyitva áll arra is, ami nem az ínyére való. És tudja — ez a legfontosabb —, hogy az is lehet jó, ami túl vagy innen van ízlésvilágunkon.

Amikor belédőftem a közlést, hogy nem tudom róla a könyvet megírni, tűnődve belehelyezte magát a helyzetembe, majd maga ellen döntött, és azt mondta: „Megértelek”.

\*

Ennek a megértésnek semmi köze valamiféle papos szelídséghez. A szelídség ugyanis nem alkotó állapot. Indulat, düh, szenvedély, ezek az alkotás lelki üzemanyagai, a jámborság lelki békéjéből ritkán születik mű. Mert az alkotásban van valami nem-keresztényi. Akkor is, ha szándéka szerint keresztény. Vas is keresztény, sőt katolikus. De természetesen — már csak dogmaírtózata miatt is — tele van eretnekséggel. Egyfelől lázadó lényé diktálja így, másfelől minden emberit és mindennek az ellenkezőjét is megértő nyitottsága. De ez a megértés sosem lágy és szelíd.

Barátai tudják, van egy feketelistája. Így nevezi. Nem látható sehol, nincs leírva, de létezik. Aki egyszer rákerül, természetesen nem esik bántódása, hogyan is esne, hiszen Vas hatalmat és posztokat is mindig nagy ívben elkerült. Csak éppen megszűnik létezni számára az illető. Írhat, csinálhat, amit akar, ő többé nem vesz róla tudomást. Ez a feketelista a diktatúra évtizedei alatt jött létre. Olyanok kerültek rá, akik valami mértéktelen becstelenséget vagy az elviselhetőség határát túllépő marhaságot követtek el vagy írtak le. Erre a listára nagyon nehezen kerül rá valaki. De ha rákerül, onnét már kivakarni nem lehet.

Mert a megértésnek és a keresztényiségnek is vannak határai.

\*

Persze hogy eretnek, minden tekintetben. Eretnek volt szocialistának (piszkálták is eleget polgári mivolta miatt), eretnek katolikusnak (katolitestáns), eretnek az egykori Kassák-kör avantgárdjában (kései önmeghatározása: „ömódi modern”), eretnek minden beszűkítés és kisajátítás ellenében. A szellem szabadsága: neki minden emberi építmény és berendezkedés közül ennek megörzése a legfontosabb.

Az emberi történet berendezkedései közül a rómaiakét becsüli leginkább. Enyhe ez a kifejezés, inkább szerelmet lehetne mondani. Amiben persze nem kevés vonzalom akad a mediterráneum iránt, Goethe és az északiak antik nosztalgiája. A római államművészet, hódítás és tolerancia egyensúlya, ráció és általános polgárjog, befogadó szuverenitás, civilizáló terjeszkedés — ennél jobbat és jobban működött valóban nem hozott még létre a történelem. Amikor a második világháború iszonyata után Vas 1947-ben, a magyar sztálinisták hatalomátvételi puccsa előtt az utolsó pillanatban Itáliában járt, zsákmánya egy gazdag verseskötet, a *Római pillanat*. A kedvese hátán pentamétereket kikapogó Goethe ujjongása van benne — és a magyar szorongás, a múlttól és a sejtett jövőtől. „S vad évek után, vad évek előtt / szívni a lágy éjt, a lágy levegőt, / mint szivacs, melyet a Lidón vetett / élém a tenger, szívja a vizet. / Majd szikkadtan, halálos-szárazon / erre a térre s éjre szomjazom.”

A költői képnek a kiszáradt, szomjas szivacsról tragikusan igaza lett. Talán nem szabad ilyen pontosan jósolni. Mert beválik. Holott semmi sem áll Vas Istvántól távolabb, mint a költő-vátesz szerepe.

\*

Sok évnek kellett eltelnie és 1956 véres zivatarának, hogy ismét megláthassa kedves Itáliáját, újra meg újra pompás zsákmánnyal térve haza. Itáliába nem utaztam vele soha együtt. De rajongását, boldog tünődéseit, beleolvadását a mediterráneumba mégis láttam, átéltem, érzékeltem egyik közös utazásunk alkalmával — Dalmáciában.

Legtöbbet Dubrovnikban időztünk, vagy inkább régi nevén Raguzában. Nem az elragadó város szláv neve ellenében mondok Raguzát, hanem Jókai miatt, hiszen híres regényének a címadója, a „három márványfej” várja a látogatót az óváros kapuja fölött. Az ember a tenger, az ég és a város fehér köveinek ragyogásában végigmegy a háromívű középkori kőhídon, majd tovább a felvonóhídon, ott várja a városkapu, mely a világ egyik legvarázslatosabb teréhez vezet, a kapu fölött Szent Balázs, a város védőszentjének szobra, alatta pedig a három márványfej, egy férfi és két nő, ezekhez költötte Jókai a regényét. Bizonyára őt is, az ő amúgyis féktelen fantáziáját szintén megmozgatta a szituáció: mi lehet ennek a három márványfejnek, egy férfi és két asszony köbe dermedt képmásának a története? Vas megrendülten állt alattuk. Mint kiderült, ez a Jókai-regény a kedvence. És egyáltalán, az egész Jókai, úgy, ahogy van.

Ez is hozzátartozik a képhez, ez a leplezetlen Jókai-rajongás. A finnyás irodalomkritika mindig enyhe lenézéssel kezelte ezt a géniust, aki, ha nem magyarul írja könyvtárnyi remekművét, a jegyzett világirodalom dickensi (vagy magasabb) rangú alakja. Ehhez társult a romantikát és az épkézláb történetet megvető avantgardisták fitymálása. Majd az egészet betetőzte a harcos marxizmus kritikája, mivelhogy Jókai „az éles társadalmi kérdések elől menekülve romantikus mesevi-

lágba ringatta a kor olvasóit”. Vas fűtyült a kurzusokra és irodalmi börczökre. A nem divatos Jókai gyerekkorától folyamatosan a kedvence. És legfőképpen a *Három márványfej*.

Ahogy várható volt, Vas István Dubrovnik-Raguzában hamarosan fölfedezett egy kávéházat. Nem is akármilyet, a terasza a régi kikötőre nézett, hangulatosan csobogó és imbolygó bárkákra, fehér vitorlásokra. Hogy is írta 1947-ben Velencében? „Négy esténél több nekem se jutott / e terrászokon inni vermutot.” A „terrászokat” babitsosan írta, nem véletlenül. Megtalálta a maga kávéházát, s attól kezdve, amikor csak lehetett, elszökött az öttagú kompániától. „Mi kell az embernek? Egy ilyen város és benne egy kávéház” — gondolhatta. Nekem pedig eszembe jutott Molnár Ferenc, aki szerint a kávéház azért remek találmány, mert nem kell a szabad levegőn lenni, és az ember még sincs otthon.

Itt írta Vas István, tünődve és lebegve, egyik remekét, a *Ljubomirát*. A nagylélegzetű, hétrészes vers az egyik márványfej alakjának nevét viseli. Többször hallottam tőle, és egy ízben meg is írta, hogy neki Jókai a legerotikusabb író. Ami első pillanatban meghökkentőnek rémlik, de ha belegondolunk, nagyon is érthető. Regényei tele vannak gyönyörű, titokzatos, kacér, szenvedélyt ébresztő asszonyokkal. Nagyon sok regényét belengi valami hol elfojtott, titkolt, hol pedig erősen feltűró erotika. A három márványfejhez költött regény pedig a maga korában ritka merészségű történet, és az ma is. A kereszténységgel diszciplínáit ember elfojtott vágyálmainak erotikus valósággá fogalmazása.

A *Ljubomira*, ott Raguzában, megszületett. Gyönyörű szerelmi vallomás a márványfejek egyikéhez, de persze valójában élete társához, Szántó Piroskához, aki nem szobrokban, hanem festményekben dolgozik. De szerelmi vallomás Jókaihoz, a magyar irodalomhoz, és a „magyarnak lenni” patetikusan szép nyomorúságához. A vers nem tagadja meg születése helyét, nagy mediterrán vers, tele van tengerrel, fehér sziklával, agavéval, ciprussal, pineával, Poseidón fehérsörényes lovaival. Tele van ragyogással. De sötét ragyogással, mely beborítja a költő „haláluló kopasz koponyáját”. Egyszer azt írtam róla, hogy időskori költészete egyik legfontosabb elemének érzem azt a *megrendült iróniát*, ahogy önmagát és a világ dolgait szemléli. Ez a megrendült irónia emeli nagygyá ezt a verset is. Jó volt látni, ahogy megszületett. Láttam, in *statu nascendi*. Mint Venus a habokból, ugyan nem görögösen derűs csillogással, inkább sötétén ragyogva emelkedett ki a szállodánk alatt örökösen habzó tengerből a költemény. Melyben az örök tengerhez, minden dolgok anyjához intézett szerelmi vallomás ilyen hangon szól: „Világ minden szennye feléd tart rothatag élet bölcséje”. És: „Hála néked szörnynevelő tenger...” A világirodalom nagy versei közé tartozik, mint Valéry *Tengerparti temető*-je.

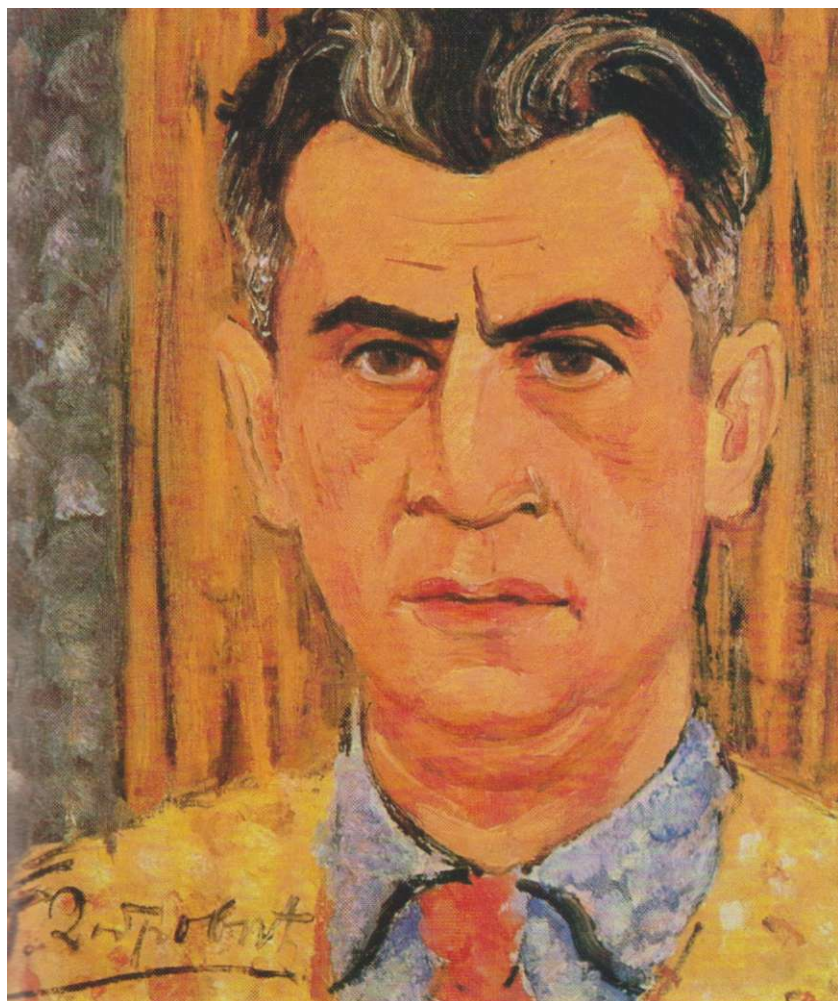
Írtam pedig mindezt Vas István nyolcvanadik születésnapjára. 1990 szeptemberében.

Vujicsics Sztoján

# PÉCS- DUBROVNIK- VELENCE

PETAR DOBROVIĆ  
szerb festő születésének  
centenárium

Önarckép, 1932  
(olaj, vászon 44X42)



Egy Dubrovniktól délre fekvő pittoreszk falucskában az Adria partján 1934 nyarán Petar Dobrovic szerb festő és az őt felkereső még ifjú Fejtő Ferenc bemutatkozása e meghökkenő fordulattal kezdődött:

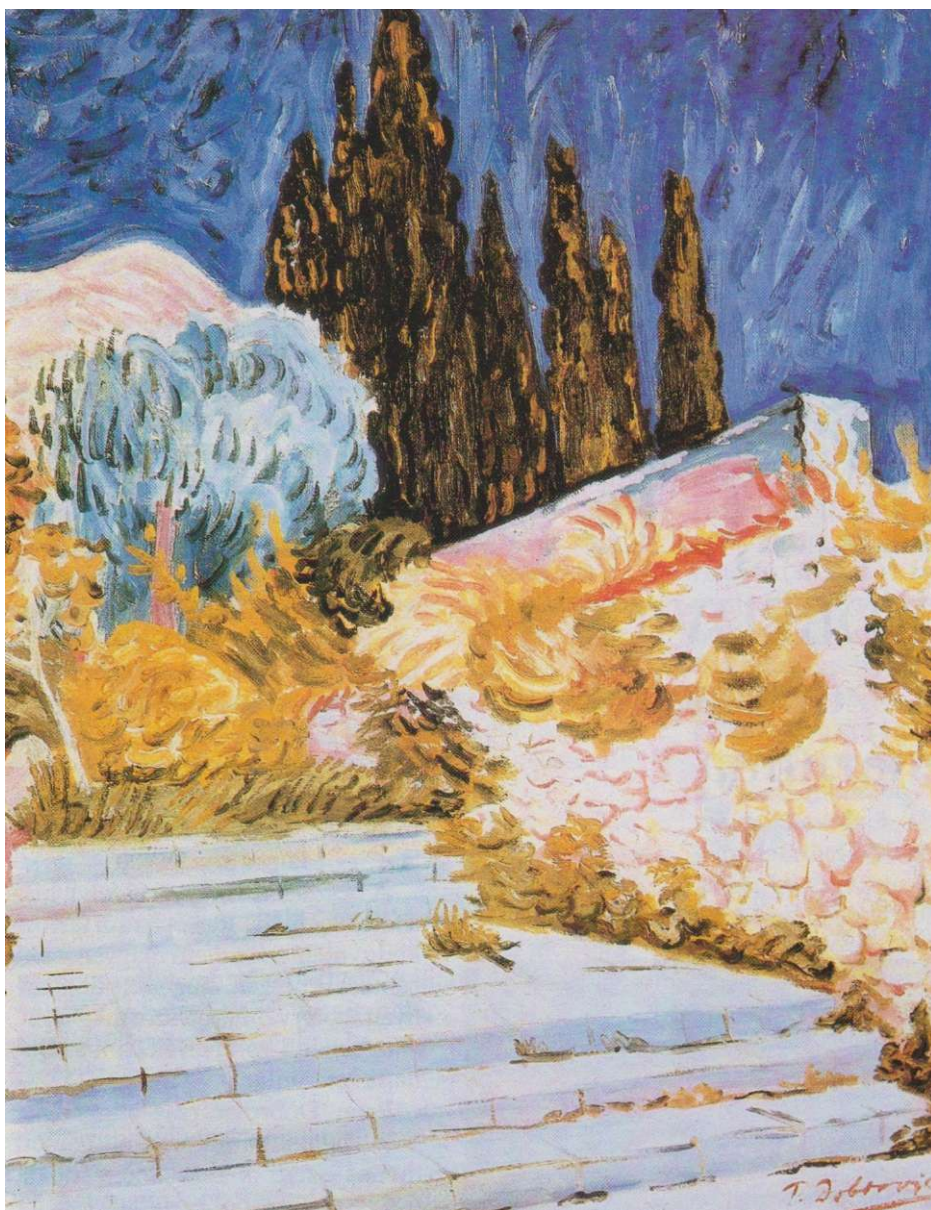
— Hogy érzi magát? — kérdezte konvencionálisan Fejtő.

— Halálraítélthez képest meglehetősen jó egészségben — felelte, és hatalmasat nevetett Dobrovic. „D.-t egy közép-európai államban forradalmársága miatt halálra ítélték s ő, mint mondja, Párizsban, az Hotel du Rome teraszán, kellemes társaságban olvasta az in contumaciam ítéletet”, füzi magyarázatként a halálosan komoly kijelentéshez Fejtő. Petar Dobrovic nevét ezért nem merte kiírni és kinyomatni Budapesten a harmincas évek derekán Érzelmes utazás című útirajzában, s egy talányos D betűbe sűrítette a kiváló festő kilétét. Mert a „közép-európai állam” — Magyarország volt!

A beszélgetés magyarul folyt, hisz a festő sok esztendei belgrádi tartózkodás után is érezhető magyaros akcentussal beszélt még szerbül, s árnyaltabban válthatott szót magyarul, ahogyan ifjú korában Pécsen és Budapesten tanult.

Petar Dobrovic száz esztendeje, 1890. január 14-én született Pécsen módos szerb kereskedőcsaládban, mely Szlavóniából került a Mecsek-aljába. Anyja Siklósról származott és német eredetű volt. Az egymeletes szülői ház a régi Árpád utca 31. szám alatt néhány éve még állt, de napjainkra nem maradt fenn. Az elsőszülött fiú, aki apja nevét kapta, szülővárosában végezte az elemi iskolát és a ciszterciák gimnáziumában érettségizett. A képzőművészetek iránti hajlama vezeti előbb a budapesti iparművészeti iskola szobrász osztályába (1907-1908), majd 1909—1912 között a budapesti Képzőművészeti Akadémia festő szakára iratkozik, ahol Balló Ede, Bosznay István és Olgyay Viktor képezi, s Ferenczy Károly osztályába is jár. Tanárként említi Zemplényi Tivadart is. Rokoni támogatás mellett akadémiai tanulmányai idején a magyarországi szerb egyházi-nemzeti alapítványok ösztöndíját élvezte.

Első nyilvános szereplésére 1911-ben került sor a budapesti Műcsar-



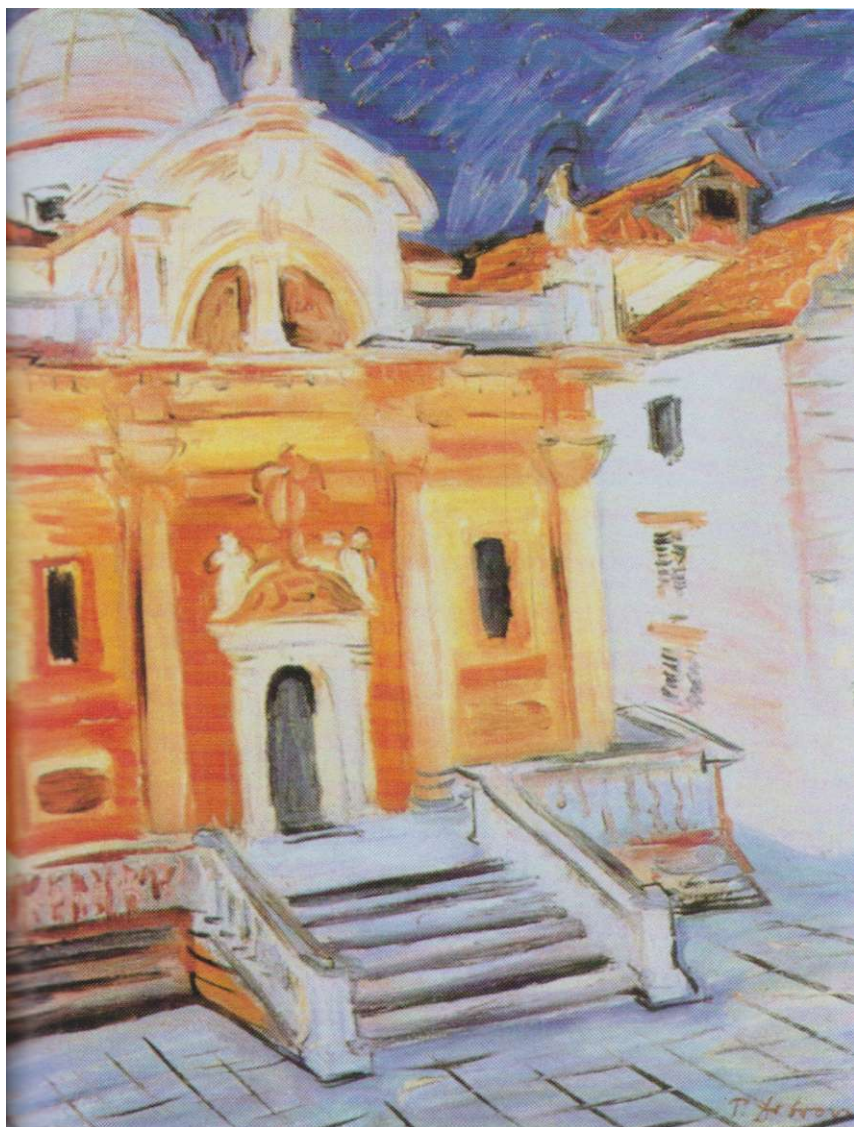
Régi nyaraló II.,  
1934  
(olaj, vászon  
81,5X54,5)

Mellette:  
Dubrovnik —  
Szent Balázs  
templom,  
1934  
(olaj, vászon  
65X80)

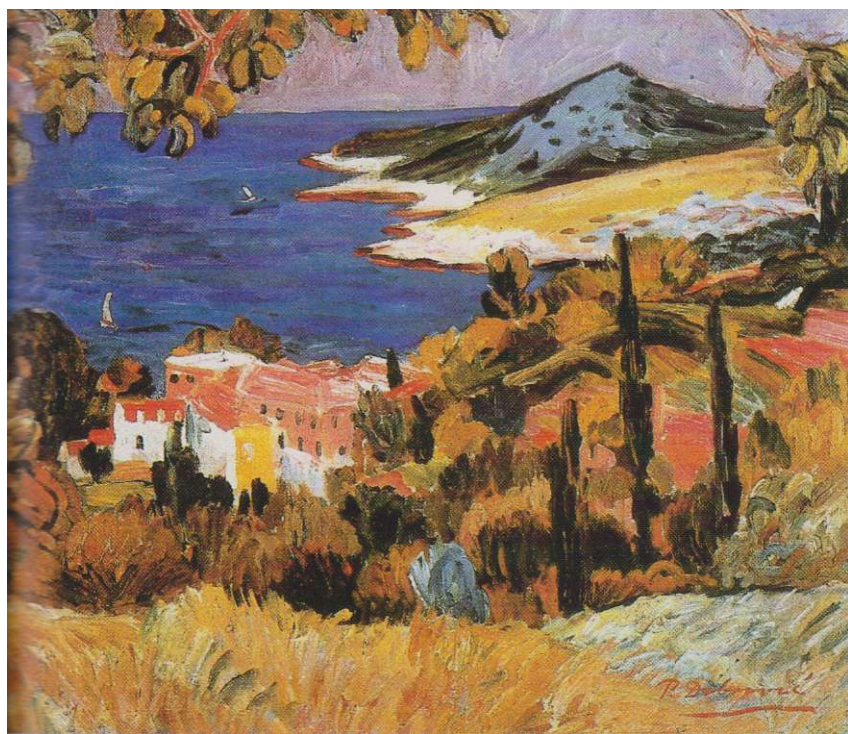
Lent balra:  
Velence —  
Szent Márk tér,  
1938  
(olaj, karton  
72,5X103)

Lent jobbra:  
Mlini,  
1938  
(olaj, vászon  
70X100)





nokban, s 1917-ig majd minden nemzeti szalonárlaton jelen van. Jelentősnek és megihletőnek tetszik találkozása az akkoriban létrehozott kecskeméti művésztelep festőivel. A Nyugat 1914-ben közli rajzát — neve Tersánszky Józsi Jenő, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Ady Endre után szerepel a címlapon. Kassák Lajos aktivista folyóirata, *A Tett* 1915-ben külön mellékletként reprodukálja *Krisztus siratása* grafikáját. Önálló kiállítást először szülővárosában rendezett 1913-ban. Ekkor már megjárta Párizst, ahová a budapesti képzőművészeti akadémián tanulással felvértezve érkezett, s különösebb kerülők nélkül talált rá mesterére, Cézanne-ra, s fedezte fel a kubistákat. Az új élmények hatása alatt képeinek konstruktív fegyelmezettsége, különösen aktjai megrajzolásában, a szerkezeti kubista expresszió vonalvezetésével párosult. E korai korszakát a grafika túlsúlya, s vásznainak hagyományosabb megfestése jellemzi. Ezekben az években Pécsen és Budapesten dolgozik leginkább, egészen az első világháború végéig, mely Pécs szerb megszállásával 1918. november 14-én számára korántsem ér véget! Közben már forradalmi lázítás vádjával letartóztatták, mire Károlyi Mihály személyes oltalmát kérte, de újból a budapesti hadbíróóság foglya lett.



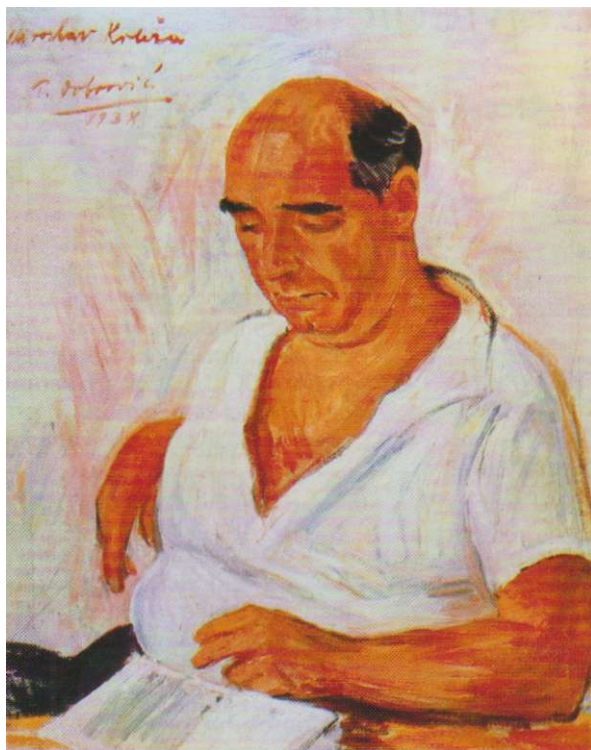
Mind gyakoribb újvidéki és belgrádi időzésekkel 1918 végétől Dobrovic végképp kezdett kiszakadni a magyar képzőművészeti élet közegeből, s a szerb és jugoszláv festészet és kultúra részese lett. Végleges elszakadása a szülővárostól azonban könnyen tragikussá válhat, de a történelmi pillanathoz illő események közepette következett be. 1919 áprilisában már a párizsi Petit Palais-ban állított ki jugoszláv képzőművészekkel (*Exposition des Artistes Yougoslaves*), köztük a már nagy hírű horvát szobrász Ivan Meštrovićsal. Novemberben Zágrábban nyitotta meg legelső jugoszláviai kiállítását, majd sűrűn állít ki Újvidéken és Belgrádban. Bár családjának korábbi volt belgrádi kapcsolatai, s gyermekkorában már megfordult Szerbia fővárosában, felnőttként csak 1919-ben kezd ismerked-

ni vele, már mint a létrejövő Szerb-Horvát-Szlovén Királyság új fővárosával. Barátja és legelső szerb kritikusainak egyike, az ugyancsak magyarországi születésű Miloš Crnjanski író e szavakkal mutatta be 1920 elején: „Nem nagyon ismerik nálunk, de külföldön híres, Párizst elképesztette a jugoszláv kiállításon, s mint festészetünk legkiemelkedőbb egyénisége jött Belgrádba.” Képeit Ivan Meštrović híres szobraival vetik össze („Meštrović kőbe véste a halál ölelését, Dobrovic képein az élet dalol”). De festészetének szembesülnie kell Paja Jovanović és Uroš Predić bámulatot és köztiszteletet élvező akadémikus piktúrájával is: aprólékosan megfestett történelmi kompozíciókkal, tetszetős portréikkal, közérthető életképeikkel. Nem lehet kétséges, hogy a legjelentősebbek körébe jut (Jovan Bijelić, Šibe Miličić, Milan Konjović, Ignjat Job, Branko Popović, Risto Stijović); velük állít ki és barátkozik. Jelentős emberek méltatják: Todor Manojlović, Miloš Crnjanski, Milan Kašanin, Rastko Petrović — és a horvát Miroslav Krleža, aki a Dobrovic-családot még pécsi hadapród korában ismerte meg, s különösen a harmincas évek elejétől meghitt baráti kapcsolatban állt vele.

Belgrád mellett Dobrovic a dalmáciai tájjal és Dubrovnikkai ismerkedett, mely későbbi vásznait olyanmire uralni fogja. 1921 nyarán épp Hvar szigetén volt barátaival, amikor Pécsről jött hívás számára: egy D'Annunziohoz illő szerep várta szülővárosában, melyet nem hárihatott el: 1921. augusztus 14-én Pécsen kikiáltották a Baranyai Köztársaságot, melynek elnökévé Petar Dobrovicöt választották meg. E liliputi baranyai magyar—szerb köztársaságnak mintegy félmillió lakosa lett volna, s amolyan *corpus separatum-nak* képzelték az új jugoszláv állam és csonka Magyarország mezsgyéjén. A köztársaság nyolc napig állt fenn, s mivel Petar Dobrovic augusztus 16-án Pécsről Belgrádba utazott, hogy kikiáltásához megszerezze a szerb-horvát-szlovén kormányzat jóváhagyását — lényegében alig két napon át tölthette csak be elnöki tisztét!







**Miroslav Krljeza**  
író  
(1893-1981),  
1938  
(olaj,  
vászon  
98,5 X 75)

**A művész felesége**  
(Olga Dobrovic),  
1938  
(olaj,  
vászon  
119 X 77)

Belgrádban 1923—1925 között a Művészeti Iskola tanára lett. 1925-ben házasságot kötött az újvidéki Olga Hadžival, aki napjainkban is hűségesen és féltőn gondozza művészi hagyatékát. 1926-tól újból Párizs kap jelentőséget életében és festészetében: szinte évenként visszavisszatér, műtermet bérel (Rue Boussingault 54), kiállít. Az 1920-as évek második fele akár átmeneti időszaknak is felfogható, de mindenképp változást hoz piktúrájába: a Matisse-élmény megérlelődik benne, expresszionizmusa derűssé válik, kolorizmusa mind tobzódóbb, palettája megvilágosodik. Legerőteljesebb, legmarkánsabb festői korszakához, a harmincas évekhez ér, melyeket a mediterrán témák bősége jellemez: Dubrovnik és Velence, az Adria melléke, Hvar szigete, sok jellegzetes portré, csendéletek. Még a szerémségi, Fruska Gora-i tájakat is mediterrán verőfény ragyogja be képein.

Egy váratlan kitérő: hollandiai tartózkodása 1931-ben, ahol építész fivérével közösen állít ki, különös, viszonylag kései Rembrandt-élménnyel ajándékozta meg. (Van Gogh képei korábban sem hagyták közömbösen.) 1937-ben nagy vágya teljesül, amikor többedmagával megalapíthatja a belgrádi Képző-

művészeti Akadémiát, melynek professzora lesz. A második világháború előestéjén, 1938-ban kiállít a velencei XXI. Biennálén.

1941. április 6-án a fasiszta német légiereő hadüzenet nélkül bombázza Jugoszlávia fővárosát, Belgrádot. Feleségével és egyetlen fiúgyermekével a német megszálló csapatok bevonulása után Belgrádtól nem messze, egy Duna-parti falucskában húzza meg magát. Bár nem sejtethi, élete utolsó hónapjait tölti itt. Néhány tájképe maradt ebből az időszakból. A képek mélabúsak és kietlenek. 1942. január 27-én az alkonyodó Belgrád fagyos utcáin sietett hazafelé, hogy még a kijárási tilalom beállta előtt hazaérjen. A liftben rosszul lett, és holtan esett össze. Alig néhány napja töltötte be ötvenkettedik életévét.

Petar Dobrovic életéhez és halálához végezetül némi magyarázat kívánkozok: bár mindvégig szinte tetszelgett e szerepben — sosem ítélték halálra! 1924-ben kezdődött az a per, a pécsi királyi törvényszéken, melynek első vádlottja az „ismeretlen tartózkodású” Petar Dobrovic volt. Főbenjáró bűnökkel vádolták. De a megkezdett bűnvádi eljárást 1927-ben kormányzói elhatározással kegyelemből megszüntették. Magyarország és Jugoszlávia közlekedési kísérleteit — különösen a mohácsi beszéd után — csak zavarhatta volna a per folytatása s az esetleges drákói ítélet. A személyes amnesztia viszont akár gesztusértékűnek is tekinthető. De van epilógusa is az ügynek: 1941 végén — Bácska és Baranya visszacsatolását követően — az egykori pécsi pert az egyik Jugoszláviába emigrált kommunista vádlott kézre kerülése után újból elővették, s 1942 januárjában — bár csak azt az egy vádlottat tudták bíróság elé állítani, a jegyzőkönyv tanúsága szerint a tárgyalást mégis „a felségsértés büntette miatt Dobrovics Péter és társai ellen indított bűnygyben” tartották meg. A festő Petar Dobrovic kiadatásának lehetősége a további bírósági eljárás során természetesen fennállt ekkor. De Dobrovic épp azokban a napokban távozott az élők sorából, miközben a lift a magasba vitte.

Trieszt városát  
még virágkorában sem saját szervezetének  
életnedvei táplálták  
és növesztették.  
Kétszáz éven át volt a város  
Ausztria—Magyarország  
legfontosabb kereskedelmi központja,  
és sohasem egészen önerőből.  
A Habsburg-monarchia ott  
bábáskodott már,  
amikor kereskedelmi átrakóhely lett belőle.  
És később is,  
amikor ráköszöntött  
a XIX. század nagy gazdasági fellendülése,  
a k. u. k. birodalom  
pénzügyi és politikai kedvezményei  
segítették.  
Amikor pedig  
az első világháború után  
a város Olaszországhoz került,  
s megszűnt minden támogatás,  
végérvényesen bebizonyosodott,  
hogy Trieszt felvirágzása  
elképzelhetetlen lett volna  
a birodalom nélkül.  
A soknemzetiségű állam központjából  
az olasz királyság szélére került város  
megkezdte agóniáját.  
Csak a legújabb idők  
nagyarányú szubvenciói  
emlékeztetik rá az olasz várost,  
hogy egykor fontos  
közép-európai gazdasági központ volt  
az Adriai-tenger partján.  
Erős infrastruktúra,  
modern kikötő épül,  
hogy újra megteremtődjék az összeköttetés  
1918-ban elveszített hátszágával.  
De az újraélesztésnek  
ezek a megint csak kívülről  
megtámogatott kísérletei  
sem hessentik el  
a hetven éve kísértő félelmet,  
hogy a város végérvényes halála közeli,  
vagy talán  
rég be is állt

# VÁROS

1717-ben VI. Károly császár meghirdette a szabad hajózást az Adrián, s két évvel rá Triesztet szabadkikötővé nyilvánította: enélkül a város sosem emelkedett volna ki a másodrangúságból. Mindenekelőtt Mária Terézia felvilágosult reformpolitikájának volt köszönhető, hogy a XVIII. század során a feudális kiváltságok eltörlésével és a központosított igazgatás bevezetésével létrejöttek a modern városi kormányzat alapjai.

## Kétes kortalanság

A gazdasági alapok lerakása azonban csak később, a XIX. század elején kezdődött: Napóleon uralmának leáldozásával és a Levantét addig a kezében tartó Vellece hanyatlásával Trieszt megindult felfelé, hogy hamarosan a Habsburg Birodalom első kereskedelmi városa legyen. Egy évtized leforgása alatt létrejöttek a legfontosabb biztosítási és hajózási társaságok: az „Assicurazione Generali”, amelynek cégjelzése ma is látható a házak homlokzatán, a „Riunione Adriatica di Sicurtà” és végül a híres „Lloyd Austriaco”, az osztrák gőzhajózási és kereskedelmi társaság. Az 1857-ben megépült Trieszt—Bécs vasútvonallal ugyanaz volt a helyzet, mint a Lloyd alapításával: mindkettő kormányzati beavatkozás nyomán és állami segítséggel jött létre. Az úgynevezett délivasút az egységes osztrák—magyar gazdasági térség kialakításának tervébe illeszkedett. E tervben elsőrendű jelentősége volt az Adriát és a belső területeket összekötő modern közlekedési útvonalnak: a vasút, a kor ipari haladásának ez a szimbóluma Triesztet közelebb hozta a dunai monarchiához és rajta keresztül a Német Birodalomhoz, vagyis egész Közép-Európához.

De nemcsak a város gazdasági hatalmát éltető állami és német—osztrák tőke jött kívülről. Trieszt összetéveszthetetlen arculatához hozzátartozott az ott élő sokféle népség igazi bábeli nyelvzavara is. A XIX. században terjeszkedésnek induló város kultúrák olvasztótégelyévé és metszéspontjává vált: a legkülönbözőbb népcsoportok települtek be, mindenekelőtt a Duna- és Adria-vidékről, de jöttek a Földközi-tenger távolabb: partjairól is, jöttek német nyelvű tájakról és számtalan más helyről. Jöttek zsidók mindenféle nációból, szlávok, görögök, örmények, németek és olaszok, s tették a várost kozmopolita színezetűvé. A meghatározó elem azonban nem a német nyelv vagy a német—osztrák kultúra volt, hanem az olaszság, az „italianitá”: mert az olaszokból került ki a legtöbb bevándorló, s mert egyébként is olasz volt az őshonosok nyelve.

Olaszos kultúra és szellem az egyik oldalon, gazdaságilag megtámasztott Habsburg-barátság a másikon — ez a konfliktus jellemzi Trieszt feszültségteli helyzetét a XIX. század második felében. A várost azonban nemcsak Ausztria és Itália rángatta kétfelől, széthúzás volt saját kebelében is. A risorgimento mozgalmától felbátorodott trieszti irredenta az Olaszországhoz csatlakozást akarta, de legalábbis az átfogó autonómiát. Szembeszállt vele a szlovén kisebbség, amely nem

# A SENKI FÖLDJÉN

óhajtott beolvasni a minden népcsoportot integráló olaszságba. A környező vidékekről bevándorló szlovének második nemzedéke kezdte felmondani a szülők által folytatott asszimilációt, s visszanyúlt eredeti kulturális identitásához. Robbanékony nemzetiségi problémáival Trieszt hú tükre volt a soknemzetiségű osztrák—magyar államnak.

Velence híre és nagysága részint hódításainak százados történetén nyugodott, részint pedig a köztársaság függetlenségét a legválságosabb időkben is megvédeni képes politikáján. Trieszt ezzel szemben sosem volt ilyen hatalomviselt és történelempróbált városköztársaság, amely önmagából tudott volna életerőket fakasztani. Kétévszázados Habsburg-kikötővárosi lét után, mint a trieszti irodalomtörténész, Claudio Magris találóan mondja, a városnak nincs fényes történelme, csak némi közeles múltja.

Úgy tetszik, mintha az idő és a történelem folyását itt gyorsuló, lökészerű kiterjedések szagatott sora helyettesítené. Jelentkeztek légyen e tágulások a városépítészetben vagy a befektetések területén, a város mind egyre az alapítás új meg új korszakait élte át. Ez okozta, hogy miközben Trieszt folyvást korosodott, mindegyre újraszületett, s így mindig fiatal is maradt. Modernsége e kétes kortalansággal jellemezhető, amire további vonást tett a bevándorlás nem apadó folyamata: a terjeszkedés egy olyan diaszpóra-lét külső és belső körülményei között ment végbe, amely Triesztet merőben mesterséges képződménnyé tette. Elszakadva latin eredetétől és középkori történetétől, elszigetelve a szlovén nyelvű Karsztvidéktől, gyökértelen bevándorlókból összeverődött lakosságával Trieszt arccal a tenger felé, a közép-európai kereskedelmi érdekek felé fordult.

Hermann Bahr osztrák író kiválóan festette le ezt a paradox jelleget, amelyet az áruk és emberek tolasás árama és a történelmetlenségben megállott idő formált ki. Trieszt volt az ő „dalmáciai utazásának” kiindulópontja, mint mindenkinek, aki Bécsből, Prágából vagy Berlinből jött, és délnek tartott:

„Különös hely Trieszt. Szépséges táj. Szébb, mint Nápoly. De nem város. Az embernek az az érzése, hogy sehol sincs. Úgy tűnik föl, mintha a senkiföldjén járna. Az állam ugyanis itt azon ügyködik, hogy egy várostól megvonja a jellegét. Ez persze nem megy, Trieszt mégiscsak egy olasz város. De nem lehet az. Innen az a kelletlenség, amelyet mindenki érez, aki benne jár.”

1908-ban írta e sorokat Hermann Bahr. És furcsa, de ama különőség és kelletlenség ma is belengi az időközben teljesen elolaszosodott Triesztet. Amióta már nem gyűjtőhelye embereknek, nem átrakóhelye áruknak, amióta a politikai és etnikai ellentétekből eredő feszültség elenyészett, a városra csak még jobban ráveti az árnyát valami talajtalan-keletlen utópia. Mert Trieszt még ma sem érte el, ami a Habsburg-uralom idején megvonatott tőle: hogy elismertessék az a sajátos köztes állapot, az a sem-ez-sem-az, amely ezt a sok-

féle világ és sokféle határ közé szorult várost jellemzi. Az vonatik meg tehát tőle, az a feszültséggel teli válság, amelyből született, s amelytől lényegét kapja.

## Történelem helyett historizálás

Az utóbbi időben sokat beszéltek és írtak Triesztről. A számtalan cikkben, esszében és könyvben, mélynyomású színes fotókkal készített útleírásban a Hermann Bahr által oly telibe találón leírt különösből most az lett, hogy Triesztet a melankólia fővárosának kiáltották ki. A posztmodern korszellem üledékein tenyésző szentimentális esztéticizmus a város politikai és gazdasági helyzetéből következő bajokat egyből valami titokzatos kórrá magasztosította. Triesztben felfedezték a „tengerparti Bécsét”, a múlt századvég nosztalgiáiban tetszelgő és a letűnt k. u. k. birodalom mélabús gyászát lehelő helyet. Hajdanán, a XIX. században a romantika és a neoromantika a lagúnák városát, Velencét látta a dekadens morbiditás városának, ma ez a pecsét, úgy látszik, Triesztre üttetik.

Ebbe az ítéletbe természetesen csak azok ízlése csúszik, akik már egy durván kinagyolt rusztika-homlokzatban is megfelelő alternatívát látnak az állítólag elavult funkcionalizmussal szemben. Hogy Triesztben épp a posztmodern tudatformák találják meg a számításukat, azt a városképet uraló historizáló-eklektikus építészet magyarázza. A modernség e meghaladói ugyanis tudvalevőleg abban lelik örömeiket, hogy a régebbi korok építészeti formáit egy nosztalgikus kulisszavilág cserélhető darabjainak tekintik.

Ami azonban Trieszt építészetét illeti, nem szabad elfelejteni, hogy itt nem pusztán a formák stíluspluralizmusáról van szó. A historizálásnak nemcsak esztétikai funkciója volt. Az építészeti drapériákkal ugyanis a város a történelmi múlt hiányát próbálta megváltoztatni. Alighanem ez az oka annak is, hogy Trieszt — Bécsből eltérően — főterein nem kínált alkalmas helyet a szecessziós épületek emelésére. Ehelyett valami félelmetes, történelmi múltra kiéhezett formamohóság érezhető itt, melyben a középszerűség és a monumentális reprezentációs kényszer küszködik egymással. A neoromantika és a neogótika eklektikus formakavalkádjára, a furcsán megjátszott velencei stílus alól minduntalan előnyomakodik valami irdatlan tömegű neoreneszánsz. Ez a fajta építkezés főleg az úgynevezett „Borgo teresianó”-ban uralkodik, a Mária Terézia által alapított belső városnegyedben, melynek épületeit a XIX. században historizáló homlokzatok mögé bújtatták.

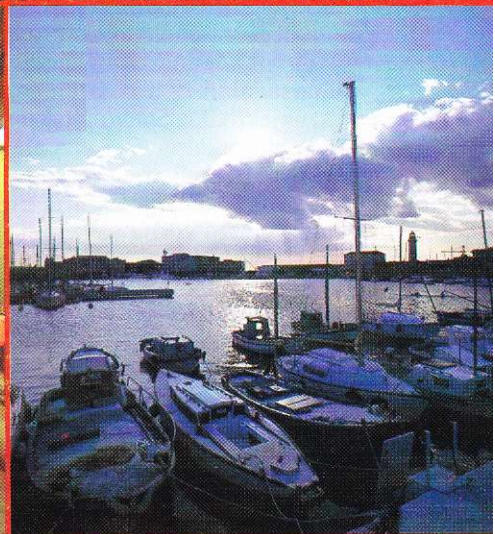
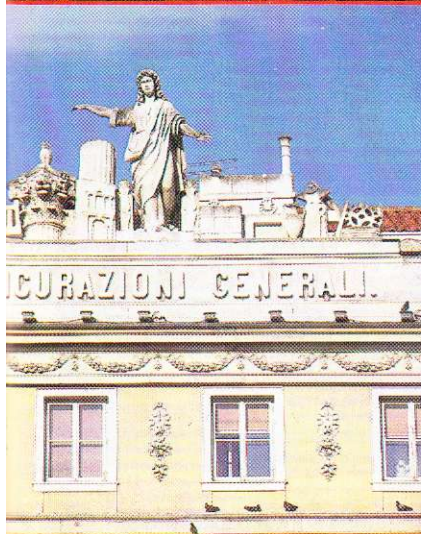
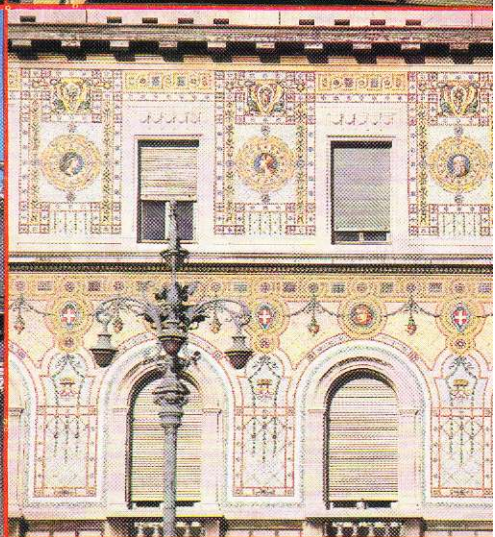
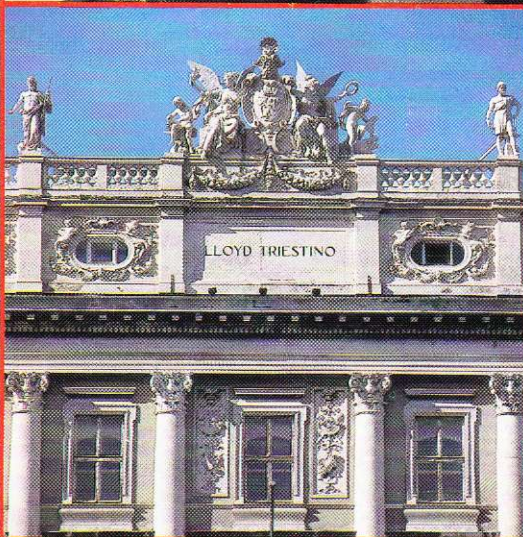
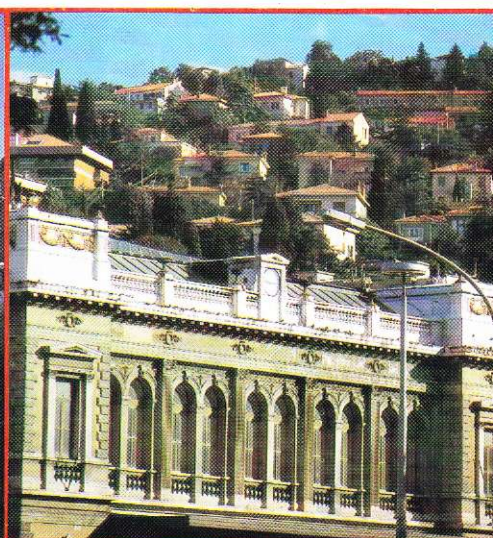
Azt mondhatjuk, hogy a liberális én szétesésének pillanatában beöltözött a firenzei reneszánsz egyéniség szellemét lehelő álöltözetbe; ám ezzel még nem törtük fel a trieszti városkép legbelső allegorikus magvát. Mert a melankólia látletele, akár Trieszt mostani álla-



|   |   |   |    |
|---|---|---|----|
| 1 | 3 | 6 | 9  |
|   | 4 | 7 | 10 |
| 2 | 5 | 8 | 11 |

1. Trieszt látképe  
a várdombról
2. A régi tőzsde

3. A Lloyd Biztosító székháza
4. A halpiac



5. A Generali Biztosítóintézet  
homlokzata
6. A Canal Grande,  
háttérben a színház

7. A Lloyd Biztosító székházának  
részlete
8. Egy régi kávéház belseje
9. A főpályaudvar

10. A Piazza del Unitati I tal ián  
álló ház homlokzata
11. A régi kikötő  
(Mudrák Attila felvételei)

potát, akár magát a múlt századvéget akarja elégikus fénybe mártani, csak a fele igazságot tartalmazza.

Jól mutatja ezt a fő üzletutca, a Corso d'Italia. A perspektivikus városképeken rögtön magára vonja a figyelmet ez az egyenesre vágott nyiladék, mintegy a városi organizmus fő ütőere. Hogy micsoda szörnyeteg egészséggel élt hajdan ez a város, azt szemléletesen mutatja az a mindjárt háromszoros szívizom, melyben a Corso aortája végződik. A Piazza della Borsán egymás mellett áll a XIX. században emelt három börze épületkomplexuma. Balra áll az úgynevezett „Tergesteum”, jobbra a századforduló táján épült új tőzsze, középtű pedig a neoklasszikus stílusú régi. Mi ez a háromszoroság, életrevaló mutáció vagy anatómiai eltévelyedés? Akár ez, akár az, mindenképpen valami olyasmi, mint ama kétes kortalanság. Mert paradox módon a neurózis sem egyéb, mint az egészség patológikus formája, és ez adja Trieszt titkos, a historizáló homlokzatok mögött megbúvó jellegét. De ez a nem hivatalos lelki alkat, mely a végzetes összeomlás szélén tántorog, mely a magába süppedő melankólia és az ideges hiperaktivitás véglelei között hányódik, tartalmazza egyben önmaga meghaladásának magját is. Ezért van az is, hogy a múlt századvég Triesztjét nem lehet minden további nélkül „a világvége kísérleti állomásának” nevezni, miként Karl Kraus illette Bécset. A trieszti író, Italo Svevo zsenialitása ezzel szemben olyan antropológiai kísérleti állomást mutat be, amely azért vesz látéletet az európai lélek betegségéről, hogy egyszer s mindenkorra megválhassunk tőle.

## Italo Svevo — a betegség átfordulása

E beteg lélek leírásához Svevo közvetlenül önmaga megtapasztalásából meríti a képességet. Kettős egzisztenciája adja 1892 és 1923 között írt regényeinek alapanyagát: mindegyik a társadalmi cselekvőképességnek és az én belső élehetlenségének konfliktusáról szól. A századforduló táján írt regényei azonban különböznek az első világháború utáni terméstől. Míg az *Una vita és a Senilità* című regényének hősei elbuknak, a *Zeno tu-data* főhőse, Zeno Cosini végül diadalmaskodik.

A társadalmi és a pusztán esztétikailag megalapozott szubjektivitás Svevo által újra meg újra feldolgozott ellentmondása életrajzi alapokon nyugszik: írói tevékenysége mellett egész életében polgári foglalkozást is űzött. Haláláig, 1928-ig Ettore Schmitz (ez Svevo valódi neve) apósa vállalatát igazgatta. Korábban, 1899-ig csaknem húsz éven át a bécsi Union Bank külföldi levelezője volt, s a „Tergesteum”-ban volt az irodája. Itt, a börze épületében kezdett lázadozni képzelete a hivatali mindennapok egyhangúsága ellen, itt vált külön a célirányos könyvelői írásmunkától az úgy szólván kényszeres, mégis felszabadító alkotó írás.

„Valami kerék van az agyamban, és egyre regényeket gondol ki, amelyekre senki sem kíváncsi, egy kerék, amely lázad és szédítő sebesen forog. Emlékszel még, hányszor rám kellett szólnod, mert észrevetted, hogy ... álmodom? Semmi úgy nem éltet, semmi, csak az álom.”

Ez a feleségének, Líviának címzett vallomás s egy hasonló megnyilatkozás, amely az álmodat a valóság táptalajának nevezi, könnyen ébresztheti azt a benyomást,

hogy Svevo műve a bécsi fin de siècle egy fiókvállalkozása. A tárgyi valóságok és az autonóm én feloldozása, élvetegség és túlérzékenység, betegség, halál és fájdalommalalódás: a közös tematikus vonások ellenére sem volt Svevo programja rokonságban a dekadenciával vagy az impresszionizmussal. Peter Altenbergtől, Leopold von Andriantól vagy Hugo von Hofmannsthaltól eltérően Svevónak az álom nem az idilli, világtávoli kertekre nyíló ajtó volt. Amivel az irodalmi fin de siècle *azonosul*, azt Triesztben Svevo *analizálja*. Hideg precizitással boncol egy éntudatot, amely szakadatlan önreflexióba bonyolódva csak saját belső világát tapasztalja, s emiatt teljes passzivitásra van kárhozthatva. Ezt a neurotikus képletet nevezi az író „senilitá”-nak, agkori gyengeségnek, amin természetesen nem fizi-

Ezt a bonckésként működő irodalmat mindig tisztán látható ítélőerő kíséri. A tökéletesen befelé fordult én ugyanis Svevo szemében egész egyszerűen patológikus jelenség. A „senilitá” látéletet is ad a modernségről, amelyet az író sürgős gyógykezelésre szoruló kóros állapotnak mutat.

Svevo analitikus képességében felfedezhetjük a trieszti genius locit is, amely regényeiben korántsem csupán néhány helyrajzi adat formájában szerepel. A századfordulós Bécsben az esztétizáló érzéskultúrát és a művészet életét a cselekvés pótszerűül használták; Triesztben azonban lényegesen nehezebb volt az embernek fenntartás nélkül átadnia magát a meszerű álomképeknek és az indázó növényi ornamentikának. A képzelőerő itt eleve szembe találta magát a kereskedőváros merkantil, prózai szellemét összefoglaló realitásvilággal. Nem véletlen, hogy a bensőbe húzódo svevói hősök állandó konfliktusban vannak egy normatív valósággal, melytől nincs számukra menekvés. Sőt, a jelek szerint Svevo írói tisztánlátásának épp ez az alapja: a valóság és a képzelet é Triesztre oly jellemző, elkerülhetetlen összesűrűződése.

Utolsó művében, első világháború után írott regényében pedig Svevo lépett egyet, s a gondos elemzéstől és diagnózistól eljutott a terápiáig és az átértékelésig. Zeno Cosiniben a „senilitá” betegségből egészségbe fordul. Közszemlére bocsátott tébolya mintegy parodizálja a korábban szorongva rejtegetett neurózist. Ez a paródia kifelé fordul, a megszerzett egészség bohóckodásához folyamodik, hogy így mutassa meg egy tökéletesen abszurd létezés komikumát.

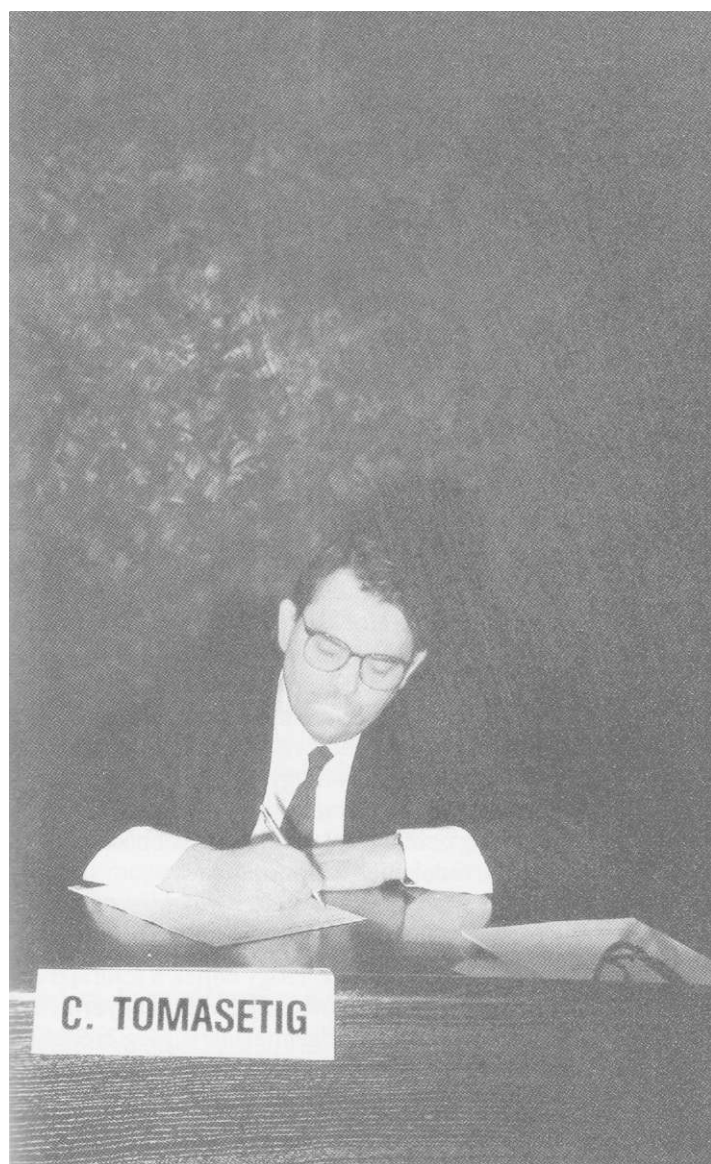
Mint magát Triesztet, Svevo írásművészetét is többnyire a Habsburg-monarchia leáldozásával összefüggésben szemlélik, és melankolikus perspektívából látják. De épp egy olyan anarchikus figura, mint Zeno Cosini az esztétizáló mítosz mögött felvillant egy egészen más arcot is, amely különbözik a gyászba süppedt városétól. A pusztulásnak és katasztrófának ugyanis Svevo utolsó regényében nemcsak negatív jelentése van. Egy helyrehozhatatlan, sarkaiból kifordult világban végtére is csak a tébolyig fokozódó neurózis az egyetlen tevékenységre sarkalló antidepresszívum. A modern embernek, aki mindenben csak önmagát tapasztalja, e befelé fordulás nyomorúságából a teljes szétszórtság mutat kiutat, annak a léleknek az állapota, amely nem ura önmagának. A „Triestinità nera”, a sötét triesztiség mögül így bontakozik ki a város világos oldala, amely az életet minden morális bizonyosságon túl, minden fájdalom és szorongás ellenére eredetinek mutatja.

Farkas János László fordítása

Szabó György

# Az együttműködés folyóirata

Beszélgetés Cesare Tomasetiggel,  
a Mitteleuropa főszerkesztőjével



*A Canal Grandéra néző Hotel Európában ülünk, 1990 augusztus elsején. A helyszín akár szimbolikusnak is tekinthető, hiszen Vence e napon öt ország kormányfőit látja vendégül, a Pentagonale esedékes találkozásán. A Szent György-szigeten (ahonnét térítő útjára indult hozzánk mintegy ezer évvel ezelőtt Gellért, a későbbi mártír-püspök) egymás mellett lobog Ausztria, Cseh-Szlovákia, Magyarország, Jugoszlávia és Itália zászlaja. Cesare Tomasetig rendkívül sokat tett azért, hogy ez a most már világszerte Pentagonalé-  
nak emlegetett regionális szervezet létrejöjjön. E vidék szülötteként — mint szavaiból majd kikövetkeztethetjük — szűkebb pátriájának érdekei is vezették, kétségtelenül. De nem érhetjük be csupán ezzel a prózai magyarázattal. Személyében annak az olasz középnemzedéknek tevékeny szellemiségét ismerhettük meg, mely az emberség hullámhosszán végre közös nyelvezetet akar találni a közép-európai Bábelben.*

*Ez a címe az általa szerkesztett, jó ideig egyedülálló folyóiratnak is: MITTELEUROPA. Az Európai utas, melynek nevében most Tomasetig urat kérdezzük, büszkén vállalhatja testvérbátyjának ezt a periodikát.*

*A maga személyéről azonban riportalanyunk nem hajlandó nyilatkozni. Elutasítja (finom mosollyal) az ezirányú érdeklődést: nem a „curriculum vitae”-t tartja fontosnak, hanem az Ügyet. Szemlátomást ez tölti be az életét; ezért is irtuk ide nagybetűvel. Nyilatkozata is ezért nélkülöz bárminemű szubjektív elemet. Csak a tények elemzése érdekli.*

*Kiindulópontja, ennek értelmében, nem is lehet más, mint annak a tarthatatlan állapotnak a visszaidézése, mely az akkor még kettészelt Európában elsorvasztotta Észak-Itália keleti felét is.*



Una rotta per l'Adriatico  
Der Adriatische Kurs  
Jadranska smer

kozásuk volt hajtóerő, hanem az idősebbeké is, akik megélték a világegést, s megszenvedték annak képtelen következményeit. Meg akartuk teremteni e térség, vagyis Közép-Európa folyóiratát.

## A közeledés érrendszerei

— Kezdetben a térség minden nyelvét használtuk. De azután rá kellett jönnünk, hogy gyakorlatilag lehetetlen olyan folyóiratot csinálni, mely négy-öt nyelven szól. Ezért úgy döntöttünk, hogy az általunk leginkább használt két nyelvnél maradunk, vagyis a németnél és az olasznál. Ez azzal az előnnyel járt, hogy *fordításban* mások számára is érthetővé s megismerhetővé tette mondjuk a szlovén vagy magyar szerzőket. Ha magyarul, vagy szlovénül, horvátul adtuk volna őket közre, gyakorlatilag nem tettünk volna szélesebb körű megismertetésük érdekében különösebbet.

Ugyanakkor e kétnyelvűséggel az is célunk volt, hogy kiadványunk ne kizárólag az olaszokhoz szóljon, hanem az egész térséghez. Hogy ennek a földrajzi egységnek a véleményét tolmácsolja, akár magyarul, akár szlovénül vagy olaszul fogalmazták is meg eredetileg. Nem állítom, hogy mindenben elértük ezt a célt, de a folyóirat szándéka mindenképpen ez volt: olyan fórumot teremteni, mely nem Itáliáé, hanem az *egész* Közép-Európa lakosságáé.

— Miközben Nyugat-Európa rohamosan haladt előre, az adott helyzet megnehezítette, sőt lehetetlenné tette ennek az országrésznek a fejlődését is — mondja Cesare Tomasetig. — Nem tagadom, részese volt az általános fellendülésnek, természetesen ; de mégis perifériára szorult. Mi meg voltunk győződve arról, hogy ez egyenes következménye kontinensünk megosztottságának. Mondhatjuk úgy is: egyszerűen nem volt „hátországunk”. Amíg tehát Torinónak vagy Milánónak is könnyen volt lehetősége rá, hogy kapcsolatokat építsen ki, mondjuk Franciaországgal, addig ez részünkről sokkal nehezebb volt, sőt, gyakorlatilag lehetetlen is. Nem ok nélkül fejlődött akkorát Marseille vagy Genova kikötője, míg Velence vagy Trieszt, s általában valamennyi kikötő az Észak-Adrián — stagnált.

Arról is meg voltunk győződve, hogy ahogyan bennünket sújtott ez a megosztottság, ugyanúgy hátráltatta Ausztriát is, kivált déli részein, Stiriában, Karinthiában. Ugyanígy marginális helyzetbe kerültek. Hasonló veszteglés volt megfigyelhető a másik oldalon Szlovéniában és Horvátországban. Igaz, e két országrész Jugoszlávia legfejlettebb területe ; ám az európai fejlődéshez képest ennek ellenére marginális maradt. És mindaddig, amíg a vasfüggöny létezett, ez így volt: szinte konzerválta régióink elmaradottságát. Tehát mindenképpen érdekünk volt — túl a kulturális, politikai vagy például a szabadságjogokat illető megfontolásokon —, kifejezetten *gazdasági* érdekünk volt, kivált népességünk növekedését tekintve, hogy átvágjuk a drótkerítést.

— Érthető, hogy ezek a kérdések foglalkoztatták folyóiratunkat, a *Mittleuropa-1* is. És arra a következtetésre jutottunk, hogy már a vasfüggöny létezésének időszakában minden erővel arra törekedjünk: felülemelkedni a szétválasztottságon. És, bár az egyes nemzetek kormányai alá voltak vetve a második világháború utáni szerződéseknek, ennek ellenére a lakosság köreiben minden eszközzel azon igyekeztünk, hogy olyan feltételek jöjjenek létre, melyek *de facto* átlépnek a határokon. Ez az egyik oka, hogy megalapítottuk a folyóiratot.

— *Ez a tevékenység, úgy tetszik, nemcsak az olasz lakosság érdekeit fejezte ki, hanem a vasfüggöny másik oldalán élő népekét is...*

— Természetesen.

— *Szerencsére önök olyan helyzetben voltak, hogy tenni tudtak őhelyettük és értük is.*

— Minden bizonnyal. Azt azonban kerültük, hogy harsány bírálattal illessünk bárkit is. A feltételek megteremtésén dolgoztunk. Már az a tény is, hogy Magyarország például megengedte: két megyéje részt vegyen az „Alpok—Adria” egyesülés tevékenységében, mindenképp pozitív fejleménynek látszott abban a folyamatban, mely közeledésünket érlelte. A mi törekvésünk az volt, hogy mindenképpen segítsük elő az ilyen irányú változásokat, tudván, hogy ezek elkerülhetetlenek. Sokféle okból. Például azért, mert a fiatalabb évjáratok életérzése már másmilyen. De nemcsak az ő tilta-



# MITTEL&EUROPA

AUSTRIA CECOSLOVACCHIA ITALIA JUGOSLAVIA UNGHERIA AGOSTO '90 ÖSTERREICH TSZECSLOSLOVAKIA ITALIEN JUGOSLAVIEN UNGARN AUGUST '90



UN'ALLEANZA  
PER PROGREDIRE

EINE ALLEANZ  
FÜR DEN FORTSCHRITT

— Természetes, hogy sűrűn fordul elő e beszélgetésben a „Mitteleuropa” szó. A történelem folyamán különböző értelmezéseivel találkozunk, így politikai-val is. Önök ezt kizárólag földrajzi értelemben használják?

— Igen. A folyóiratban az első pillanattól kezdve azt próbáltuk megmagyarázni, hogy a cím, melyet néki adtunk, csupán egy régiót jelöl. A „Mitteleuropa” szóval élve tisztában voltunk azzal, s nemcsak mi, hanem az osztrákok is, hogy ez ennyi, és nem több. Semmi nosztalgikus nem volt benne; *tekintetünket nem hátra, hanem előre vetettük*. Egyszóval, olyan folyóiratot akartunk csinálni, mely egybegyűjti a gondolatokat, akaratokat, álláspontokat ennek a térségnek a népeiből, azért, hogy minden lehetőséget megragadhassunk a fejlődésre. Szeretnék emlékeztetni arra, amit a bevezetőben mondtam, vagyis, hogy kontinensünknek ez a része kiváltképp megbűnhődte Európa kettéosztottságát.

Számot kellett vetnünk azzal is, hogy amikor a vasfüggöny megszűnik (és erre vártunk jó ideje), e földrajzi táj nem válik majd rögtön és automatikusan Európa egyik vonzó és virágzó részévé. Mindmáig peremterület ez még most is. A Pentagonale itteni ülésének is az a feladata, hogy ráébressze Közép-Európa népeit: fontos szerepük van, és akarják azt betölteni. Mert különben azok a fejlődési erőterek, melyek Nyugat-Európában például Németország és Franciaország összjátékában alakultak ki, és melyeken mi lényegében kívülrekedünk, roppant energiákat hordoznak, és már

ma is a maguk vonzáskörébe húzzák a kontinens más erőit is, keletről. Tehát a részünkről olyan cselekvésre is szükség van, mely *politikai elhatározást* tükröz. Ezen nemcsak a kormányok politikai akaratát értem, hanem — ha szabad így mondani — a népességét is. Ideértve a gazdasági csomópontokat, esetünkben Veneto és Friuli tartományait. Mindenekelőtt e részek ipari vezetőinek kell meggyőződniök a beruházások értelméről, s arról is, hogy okvetlenül javítani kell e térség fejlesztésének feltételeit. Tehát fel kell kelteni az érdeklődést; spontánul ez nem fog bekövetkezni csupán amiatt, hogy eltávolítottunk e térségből egy akadályt, melyen réges-rég túllépett az idő. Nem, feltétlenül szükség van az összekötő politikai cselekvésre.

— *E politikai cselekvésben végül is az érintett térség jól felfogott érdeke fejeződik ki.*

— Hát hogyné! Közelítsük meg más oldalról a kérdést. Ha magunk elé veszünk egy térképet, amelyen Európa vasúti és egyéb szállítási főútvonalai vannak jelölve, azt látjuk, hogy nyolcvan százaléka a beruházásoknak a Bonn—Párizs tengelyt erősíti. Párizs ezenkívül most nyit a La Manche-csatornán át London felé, és dél felé, Lyon irányában építette meg gyorsvasútját, mely Marseille felé ereszkedik alá. Onnét viszont kapu nyílik Genova és Milánó, valamint Spanyolország irányában. A mi egész észak-keleti részünk tehát Olaszországból Veneto és Friuli, valamint Jugoszlávia — kimarad ebből. Ezt mutatja az európai vasúthálózat kifejlődésében levő terve. Ha pedig az olaszok úgy döntenek, hogy Milánón és Genován keresztül kapcsolják be a vérkeringésbe a trieszti kikötőt, vagy a velenceit, és nem Ljubjana vagy Budapest, valamint északra Bécs felé nyitnak, akkor ez a vidék továbbra is marginális marad, holott Közép-Európának hívjuk. Tehát ha a *Pentagonale* a most aláírt megállapodásokban első helyre teszi a vasúti közlekedés fejlesztését, nem ok nélkül teszi ezt. Akkor komolyan gondolja, hogy e térség *központi*. És ha többé nem félreeső, akkor közvetíthet például Olaszország felé is. Mert ha korszerű vasutat vezetünk Budapestig, s onnét a szovjet határra, és ha Olaszországban bekövetkeznek azok a demokratikus változások, melyeket mindannyian remélünk, akkor a kapcsolatok nyilvánvalóan erősödni fognak azon a tájon is. De ez csak egyike azon kérdéseknek, melyeket a folyóiratban felvetettünk.

## Észak—Dél és Kelet—Nyugat

— A másik kérdéskör, melyet mindenképpen előtérbe akartunk állítani, az Észak—Dél kapcsolatok problematikája. Így tehát, amikor a jövő Közép-Európájáról beszélünk, anélkül hogy a múlt különféle lejárt szövetségeit tekintetbe vettük volna, olyan alternatív kép merült fel előttünk, mely ezzel a centralitással *nem valaki ellen való alternatíva*. Fontos kérdés az Északé;

egyszerűsítsük elemzésünket ezúttal is a kikötőkre. Észak-Európa kikötői nekünk is dolgoznak; de miért ne vehetnék át ezek szerepét az adriaiak? Miért, hogy a hajók jó része, noha kiköthetne itt is, elhagyja a Földközi-tengert, és északon rakodik? Mármint: csak akkor adhatjuk vissza e tranzitközpontok szerepét és jelentőségét, ha gazdasági körzetüket erősítve vonzóvá tudjuk tenni őket. Ez viszont már a Dél problémája is. Azoké a reménytelen kapcsolatoké, melyek nemcsak Közép-Európa viszonylatában fejleszthetők, de a Balkán, Törökország, Észak-Afrika és később a Közép-Kelet irányában is.

Tudomásul kell vennünk, hogy az *átmenőforgalom* régiója is vagyunk! Az Észak-Afrikából és a Közel-Keletről érkezők először itt állnak meg. A Balkán és Itália az a terület, melyen át a Földközi-tenger és Afrika népei Európába jönnek. Nem tudjuk megállítani ezt a behatolást. A beözönlés folytatódni fog. Mint létező gonddal kell tehát vele szembenéznünk. Ha a mi népességünk növekedése százszázalékos, vagy még annyi se, és az észak-afrikai vagy a közel-keleti népességé viszont lényegesen nagyobb, akkor világos, hogy az elkövetkező években számolnunk kell mozgásukkal kontinensünk felé. E folyamat már megkezdődött, s a jövőben folytatódni fog. Olaszországban néhány hónapja külön törvényt kellett hozni a „közösségen kívüliek” jogállására. (Ez természetesen a közép-európai bevándorlókra nem vonatkozik.) És ezt a kérdést immár *közösen* kell szemügyre vennünk, mert lassan közös problémává válik, és mi nem szeretnénk, ha fasisztoid vagy rasszista nézetek alakulnának ki e körül, mint ahogyan azt bizonyos mértékig Franciaországban megfigyelhetjük, sőt, a mélyben kígyózva, Olaszországban is. Ez is egyike a kérdéseknek, melyekkel szembe kell nézni.

## A gondolat bölcsője Velence

— *Egyetértéssel hallgatom rendkívül világos okfejtését, s némi aggodalommal gondolok rá: odahaza is lesz-e elég szellemi meg anyagi erőnk hasonló igyekezettel látni neki a munkának?*

— Erre azt felelhetem: *Olaszországnak kétségkívül nagyobb a felelőssége ezen a téren, s így a Pentagonáléban is, mint a többieké, hiszen Olaszország gazdasági nagyhatalom. Fontos tényezője az Európai Közösségnek, amelynek a többi ország nem tagja. Itália tehát, ha úgy tetszik, előnyben van. Ám azt hiszem, Olaszországnak világosan kell látnia: ma már olyan világban élünk, amelyben a kapcsolatok szilárdsága, minősége, az integráció minősége egy ország számára *gazdagság*. Nem az a virágzó ország, melynek sok a pénze a bankban, hanem amelyiknek jó kapcsolataai vannak.*

Történelmi lehetőség nyílt meg e téren előttünk, hiszen új kapcsolatokat építhetünk ki ezekkel az orszá-

gokkal. És — velük együtt — olyan fejlődést indíthatunk el, mely mindannyiunk javára szolgál. Egyiknek például több utat kell építenie. Csehszlovákiában vagy Magyarországon sokkal több új autópályára van szükség, mint nálunk. Ez a történelmi körülmények miatt alakult így. De nem állhatunk egyhelyben mi sem. Nekünk is növekedni kell. És e növekedés nem jöhet létre kapcsolatok nélkül. Nem helyes tehát azt mondani, hogy Itáliának *segítenie* kell Jugoszláviát vagy Magyarországot, hanem az a dolga, hogy a saját lendületével hasonló fejlődésre készítse e térségben levő partnereit is.

— *Már említettük, hogy most ér véget öt ország vezetőinek találkozója az Isola di San Giorgión. Ön, mint ennek egyik fontos előmozdítója, hogyan töltötte el ezt a napot?*

— Az túlzás, hogy személyemet ennyire fontosnak tartja. Mindenesetre igen elégedett vagyok, hogy részt vehettem a Pentagonale mostani ülésén: kiindulópontja lehet ez a közép-európai országok szövetségének. És különösen azért voltam elégedett, mert egy velencei kezdeményezés nyomán, már évek óta azon dolgozunk, hogy ilyen találkozó létrejöhessen. Az egyedül reális módon tettük ezt: a lehetőségekhez képest mindig arra törekedve, hogy megkeressük a kulturális, valamint a személyes kapcsolatok erősítésének lehetőségét. Hogy jobban megismerhessük egymást, és készek legyünk az együttműködésre. Jomagam és néhány itteni barátom ezért alapítottunk egy olyan folyóiratot, melynek *Mittleuropa* a címe. Ez 1986-ban történt. És ott volt közöttünk Gianni *De Michelis*, aki csak később lett Olaszország külügyminisztere. A viták persze egy ilyen periodika létrehozásáról már évekkel korábban elkezdődtek. Mint folyóirat-alapításkor ez szokásos, itt is sok idő ment el erre. Vitéink lényege az volt, hogy az európai valóságból kiindulva immár szükséges annak vizsgálata, mennyire *elkerülhetetlen* a vasfüggöny megszüntetése.

— *A gondolat tehát Velencében született?*

— Igen. Amikor a folyóirat első számát megjelentettük, majd bemutattuk Triesztben, *Tomizza* úr, a jeles író tapintatosan a szemére is hányt a Trieszt városának, hogy nem ott pattant ki ez a gondolat, hiszen inkább ott kellett volna megjelennie. Ez, természetesen jóindulatú kritika volt. Igen, mi vetettük fel először ezt a problematikát. Az új nemzedékek, és nemcsak a fiatalabbak; mindazok, akik nem vettek részt a háborúban, s lassanként a kezükbe vették a dolgok irányítását. Meg voltunk győződve arról, hogy ezek a nemzedékek, melyek Európa megosztásának tragédiáját nem élték meg anynyira, mint elődeik, harmincöt-negyven évvel a második világháború után úgy vethették fel a párbeszéd szükségességét, hogy nem kötötte őket a korábbi örökölt kettéosztottság beidegződése. Nem értették már a háború okait sem. És mi, e generáció tagjai, akik vagy a háború alatt, vagy rögtön utána láttuk meg a napvilágot, politikailag vagy kulturálisan már nem voltunk hajlandók elkerülhetetlennek vagy megváltoztathatatlanul tartani ezt a helyzetet.

— *Én, aki idősebb vagyok önnél, tehát egy másik évjáratból való, azt mondhatom : mi sem fogadtuk el ezt a vasfüggőnyt soha. Csak legfeljebb azt nem hittük el, hogy még a mi életünkben felemelkedik.*

— Meggyőződésem, hogy a népek minden helyzetben a párbeszéd lehetőségeit keresik. Ez hozzátartozik lényünkhöz, hiszen a fejlődés, a mozgás része. A háborúk viszont megtörtek ezt az igyekezetet. Abban a pillanatban, amikor a háború véget ért, rögzítették a határokat, és olyan választóvonalakat húztak, melyek nehezen voltak elfogadhatók. Ráadásul a helyzet ezúttal különösen nehéz volt, mert kiváltképp erőszakosan osztották meg földrészünket, *ideológiai* határokkal is. Nem ok nélkül hívták ezt vasfüggőnynek : a nagy szétválástjelképezte. És ezt keservesen viseltük el, mindkét oldalon. Arra készítette a szomszédokat, hogy elfordítsák tekintetüket egymásról! Ha például a tankönyvekre gondolunk, vagy azt nézzük, hogyan tanították a földrajzot meg a történelmet, jó példáját találhatjuk, hogyan is próbálták belesulykolni a népbe a *különböleg* európai részek gyakorlati valóságát. A tömbökét. A mi gondolkodásmódunk is, ez az úgynevezett „nyugati”, sokkal közelebb érezte Velencéhez Párizst vagy Londont, mint Budapestet, Zágrábot, vagy Prágát és Pozsonyt, az isten háta mögöttit. Neveletésünk ezt sugallta, és csak most ismerjük fel, ez mekkora képtelenség. A tetejébe ugyanez történt valószínűleg a túloldalon is, s bizonyára még inkább, mint nálunk.

Folyóiratunk éppen ezért azt a célt tűzte maga elé, hogy minden lehetséges módon, tehát érvelve és vitakozva elemezze ezt a helyzetet, megtörje ezt a nézetrendet, és átjárhatóvá tegye a határokat. Mélyen meg voltunk győződve arról, hogy *a jaltai egyezményen túl kell lépnünk*. 1985—1986-ban jutottunk erre. Akkor tehát, amikor a mostani, hat-hét hónappal ezelőtti események még elképzelhetetlenek voltak.

— *A kultúra soha nem fogadta el Európának ezt a megosztását. Talán vele lehetett kezdeni...*

— Igen, ez volt a kiindulópont. Találni olyan érintkezési pontokat, melyek mindig is léteztek a kultúrában, noha egyébként az is komoly veszteségeket szenvedett. De még egy ténytet kell figyelembe vennünk. Nálunk ezen időszakra már megszületett a *tartományok együttműködése*. A korábbi években ugyancsak Velence volt a szülőhazája annak az egyesülésnek, mely néhány tájegységet kapcsolt együvé: ez volt az „*Alpok—Adria*” társulás. Egy asztal köré ültette a különféle megyék és tájegységek képviselőit. Veneto, Friuli, Szlovénia, Horvátország, néhány osztrák *Land* és pár magyar megye: ez kifejlesztette a közeledés általánosabb igényét. E tevékenységben, mely elsősorban politikai jellegű volt, a kultúra szerepe igen jelentős. Gyakorta összeült e térségek helyi vezetősége, hogy a konkrét cselekvés módját meghatározza, de sokra nem jutott. Ezzel ellentétben a kultúra területén igen érdekes találkozók jöttek létre. Egy sor életrevaló kezdeményezés született, művész-cserék, kiállítások, koncertek tették lehetővé, hogy belülről ismerjük meg egy-

mást. E légkörben a folyóirat felvethette már a *politikai* kezdeményezés kérdéseit is. Kezdetben ez nem találkozott a központi kormányzatok megértésével, hiszen teli voltak aggodalommal. Lényegében nem is nagyon akartak tudomást venni rólunk. Sőt, ahogy kapcsolatlunk erősödött, némi aggodalom is mutatkozott a részükről. Mi azonban arra gondoltunk, hogy Velencétől Róma messze van, Belgrádtól is Ljubljana vagy Zágráb (hozzánk viszont közel), akárcsak Bécshez viszonyítva Klagenfurt vagy Graz. És e tartományi fővárosokkal kerestünk szorosabb kapcsolatot, akkor is, ha országaink központjaiban nem mutattak különösebb hajlandóságot az együttműködésre.

De azután különös dolog történt. Ellentétben a várakozással, fejlődésünk bizonyos pillanatában, úgy 1986—1987 körül, a kormányok végre érdeklődni kezdtek e próbálkozás iránt. És : pozitívan. Összeülhetett az érdekelt tartományok és megyék vezetőinek tanácskozása, mégpedig a külügyminiszterek részvételével!

— *Ott voltak a németek is?*

— Igen, mivel az „Alpok—Adriában” Bajorország is benne van *megfigyelői* státussal, akárcsak Lombardia. Megünnepeltük az „Alpok—Adria” fennállásának tíz évét (a jubileumra köztársasági elnökünk, Francesco Cossiga is eljött). Képviseltette magát Győr és Vas megye is. E szállodába, a Hotel Európába pedig, mint a Veneto-tartományi parlamentben működő szocialista párti frakció vezetője, összehívtam például az „Alpok—Adria” szocialistáinak találkozóját. Tevékenységünk megélenkült. Ugyanígy összeültek a kereszténydemokraták és más pártok, valamint a szakszervezetek is, hogy még intenzívebben keressük most már a közeledés lehetőségét, s erősítsük a párbeszédet.

Visszatérve a folyóiratra, melynek bemutatkozó száma mintegy a kezdeményezés manifesztuma volt, egy másik nézőpont is kirajzolódott. E földrajzi zónában egymáshoz ért szinte minden politikai rendszer, mely a második világháború után kialakult Európában. Itt volt Olaszország (és Bajorország révén az akkori Német Szövetségi Köztársaság is), mely a „nyugati világ”, az Európai Gazdasági Közösség része, s tagja a NATO-nak. Ausztria viszont semleges ország. Jugoszlávia: el nem kötelezett. Magyarország pedig (akkor) a „létező szocializmus” országa még, s egyúttal tagja a Varsói Szerződésnek is. Ime, Közép-Európa, mely tökéletesen eltérő rendszerekben élt. Mi pedig olyan fórumot akartunk felkínálni folyóiratunkkal, melyen *együtt* léphetnek fel e különféle rendszerek képviselői, a térség gondjainak megtárgyalására. S elindulván a közös problémák megoldásának útján, el kellett érkezünk odáig, hogy áthidaljuk végre a mély megosztottság szakadékát.

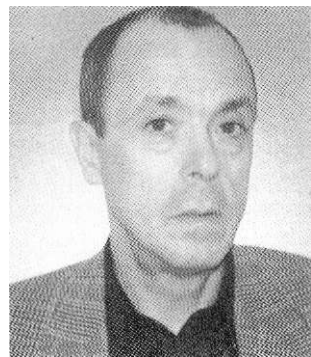
— *Ez történelmi jelentőségű vállalkozás volt...*

— Bennünket a folyóiratnál az a felismerés tartott össze, hogy ezt az áldatlan helyzetet mielőbb meg kell változtatnunk. Meg voltunk győződve arról, hogy a kettéosztottságot mindenképpen fel kell számolni. Mindannyiunkat sújtott a korábbi — embertelen — állapot. ■

# Peter Bochtskanl

# TÍZÉVES

# A WIENER JOURNAL



Idei októberi számunkkal, bármilyen hihetetlen, a Wiener Journal tízéves fennállását ünnepeljük, pedig annak idején a lapnak őszintén szurkoló barátok is a Jörg Mauthe vezetésével induló szerkesztőség örömeibe szkepticizmusuk ürömparányát is belecsöppentették — egy esztendőnél tovább a Wiener Journal majd aligha létezik.

Időközben százhusz lapszámon át nagyjából ötezer oldalon jelent meg a lap, s kellő visszhangra talált olvasóinál; hiszen egy nemrég publikált közvéleménykutatás szerint kerek kétszázhetvenezer osztrák polgár (a tizennégy éven fölöttiek több mint négy százaléka) havonta olvassa a Journal három kiadásának valamelyikét (ma már a bécsi kiadás mellé fölsorakozott a salzburgi, a grazi és az alsó-ausztriai is). Ha a közvéleménykutatás alapján képet kívánunk magunknak alkotni a Journal olvasóiról, akiknek ötvenhat százaléka nő, kiderülne, hogy a tv-nézők és autósok tíz százalékkal alatta vannak az összlakosság tv-nézőinek és autósainak s csak fele annyi köztük a kutya- vagy macskabarát, mint az osztrákok általában; a Journal olvasói kissé sportosabbak, mint az átlagosztrák, s főképpen gimnasztikáznak (az olvasók tizenkilenc százaléka), síelnek (tizenhat százalék), hegyet másznak (tizennégy százalék), vagy teniszeznek (nyolc százalék). Hogy a szemüvegesek huszonöt százalékkal fölötte vannak az osztrák átlagnak, nem függ össze föltétlenül a Journal-olvasók érdeklődésével, mint egy régebben megkísérelt olvasói véleménykutatás alapján kiderült: nem kevesebb mint nyolcvanhat százalék a könyvolvasást nevezte meg fő érdeklődési területének; az-

tán a politika, a történelem következt (hetvenhét százalék), nyomában a környezet és környezetvédelem (ötvenöt százalék) és az otthoni zenehallgatás; mindazonáltal majdnem a fele érdeklődik a karikatúra után, kedveli a grafikát és a színházat.

A Journal az elmúlt tíz esztendőben azon fáradt, hogy a Jörg Mauthe által 1980 októberében megjelölt célokhoz és alapelvekhez hű maradjon, s „folyóiratot csináljon olyan embereknek, akik még olvasni tudnak és szeretnek”.

A Journal a maga irányát követte a politikában, akkor is, ha egy-egy magasabb pártfunkcionárius, félreértve bizonyos politikai függőviszonyt, hangossá és fenyegetővé vált: a politikai irány, írta 1980-ban Mauthe, „megcélozza ama metszéspontot, ahol a nem-szocializmus két nagy tendenciája találkozik, nevezetesen a liberalizmus és az új konzervativizmus, ahol megint vitatkozhatunk arról, hogy az ember nem csupán környezetének, hanem a történelemnek produktuma, sőt — horribile dictum! — a saját akarataé is lehetne, hogy alkalmasint lélekemelőbb lehetne szabálytalanként a szabálytalanok közt túlélni, mint szabályosként a szabályozottak közt, s hogy valójában a szocializmus pseudoliberalis megjelenési formájában is nem igazán a legjobb dolog. A nyíltságban bízva megmondjuk nyíltan, mi, a kiadó és a szerkesztők, Erhard Buseknek, az ő eszméinek és stílusának vagyunk barátai”.

A Journal reméli, hogy az elmúlt tíz évben nemcsak bizonyította, hogy „a liberális konzervativizmus nagyon is támadó kedvű lehet”, ha-

nem a maga keretei között a Jörg Mauthe által meghatározott nyelvi és újságírói igénynek is megfelelt: „Mit sem tartunk afféle divatos zsurnalizmusról, amely az olvasót ellenségének nézi, akit le kell rohanni, együgyűnek és prefasiszta kispolgárnak odaállítani, akit kritikusan — a „kritikus” fogalma nem egyéb a denunciaciónál — át kell alakítani. A divatos zsurnalizmus e szellemi magatartásával, amelynek legitimációja általában az agresszivitásában van — nekünk semmi dolgunk. Mi ellenkezőleg, hálásak — igenis: hálásak — vagyunk minden olvasónak, aki a Journalt kézbe veszi, elolvassa, ami benne áll, végiggondolja és ítéletet alkot. Arról is lemondunk, hogy abban a jó svádájú stílusban írjunk, amit az NSZK-n át az Egyesült Államokból importált, sajnos, Ausztria is, s lehetetlen fattyúhajtásait látjuk; mi se gennyesek, se pöszék nem kívánunk lenni, sem a pseudoemancipált, sem a szocio-kínai zsargont használni nem akarjuk, amivel mindent be lehet bizonyítani, de mindennek az ellenkezőjét is. A mi szándékunk, hogy egyszerű és tisztességes német nyelven újunk, annak veszélyét is vállalva, hogy olykor színtelenek is legyünk, hibát is vétünk, egyik is, másik is elképzelhető; hiszen, tisztesség a kivételnek, már nem olyan sok újságíró van, aki a német nyelv szabályaival tökéletesen bánt tud.”

Ennyi esztendő alatt több száz prominens vagy kevésbé prominens, akár teljesen ismeretlen szerző jutott szóhoz a Journalban; ez nem csak a riportokra, esszékre, kommentárookra és tudósításokra vonatkozik, de az irodalom széles spektrumára is. A Journal véleményalakító fáradozása

az irodalom dolgát illetően 1985 óta nem egyszerűen arra késztet bennünket, hogy hosszabb-rövidebb kritikákat közöljünk a lapban. Jörg Mauthe egy évvel a halála előtt még azzal az eszmével lepett meg bennünket, alakítsunk egy kis, szerény könyvkiadót, hogy regényeket, ver-

eskönyveket, elbeszéléseket, de szakkönyveket is olvasóink kezébe adhassunk — olyanokat, amelyek valami okból, igazságtalanul a szerző asztalfiókjában maradtak. Megalapítottuk, előbb a Herold Verlag együttműködésével, az Edition Atelier-t, amely 1987 óta már teljesen

önállóan tevékenykedik. Az Edition Atelier egyik első könyve Herbert Eisenreich *A levetett idő* című töredékben maradt regénye volt. Ez év őszén az Edition Atelier mindazonáltal ötvenedik könyvét jelenteti meg.

*Kalász Márton fordítása*

# WIENER JOURNAL

Nr. 116/Mai 1990

Gegründet von Jörg Mauthe

ös 40,-

• **GORBATSCHOW UND DIE FOLGEN**

Daß der Westen, geneigt, im »starken Mann« der Sowjetunion einen Retter der Welt zu sehen, über vieles Zweifelhafte hinwegsieht, das Gorbatschow auch bewirkt und fördert, legt Boris Falkow in einem grundsätzlichen Essay dar (S.14).

• **ALTRA EUROPA**

Andrei Gabriel Plesu, Kunsthistoriker und gegenwärtig rumänischer Kulturminister, entwirft ein hoffnungsvolles Zukunftsbild von einem »anderen«, größeren Europa, das von allen guten Geistern des Abendlandes inspiriert ist (S.11).

• **AUS TAUSENDUND-EINEM MUND**

Zeitzeugen sind eine Moderscheinung in den zeitgeschichtlichen Gebieten der Medienlandschaft; welchen Wert bzw. Unwert haben sie für die wissenschaftliche Erforschung der Zeitgeschichte? (S.24).

• **EXOTIK UND EROTIK**

Zwei Ausstellungen in Wien versuchen zur Zeit, Exotisches und Erotisches anschaulich zu machen (S. 31); der vor 150 Jahren geborene Maler Hans Makart verstand sich ebenfalls auf die Kunst, Exotisches und Erotisches zu produzieren, vor allem jedoch darauf, seine Kunstprodukte zu vermarkten (S. 33).

• **WARHOLIDAYS IN VENICE**

Einen bunten Bericht von der großen Andy Warhol-Ausstellung im Palazzo Grassi zu Venedig erstattet Josef Schweikhardt (S. 43).

• **OBJEKTIVE BLICKE**

Die Welt, selbst durch ein Objektiv betrachtet, ist immer ein subjektives Abbild der Wirklichkeit; dies wird am Beispiel der Photographien von Margarete Wenzel-Jelinek (S. 45) und Karl F. Panagl (S. 48) deutlich.



Gerhard Gepp

## Grund zum Optimismus?

Optimisten haben es gut. An die Kraft des positiven Denkens glaubend, deuten sie, was Pessimisten bloß für eine Verzögerung des Unheils halten, als einen Fortschritt zum Besseren, als ein Zeichen der Hoffnung.

Und haben die Optimisten gegenwärtig nicht Grund genug, es zu sein?

Die Welt, vorderhand jedenfalls der europäische Osten, ist im Aufbruch, die westliche Marktwirtschaft setzt ihren Siegeszug fort, aller- und jedenfalls mancherorten wächst das Umweltbewußtsein... Gewiß, noch gibt es vielerlei und zum Teil gewaltige Probleme, aber auch die sind lösbar, nur getrost, wir werden es schon schaffen, wie wir es bisher immer noch geschafft haben, wir bauen eine bessere Welt, der menschliche Geist und sein Überlebenswille werden – letz-

ten Endes – triumphieren. Werden sie wirklich?

»Seitdem sich die Menschheit einen Propeller verbindet, geht es zurück. Die Luftschraube bewirkt, daß es auch abwärts geht.« Dieser pessimistische Aphorismus stammt von Karl Kraus, der eine durchaus negative Meinung von der, wie man heute zu sagen pflegt, »Problemlösungskapazität« der Menschheit hatte. In ähnlichem Sinne äußerte sich – Jahre später – Arthur Koestler, der den Menschen für eine Fehlentwicklung der Schöpfung ansah und ihn als »Irrläufer der Evolution« bezeichnete.

Pessimisten haben es schlecht. Sie glauben nicht an Wunder, sondern an Fakten. Und tatsächlich ist es die dem menschlichen Geist entsprungene Technik, die bewirkt, daß es auch abwärts geht.

Die Technik beschert uns be-

scheidene Wohltaten und tödliche Übel; sie produziert munter drauf los, Feuerzeuge und Flammenwerfer, Füllfedern und Sturmgewehre, Glühbirnen und elektrische Stühle, Aspirin und Giftmüll, Kühlschränke und Gaskammern.

Es gab einen (im 6. Kapitel der Genesis überlieferten) Augenblick in der Geschichte der Menschheit, als Gott offenbar klar wurde, was er da angerichtet hatte. Er sah, daß der Menschen Bosheit groß war und all ihr Sinnen und Trachten böse war immerdar; da reute es Ihn, daß Er die Menschen gemacht hatte...

Und Er wollte sie vertilgen von der Erde – aber um Noahs willen, der ein guter und gerechter Mann war, verschonte er uns (von der Sintflut abgesehen). Sollte Gott ein Optimist sein? Wir wollen positiv denken und glauben, daß er's ist. D.A.

P.b.b. Verlagspostamt 1010 Wien Erscheinungsort Wien



A Sárospataki Református Kollégium alapításának 459. esztendejében tetszhalálából ismét megelevenedett. *Ismét*, mert az 1952-es államosítással a Református Kollégium lényegében megszűnt, és nem először. A hosszú „száműzetés” után a „honfoglalók” a könyvtár dísztermében ünnepelhették az iskola „visszatérését”.

A majd félezer éves iskola mindig osztozott a magyarság sorsában. A reformáció emelte magasba, 1671-ben pedig az ellenreformáció sodrában a jezsuiták nyomására az alig száznegyven éves református iskolát már be is kellett zárni. A tanárok a diákokkal együtt menekülni kényszerültek. Először Erdély adott nekik otthont, a gyulafehérvári elhagyott iskolaépületben folyt a tanítás, majd rövid visszatérés után Gönc és Kassa szabad királyi város nyújtott menedéket.

Az akkori megpróbáltatás harminchárom évig tartott — a mostani harmincnyolc évvel rabolta meg a kollégiumot, és ugyanannyit rabolt el az országtól is. Akkor a száműzött diákok és tanáraik egyik városból a másikba menekülve magukkal vitték a reményt —, ez alatt a harmincnyolc év alatt azonban csupán a falak maradtak meg, és azok is csak a remény emlékét őrizték.

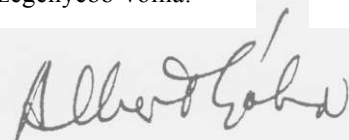
A Református Kollégium múzeumává vált, a kollégiumi könyvtár nagyszerűm idegenforgalmi nevezetességként mutogatták, mint a soha vissza nem térő múlt tisztos maradványát. Magam is többször jártam ott, egyedül is beléphettem a nyáron hűvös, télen dermesztő hideg terembe, megtapogathattam a hófehér oszlopokat, és még talán mosolyogni is lehetett volna azon, hogy a vájatos dór oszlopok fából vannak, és csak imitálják a nemesebb anyagot, hogy a mennyezet kupolája csak festett, és a csalás az első pillantásra lelepleződik. A terem tereosztása egyébként harmonikus és tiszteletet parancsoló, ugyanakkor a naiv mennyezetdíszítés tagadhatatlanul magán viseli a vidéki mester kezevonását. A falakon sorakozó könyvek garmadjában azonban már nincs semmi vidékieség, semmi provincializmus. Csak az igazi élet hiányzott ebből a teremből, a mögöttes éltető elem, maga az Iskola és a Kollégium.

Pusztá lélek, test nélküli szellem — ilyennek éreztem a halott könyvtárat. Pedig a folytonosságot mégiscsak ez a hideg könyvtár jelentette. Amit évszázadokon keresztül az Iskolától kapott, most busásan viszonzta. Eddig ugyanis az Iskola tartotta fenn a Könyvtárat, most fordult a kocka, a szellem teremtette újjá a testet, a műemlékké nemesedett Nagykönyvtár hódította vissza a református egyháznak a Kollégiumát. Ami Sárospatakon történt, az a szellem diadala: tanúságtétel a szellem megtartó ereje mellett.

De miért is kellett annak idején megszüntetni ezt az iskolát? Kioltnani azt a tüzet, amelyet évszázadokon át annyian tápláltak, és amely mellett annyian melegedtek? Kazinczy a „múzsák oskolájának” nevezte Patakot, Petőfi pedig azt írta róla, hogy itt tanyáztak a szabadság oroszánjai. A kollégium híressé vált diákjainak névsorába elég csak bepillantunk, s azonnal olyan nevek ütnek meg szemünket, akiknek valódi szellemét egyetlen diktatúra sem viseli el könnyen. Patak emlőin nevelkedett például az emlékiró Bethlen Miklós, Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Szemere Bertalan, Kossuth Lajos és sok-sok más mellett Móricz Zsigmond. Nevek, amelyeket a Hivatal bőségesen kizsákmányolt, de szemükkel „farkasszemet nézni” sohasem volt bátorsága.

A honfoglalás megtörtént, az iskola újra a Magyar Református Egyház kezelésébe került. Az aláírt egyezmény azonban csak a *testről* rendelkezhet, *lelket* lehelni abba az elkövetkező évek feladata lesz.

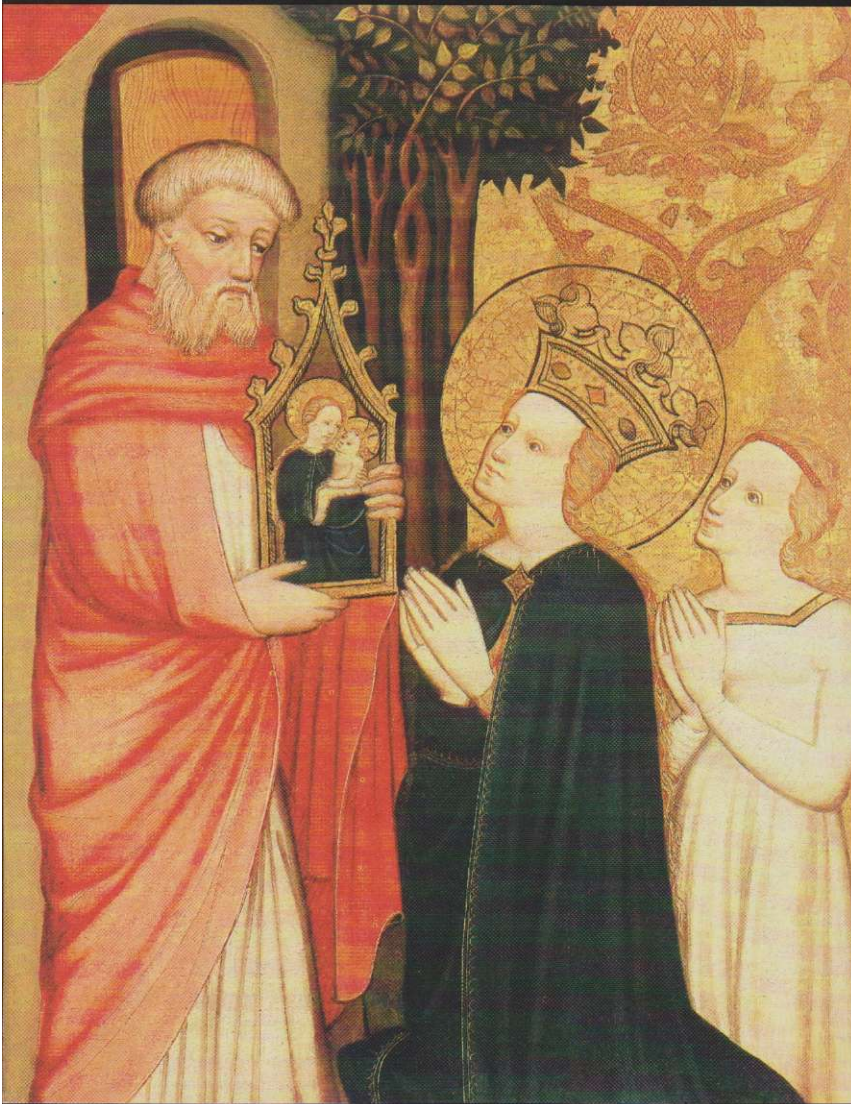
Ez a lélek szól hozzánk szinte a példázat erejével a nagy könyvtárteremben. Itt nincs semmi hivalkodás, a kupola is csak festett, és a galériákat sem márványból faragott oszlopok tartják, hanem fenyőfa köpenybe burkolt tölgyfadüccök. Vagy talán nem is azok, hanem a hűség és igazság makulátlan szelleme. Patakon ugyanis mindig tudták a legfontosabbakat: hogy a nemzeti érdek sosem lehet elmentés az egyetemessel, és ami talán még ennél is lényegesebb, hogy sosem szabad megfeledkezni arról — és a nyomorúság éveiben ez az önérzet tartotta bennük a lelket —, hogy Patak nélkül Európa is szegényebb volna.





Ugolino da Siena követője:  
Izaiás próféta





Báti mester: Jelenet Alexandriai Szent Katalin legendájából.  
A remete Madonna képet ad a megtérő Szent Katalinnak

Kotsis Krisztina

# AZ ESZTERGOMI KERESZTÉNY MÚZEUM 115 ÉVE

1875 januárjában fényképekkel illusztrált igényes kiadvány jelent meg Esztergomban Simor János érsek támogatásával. Ugyanebben az évben – október 12-én – a hercegprímás – ahogy a korabeli krónikás feljegyezte – a „...legnagyobb csöndben s minden ünnepélyesség nélkül...” megnyitotta kétszáz festményből álló magánképtára kapuit a nagyközönség előtt.

A fényes pályát befutott főpap a 70-es évek elejétől kezd jelentős gyűjtésbe. Vásárlásaikor Simor mindig szakértők véleményére támaszkodik. Legfőbb tanácsadója Lippert József építész (prímási palotájának építője), akivel együtt Rómába utazik, s onnan – naplója tanúsága szerint – kb. ötven műtárggyal tér haza. Az érseki könyvtár első emeletén kialakított tárlat létrehozásában kulcsszerepet játszik Maszlaghy Ferenc (író, kanonok), az érsek jobbkeze, aki a kiállítás megnyitása után több hosszú cikkben mutatja be a gyűjtemény anyagát.

Simor érsek elsősorban saját kora vallásos témákat feldolgozó mestereit kedvelte, ezek közül főleg a bécsi és düsseldorfi nazarénusoktól (pl. Ittenbach, Blaas, Overbeck) vásárol. Sok másolatot rendelt a nazarénusok által példaként tisztelt Raffaelo, valamint Perugino, Tiziano műveiből. A magyar festők közül id. Markó Károly, Ligeti Károly, Lotz Károly voltak a kedvencei.

Az érsek a képtár megnyitása után is gyarapította gyűjteményét. 1878-ban Rómában sikerül megszereznie egy kb. hatvan darabból álló gyűjteményt, Bertinello kanonok hagyatékát, amely XIV–XVI. századi itáliai mesterek képeit tartalmazta. A 80-as években a kölni Schnütgen-gyűjteményből vásárol elsősorban iparművészeti tárgyakat, s ekkor szerez több felvidéki magyar táblaképet is.

A rohamosan növekvő gyűjtemény számára új kiállítási termekről kell gondoskodni. 1882-ben az érseki palota második emeletén 3 nagy, 2 kis teremben és a hozzájuk tartozó folyosón kapott helyet a képtár, ahol ma is található.

A 80-as évek közepén Simor érsek szoros kapcsolatba került a szintén múzeumalapítást tervezgető Ipolyi püspökkel. Valószínűleg Ipolyi példája nyomán határozta el Simor, hogy képtárát keresztény mű-

zeummá fejleszt, ahol a festmények mellett más egyházművészeti műfajok is helyet kapnak. Kettejük együttműködését Ipolyi püspök 1885. szeptember 22-én kelt végrendelete bizonyítja, melyben gyűjteményéről a következőképpen rendelkezik: „Kivánnám, hogy ezen gyűjteményem főpapi székhelyemen (Nagyváradon) múzeumnak alapját képezze, és így az egyházi művészetnek és nemzeti kultúrának tényezőjévé váljék. Amennyiben azonban ezen óhajtasomat életemben állandóan nem valósíthatnám meg és halálom után annak valószínűsége nem mutatkoznék lehetségesnek, akként rendelkezem, hogy gyűjteményem az Esztergomban vagy Budapesten külön örrel megalapítandó Keresztény Múzeum alkatrészét képezze...”

Ipolyi szakavatott, a nemzeti múlt emlékeit tudatosan gyűjtő főpap. A „Museum Christianum” gondolata lebegett a szeme előtt, mely szerint minden fontos egyházművészeti műfajnak szerepelnie kell gyűjteményében. Mindig személyesen vásárol, állandóan figyelemmel kíséri a külföldi műkereskedelmi életet. Vásárlásai közül jelentősek az 1865-ben megvásárolt bécsi Böhm-gyűjteményből, 1867-ben a kölni Ramboux-árverésről származó tárgyak, valamint a bécsi Hotel—Lehman kollektióból vásárolt darabok. Elsősorban a középkori művészet érdekli, gyűjteményében nagy mennyiséget tesz ki a XIV—XVI. századi itáliai anyag, de tudatosan vásárolt korai német és osztrák műveket is.

Ipolyi 1886. december 2-án váratlanul meghalt, anélkül, hogy élete nagy tervét, a nagyváradit Keresztény Múzeumot megvalósíthatta volna. Az őt követő nagyváradit püspököt csöppet sem érdekelte a múzeum gondolata. Őt évvel Ipolyi halála után elhunyt Esztergomban Simor érsek is, s az ő utódát sem érdekelte a gyűjtemény ügye.

1913-ban került ismét műpártoló érsek Esztergomba Csernoch János személyében. Jól ismerhette a múzeum ügyeit, hiszen 1880-tól Simor titkára és bizalmasa volt. 1916-ban meghívta Gerevich Tibor művészettörténészt a múzeum anyagának átrendezésére, s 1917 novemberében a múzeum igazgatójának nevezte ki. Gerevich javaslatára Csernoch érsek megszerzi a kultuszminisztéri-

umtól az engedélyt az Ipolyi-gyűjtemény Esztergomba szállítására. 1918 decemberében Gerevich Nagyváradra utazik, hogy a gyűjteményt összecsomagolja. A több mint egy vagon terjedelmű szállítást nem merik egyenesen Esztergomba szállítani, rövid időre Budapesten, a Nemzeti Múzeum pincéjében raktározzák el. Majdnem két évig marad itt a gyűjtemény, s csak 1920 szeptemberében kerül végre Esztergomba. Az ügy azonban ezzel még nem zárul le: egy Köszegehy nevű nagyváradit lakos azzal a javaslatot áll elő, hogy a román állam követezze vissza diplomáciai úton az Ipolyi-gyűjteményt, más, Erdélyből származó javakkal egyetemben. A románok a párizsi Jótételei Bizottsághoz fordultak, bízva abban, hogy nekik ítélék a műtárgyakat. A hat év át folyó pereskedésben elsősorban az olaszok és francia képviselők támogatták a magyar érdekeket és hosszú huzavona után végül is 1926. március 26-án megszületett a döntés, mely az Ipolyi-hagyatékot a Keresztény Múzeumnak ítélte.

A múzeum harmadik nagy gyűjteménye a San Marco család kerámia-, porcelán- és szelencegyűjteménye. A magyar származású San Marco hercegné halála után, 1926-ban értékes iparművészeti anyaggal gazdagodott így a múzeum.

A két világháború között Leopold Antal, a múzeum öre, elsősorban középkori magyar táblaképekkel és szobrokkal bővíti a gyűjteményt. A második világháborúban sértetlenül maradt gyűjtemény 1954-ben hivatalosan is múzeummá alakul. Állandó restaurátort, hivatásos művészettörténészt kap ekkor a gyűjtemény, s megindul az anyag újrakezelése. Ugyanakkor a gyűjtés az anyagi keretek szűkössége vagy éppen hiánya miatt erősen visszaszorul.

1955-től rendeznek a múzeumban időszakos kiállításokat, részben a gyűjtemény — állandó kiállításon nem szereplő — darabjaiból, részben máshonnan származó anyagból. Így például 1964-ben Kondor Béla- és Maulbertsch-kiállítás volt, 1966-ban, 1973-ban és 1986-ban pedig Ipolyi Arnold-émlékiállításra került sor.

A múzeum anyagának első teljes, tudományos ismertetője 1948-ban jelent meg a Magyarország Műemléki Topográfiaja első köteteként,

Genthon István tollából. A képtár XIV—XVIII. századi műveinek katalógusát Boskovits Miklós, Mojzer Miklós és Mucsi András készítették el.

\*

A Keresztény Múzeum állandó kiállításának anyagát magyar középkori táblaképek és szobrok, ausztriai és német emlékek, valamint olasz XIII—XVIII. századi festmények alkotják. Mojzer Miklós vélekedése szerint az itáliai, német és ausztriai anyag a gyűjtemény alapításának megkétszerezése miatt nem tartalmaz igazán „nagy neveket”. Európában ugyanis már korábban lezajlott a nagy főpapi vagy arisztokrata gyűjtemények alapítása, melyeket a XIX. század második felétől szakemberek által irányított tudatos gyűjtéssel bővítettek. A magyarországi emlékek között viszont a középkori magyar művészettörténet fontos mesterműveit találjuk: Kolozsvári Tamás Kálvária-oltárát, a garamszentbenedeki úrkoporsót, Jánosréti mester tábláit, valamint MS mester hatalmas oltárának négy képét.

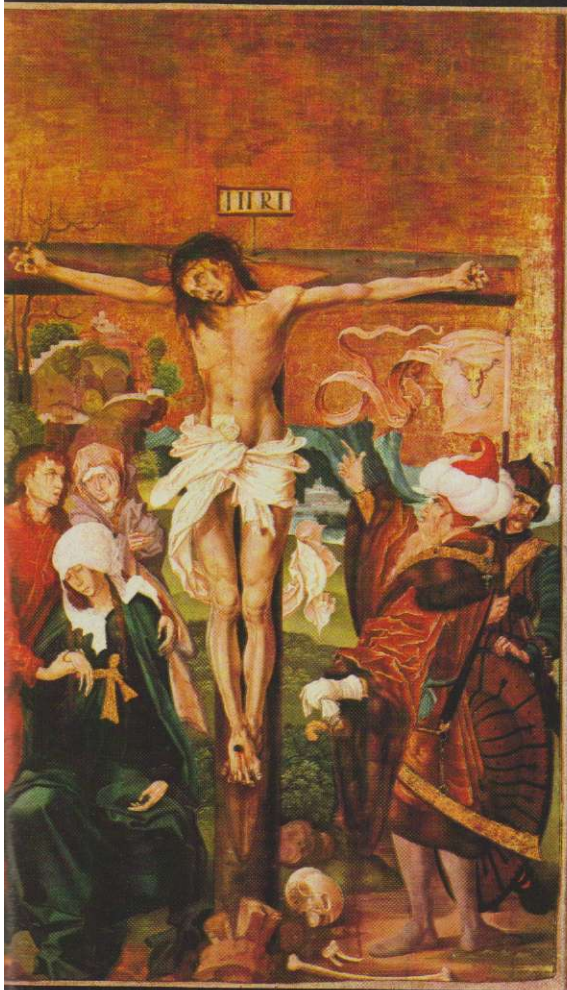
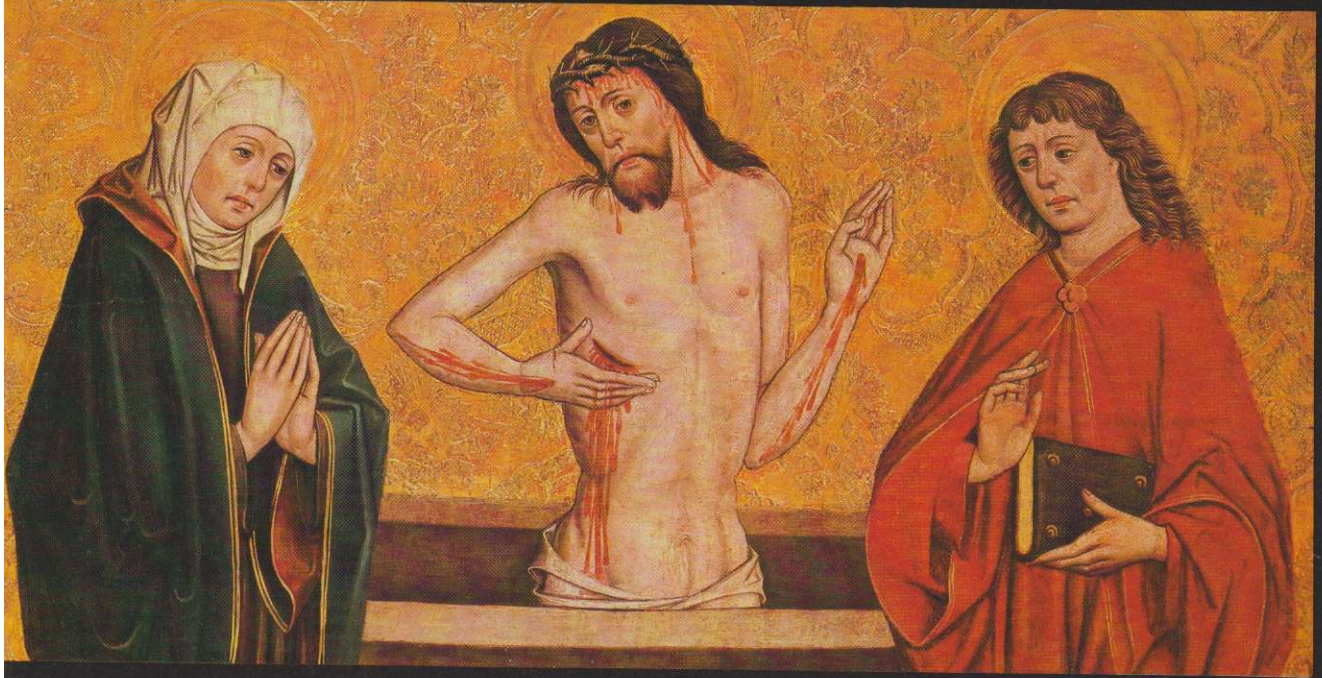
A fenti emlékek kiemelését nemcsak minőségük és művészettörténet-írásunkban elfoglalt helyük indokolja, hanem az a tény is, hogy az esztergomi Keresztény Múzeum magyar táblaképgyűjteményét tekinthetjük „a régi magyar festészet első nemzeti galériájának”. (Mucsi, 1973.)

Simor érsek figyelt fel a garamszentbenedeki emlékcsoportra, melynek legkorábbi darabja Kolozsvári Tamás oltára. A garamszentbenedeki apátság számára készült Kálvária-oltár a predella latin nyelvű felirata szerint 1427-ben készült Miklós győri kanonok megbízásából. Mestere Kolozsvári Tamás (Thomas de Coloswar), az első név szerint ismert középkori magyar festő, akinek személyéhez fennmaradt művet is köthetünk.

Az oltár középképe Krisztus keresztire feszítését ábrázolja, a belső szárnyakon a passió négy epizódja, a külső szárnyakon pedig szentek életéből vett jelenetek láthatók. (Utóbbiak közül az egyik tábla sajnos elveszett.)

A sokalakos *Keresztrefeszítés bal* sarkában hermelinpalástba öltözött, térdepelve imádkozó főpapot látunk: Petüsfia Miklóst, az oltár do-

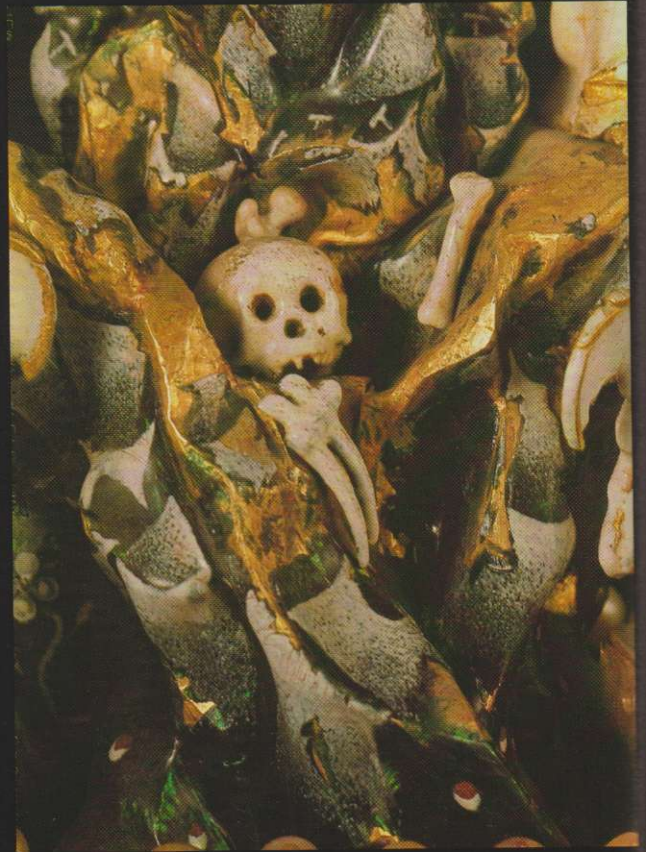
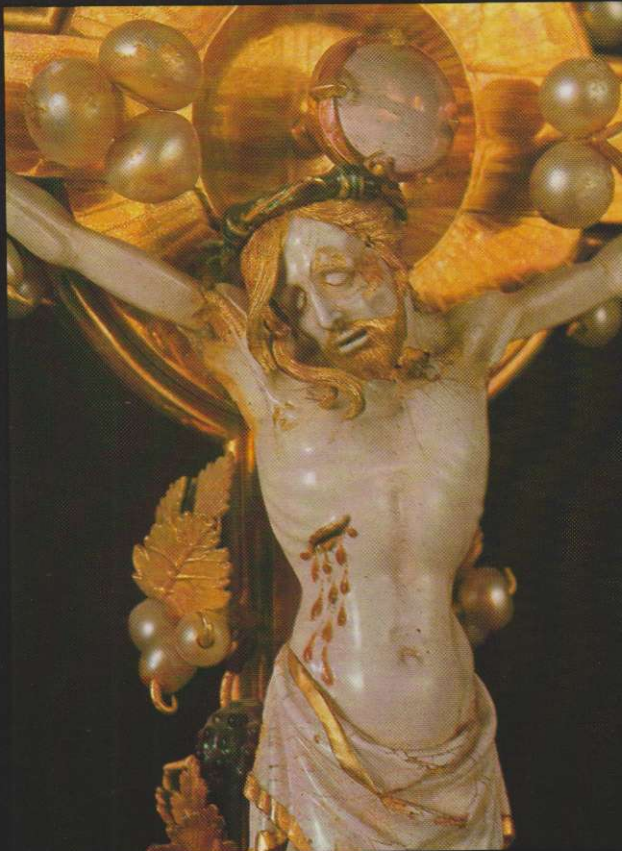
Jánosréti mester:  
Vir dolorum - predallakép



M. S. mester:  
Kálvária



A Mátyás kálvária  
előoldala



MÁGYAR  
KÉPEK

A Mátyás kálvária részletei

nátorát. Az Árpád-kor óta szokásos a magyar művészetben a donátor ábrázolása — általában mellékalak-ként. Az alapító arcának portrészzerű megformálása azonban már Kolozsvári Tamás érdeme. A szakirodalom szerint egy másik portrét is találhatunk a képen: Krisztus balján azt a római századost látjuk, aki a Megváltó halálát követő csodálatos események hatására megtért. Mondatszagalán az úr mellett hitet tevő valomása: „Ez valóban isten fia volt.” A megtérő római százados arcvonásai nagyon hasonlók Luxemburgi Zsigmond császár portréihoz. Talán itt is egy rejtett császárportréval számolhatunk.

Kolozsvári Tamás aprólékos részletezéssel mutatja be az eseményeket: Evangélista János szeretettel támogatja a fia megpróbáltatásaival együtt szenvedő (ún. compassio) istenanyát; őket a három másik Mária követi; Stephaton ecetes zivacsot nyújt Krisztus ajkához; a vak Longinus a halott oldalába döfi lándzsáját, melyből vér és víz fröccsen szét, meggyógyítva beteg szemét; a megmozduló föld alól pedig előbukkan Ádám koponyája. Az ősapa földi maradványainak Krisztus keresztje tövében való megjelenése a középkori tipologikus gondolkodás jellemző példája. A középkori ember az őstementumi eseményeket és szereplőket az újtestamentumi történések és alakok előképeinek, antetipusának tekinti. Így hozza kapcsolatba a bűnbe eső Ádámot a megváltás művét beteljesítő Krisztussal: „Amint ugyanis Ádámban mindenki meghal, úgy Krisztusban mindenki életre is kel.” (1Kor 15, 22.)

Az oltár külső képei és a Kálvária-ábrázolás között szoros tartalmi összefüggéseket, párhuzamokat találunk, melyek a keresztáldozatra és az eucharisztia szentségére vonatkoznak.

A többi garamszentbenedeki emlék a XV. század végi passiókultusz népszerűsödésével, a passiójáték terjedésével, s a garamszentbenedeki templomnak az 1480-as években ajándékozott Szent vér ereklye tisztelével hozható kapcsolatba. A legenda szerint Mátyás király adományozott egy darabot Veronika kendőjéből, abból a kendőből, melylyel Krisztus a keresztúton vérző és izzadó arcát megtörölte.

Egyedülálló magyarországi emlék a húsvéti szertartásban központi helyet betöltő faragott úrkoporsó,

melynek alsó része domborművekkel díszített, kerekeken guruló sírláda, felső része pedig késő gótikus kápolna-architektúrát imitál, körben az apostolok szobraival. Húsvét előtt három napon át a főoltár elé állított szerkezet belsejében helyezték el a templom keresztjéről leemelt mozgatható kezű corpust, hogy azután a feltámadás napján ünnepélyesen kiemeljék azt.

Ugyancsak a passiókultusszal függhet össze Jánosréti mester Kálvária-oltára, melynek középképe a megfeszített Megváltót mutatja Máriával és Evangélista Jánossal a kereszt tövében. Ikonográfiai párhuzamként a gyűjtemény egyik legrégebbi darabját, az Ipolyi-hagyatékból származó Magdolna-oltár mestere duecento (XIII. századi) Kálváriáját említhetjük. A megfeszített halott Krisztus testéből sugárzó vért angyalok fogják fel aranykelyhekben, két angyal pedig a keresztfa fölött siratja a Megváltó szenvedését. A mellékalakok, Mária és János gesztusai sokkal visszafogottabbak, mint a sirató angyaloké, csendes fájdalomról elsősorban arc kifejezésük tanúskodik. Az arany háttér előtt megjelenített ábrázolás az egyik legkorábbi ismert toszkán festőműhely alkotása.

A Keresztény Múzeum birtokában van egy 1510-ben keletkezett garamszentbenedeki táblakép, mely a vérző Krisztust mutatja egy donátorral. Az ábrázolás érdekessége, hogy az ereklyetartó, melyet a donátor a kezében tart, hiteles ábrázolása a garamszentbenedeki Szent vér ereklye tartójának.

1878 és 1891 között került Simor érsek birtokába az a négy képből álló passiósorozat, melynek egyik darabján a mester szignója és a festmény készítésének dátuma is fennmaradt: MS 1506. A valószínűleg a Selmezbányai Mária-templomból származó táblaképek egy hatalmas oltár külső szárnyainak festett táblái lehettek. Az oltár festett díszje feltehetőleg Mária életének négy örvendetes eseményét állított párhuzamba Krisztus passiójának négy jelenetével.

Az esztergomi táblák közül a XV. századi Kálváriákat követő Keresztre feszítés ábrázolása a legmonumentálisabb. A megfeszített, görcsbe merevedett kezű, halott Krisztus jobbán rokonai: Mária, János és egy szent nő; balján ellenségei: a római százados és a meg nem térő zsidó katona láthatók. Az istenanya itt egyben az egyház, Ecclesia

szimbóluma is, míg az elforduló katonára, kezében a koszejes, félholdas zászlóval a Krisztust megfeszítő zsidóság, Synagoga képviselője. MS mester Krisztus ágyékkötő leplét a zsidó lobogó formai ellenpárjaként jeleníti meg.

A Krisztusra mutató turbános százados nyitott szája itt a Kolozsvári Tamásnál használt mondatszalogot helyettesíti; a hit megvallására utal. A kereszt tövében látható Ádám koponyája itt is megváltásra utal. A természeti háttér mögött az ég kék horizontját a régies megoldásnak számító arany háttér helyettesíti.

Mojzer Miklós meggyőző formai párhuzamokkal mutatja ki, hogy MS mester sem a természet közvetlen megfigyelése alapján alkotott, ahogyan Kolozsvári Tamás sem. Mindketten a középkori festői műhelygyakorlatnak megfelelően mintalapot, metszetek alapján dolgoztak. Kolozsvári Tamás elsősorban az internacionális gótika mestereit követte kompozícióiban, míg MS mester az itáliai és német reneszánsz híres mestereit: Mantegnát, Pollaiuolót, Dürert, Schongauert.

Simor érsek és Ipolyi püspök évtizedes gyűjtőmunkája a magyar vidéki múzeumok között egyedülálló, európai rangú intézmény eredményezett. Azért is különösen jelentős és egyedi gyűjtemény ez, mert itt együtt szemlélhetjük a magyar középkor legfontosabb alkotásait a korabeli Európa művészeti emlékeivel.

#### Irodalom

*Az esztergomi Keresztény Múzeum képtára.* Összeállították: Boskovits Miklós, Mojzer Miklós, Mucsi András; bevezette Mojzer Miklós, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.

Mucsi András: *Gótikus és reneszánsz táblaképek az esztergomi Keresztény Múzeumban* (XIII—XVI. század). Esztergom, 1973.

Prokoppné Stengl Marianna: *Az esztergomi Keresztény Múzeum története.* Esztergom, 1977.

Mucsi András: *Kolozsvári Tamás.* A Művészet Kiskönyvtára, 39. k., Budapest, 1969.

Mojzer Miklós: *M. S. mester passióképei.* Budapest, 1976.

Prokopp Mária: *A garamszentbenedeki úrkoporsó az esztergomi Keresztény Múzeumban.* Budapest, 1982.

Tüskés Gábor—Knapp Éva: „A Szent vér tisztelete Magyarországon.” In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* 76—116. o. Budapest, 1986.

Marosi Ernő (szerk.): *Magyarországi művészet 1300-1470.* Budapest, 1987.

*Ipolyi Arnold Emlékkönyv* (Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban rendezett emlékülés anyaga). Budapest, 1989.

# EUROPÁI UTAS - EUROPEAN TRAVELLER 1990 FALL SUMMARY

When the idea of a magazine supporting European co-operation in Hungary was born at the beginning of this year, the Hungarian writer and translator of English novels Árpád Göncz (then president of The Hungarian Writers' Association) became member of the editorial board still under organization. Changes getting faster in Central Europe, Árpád Göncz, once partaker of the 1956 revolution and prisoner at the time of repressions then participant for decades of the Democratic Opposition, now as President of the Hungarian Republic launches this new magazine in his introductory lines.

Our first issue now in the Fall of 1990 is devoted to the October 34 years ago. A commentary on photos of the 1956 uprising in Budapest is given by the writer Tibor Cseres. Once accused at the Imre Nagy trial, Miklós Vásárhelyi now recalls the ceremony of last year when Imre Nagy and his fellow martyrs were laid in state. The executed had been dragged unmarked into a distant corner of a Budapest cemetery, now known as Lot 301 (cover photo). György Jovánovics's monument to the martyrs of 1956 is to be placed here – as shown in a serial of pictures.

Two representative figures of the new Central Europe are both writers and Presidents. Here we publish Václav Havel's opening speech given at the Salzburg Festival, and Árpád Göncz's speech about social solidarity, given at the statue of King St Stephen, founder of the Hungarian State.

The writer and chief editor of European Traveller Péter Módos gives an account of the birth, aims and international possibilities of this journal. The historian Péter Hanák summarizes the recent history of the idea of Central Europe, estimating the chances of this idea in the new era in Europe. Erhard Busek, the Austrian Minister of Sciences and Research and an old supporter of a Central European Project, analyses this

problem from the aspect of cultural relations. However, in his writing Hungary's Minister of Foreign Affairs Géza Jeszenszky hopes that following the thousand years of division of our continent, Hungary could reintegrate into the unified Europe.

The problems of ethnic minorities are dealt with in the following branch of articles. In his Copenhagen speech in June 1990 Italy's Minister of Foreign Affairs Gianni De Michelis takes a stand for that there should be obtained a Charter of Minority Rights within the framework of the Helsinki Initiative. The well-known theoretician of the German Social Democratic Party Peter Glotz rejects the idea of nation-state and considers it out of date. Béla Pomogáts, a literary historian offers a solution to the conflict between nation-states and ethnic minorities by separating political nation from cultural nation. Outlining the historical past, Béla Borsi-Kálmán shows the background of ethnic tensions between Hungarians and Rumanians in his homeland In Transylvania. Writing about the Hungarians outside the frontiers, Zsolt Németh and Csaba Lőrincz also give a passage of The Alliance of Free Democrats' (FIDESZ) foreign policy programme.

The Venice summit of Premiers in August this year pointed out the importance of co-operation between the five Central European countries – Austria, Czechoslovakia, Hungary, Italy, Yugoslavia – forming a special unity called Pentagonal Initiative, whose aims are strongly supported by our magazine. To document this, here are printed the Plan of Work for 1990-1992, officially accepted in Venice, and two lectures at the conference of intellectuals after the political talks, given by Professors Vittorio Strada and István Nemeskürty. – The prospects of Italian-Hungarian economic relations are analysed both in an article by state secretary of foreign trades Alberto Rossi and in a writing about IRI, the big Italian enterprise. And to complete all this, we also

publish here some opinions from the Western European press raising objections to Pentagonal Initiative.

Two of Hungary's newly appointed ambassadors are János Szávai, a literary historian, who has just started his job as representative of Hungary in Paris, telling here about the French concept of Europe, and Ákos Engelmayer, the ambassador to Warsaw, who used to be involved in Solidarność in the 80s; his portrait is drawn in an article by István Boros.

Writers' lots in Central Europe: this could be the title of the following four writings: Jan Čulík interviews the prominent Czech writer Bohumil Hrabal in Glasgow. The Hungarian novelist György Konrád, an old protagonist of the Central European idea, now publishes a part of his diary. Márton Kalász recalls the memory of György Sebestyén, an Austro-Hungarian writer and editor of the magazine called Pannonia. Gábor Görgey draws the father figure of the 80-year-old István Vas, the great Hungarian poet. And those above are accompanied by the description of a painter's lot: born a hundred years ago, brought up in Pécs, worked in Zagreb and Venice, the Serbian painter Petar Dobrovićs life story is told by Sztoján Vujicsics.

Thomas Medicus, a German publicist introduces a peculiar place of our area, Italo Stevo's town Trieste. György Szabó interviews Cesare Tomasetig, the editor in chief of the Venice-published magazine *Mittel-europa*. And the ten-year-old *Wiener Journal* is introduced here by its editor Peter Bochskañl. Finally, century-old educational centers of the main Hungarian churches are shown in Károly Szelényi's photos of the Calvinist College at Sárospatak, and Gábor Albert writes an appreciation of this ancient institution's rebirth. Krisztina Kotsis writes about the past of the Christian Museum at Esztergom, and its treasures are shown in fine pictures.

The next issue of our quarterly is to be published in February 1991.

*Külképviseltek, vegyesvállalatok figyelem!*

# E L A D Ó

---

**Siófokon, vízparton fekvő,  
110 személy elhelyezésére alkalmas  
üdülő!**

A 4416 nm-es telken 23 szobás,  
kétszintes téglalapépület (társalgó +  
étterem + tálaló + büfé +  
mellékhelyiségek) és 7 db önálló,  
egyszobás faház áll.

Érdeklődni munkaidőben:  
a **1665-534**-es telefonszámon lehet.

# Helia-D



Valamennyi készítmény minden szintetikus alkotóelemtől mentes, biológiailag teljesen tiszta, természetes hatóanyagokat tartalmaz, melyek

vitaminokban, aminosavakban, fehérjékben és szénhidrátokban gazdagok és jótékony hatást fejtenek ki a bőr fiziológiás folyamataira.

A BŐR TERMÉSZETES IGÉNYE SZERINT



# bütörker

Különleges osztrák konyhabütörök egyedi igények alapján megrendelhetők:



**Konyhabütör Bolt**  
Bp. VIII., Baross u. 21.

**Royal Átrium Áruház**  
Bp. VIII., Rákóczi u. 63.





# Grabetta Luxor

*embossed wallpaper*

Maker:

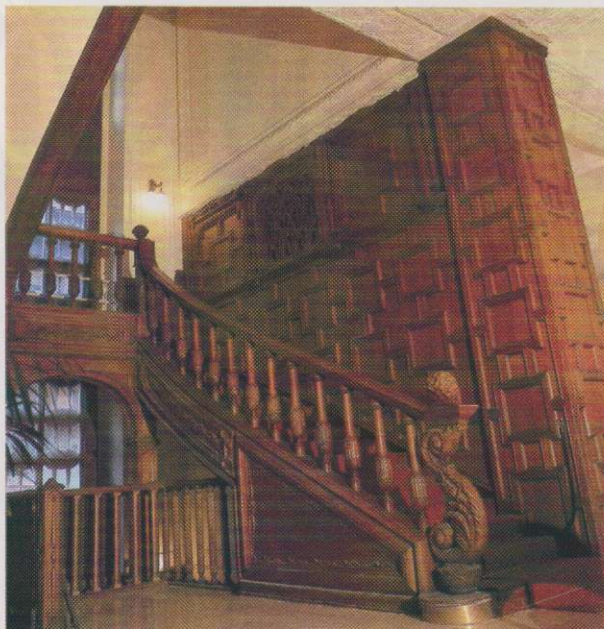
**Graboplast Rt**

9023 Győr, Fehérvári út 16. Telefon:  
96-14-155 Telex: 24-276 Fax: 18-306





ORSZÁGOS TAKARÉKPÉNZTÁR  
lakossági és kereskedelmi bank



## AZ ÖN BANKJA AZ ÖN BARÁTJA

Banki műveletei során foglalkozik többek között:

- valuták vételével és eladásával,
- külföldi és magyar természetes és jogi személyek devizabevételeinek kezelésével, számlavezetéssel,
- IKKA magánexporttal,
- általános forgalmi adó visszafizetésével, külföldiek részére.

**Valutavétel** az ország egész területén több mint 250 OTP-fiók foglalkozik.

**Devizaszámlát** - külföldiek részére - Budapesten a Központi Deviza Fiók, vidéken 10 felhatalmazott Megyei Igazgatóság vezet. A devizaszámlák titkosak és adómentesek. Kamatozásuk hasonló a nemzetközi pénzpiac kamataihoz. Részletes felvilágosítással szolgál a Nemzetközi Igazgatóság (Budapest V., Nádor u. 6., tel.: 36-1-172-083, telex: 22-7540, telefax: 36-1-172-095).

Az **IKKA** külföldi személyek megbízása alapján folytatott *exporttevékenysége* a következőre terjed ki:

- személyes emlék jellegű,
- magánszemélyek által értékesített tárgyak,
- bármilyen egyéb, nem kereskedelmi mennyiségű árucikk beszerzése és külföldre történő küldése.

A külföldi vásárló az IKKA pénztáránál (Budapest IX., Csarnok tér 3-4., tel: 36-1-185-344, 36-1-188-544, telex: 22-4280, telefax: 36-1-184-188) személyesen is befizetheti az exportálandó cikk árát és az IKKA jutalékot. A deviza átvételekor az IKKA kiadja a kiviteli engedélyt.

A külföldi utas a Magyarországon vásárolt és külföldre vitt áru után visszaigényelheti az *általános forgalmi adót*. Visszatérítés csak az adóval együtt a 25 000,- Ft-ot meghaladó egyedi értékű termékekre kérhető, amelyet a külföldi személy a vásárlástól számított 3 hónapon belül a kiviteli engedéllyel kivisz Magyarországról és a kivitelt a vámhatóság igazolja.

Adóvisszatérítés műalkotás, gyűjtemény és régiség kivételével minden termékre kérhető.

# SOPRONI SZŐNYEGEK

*A soproni szőnyeg – megbízható jóbarát!*



Alapítási év: 1909

Hagyomány és fejlődés - választékunk széles ívének tartópillérei!  
Három emberöltő továbbadott tapasztalatai a minőség megbízhatóságát, az esztétikai színvonalat biztosítják. A legkorszerűbb technika az igényekhez való gyors alkalmazkodást és a korszerű kezelhetőséget testesítik meg.

Sopron, Baross u. 24. • Telex: 249-178 • Telefon: 06-99-13-000 • Telefax: 36/99/12-151



# A partner bankház

**MAB** MAGYAR  
HITEL  
BANK RT

1054 Budapest, Szabadság tér 5-6. • Telefon:  
1532-600 • Telex: 22-3202 • Telefax: 131-5981

MEETING POINT

HUNGARY



# S Modell

Hangulat...

Harmónia...

Elegancia!

Szaküzleteink Budapesten:

- |   |   |
|---|---|
| V. József Attila u. 12.<br>(férfiruha szaküzlet) tel.: 1177-288 | Tanács körút 28. tel.: 1176-407                           |
| Váci utca 4. tel.: 1185-952                                     | VI. Lenin körút 85. tel.: 1318-897                        |
| Váci utca 9.<br>(valutáért árusító<br>üzlet) tel.: 1185-482     | Népköztársaság útja<br>15. tel.: 1426-737                 |
| Szent István krt. 25. tel.: 1127-431                            | VIII. József körút 14. tel.: 1338-769                     |
| Váci u. 10. tel.: 1184-592                                      | Rákóczi út 63. tel.: 1334-996                             |
| Galamb u. 9.<br>(gyermekruha) tel.: 1185-034                    | IX. Tolbuhin körút 13.<br>(cipő szaküzlet) tel.: 1178-977 |
|   | XI. Bartók Béla út 21. tel.: 1821-708                     |
|   | XIII. Hegedűs Gyula u. 1. tel.: 1124-412                  |



## E számunk szerzői:

*Alber Gábor* (1929—) író

*Bochskanl, Peter* (1940—) újságíró, a Wiener Journal főszerkesztője.

*Boros István* (1952—) újságíró, a Magyar Nemzet munkatársa

*Borsi-Kálmán Béla* (1948—) történész, egyetemi adjunktus, 1990-től a bukaresti magyar követség kulturális tanácsosa

*Busek, Erhard* (1941—) osztrák politikus, a tudományok és kutatási ügyek minisztere, a Néppárt alelnöke

*Cseres Tibor* (1915—) író, 1986-tól 1990-ig a Magyar Írószövetség elnöke

*De Michelis, Gianni* (1940—) olasz szocialista politikus, 1989 óta Olaszország külügyminisztere

*Glötz, Peter* (1936—) német szociáldemokrata politikus, a Frankfurter Hefte/Neue Gesellschaft főszerkesztője

*Göncz Árpád* (1922—) író, műfordító a Magyar Köztársaság elnöke

*Görgey Gábor* (1929—) író, költő, drámaíró

*Gyapay Dénes* (1928—) újságíró, a Magyar Hírlap főmunkatársa

*Hanák Péter* (1921—) történész, egyetemi tanár

*Havel, Václav* (1936—) drámaíró, a Cseh és Szlovák Köztársaság elnöke

*Hrabal, Bohumil* (1914—) cseh regényíró, novellista

*Jeszenszky Géza* (1941—) történész, a Magyar Köztársaság külügyminisztere

*Kalász Márton* (1934—) költő, szerkesztő

*Kotsis Krisztina* (1966—) művészettörténész

*Konrád György* (1933—) író, a Nemzetközi PEN elnöke

*Lőrincz Csaba* (1959—) a Fidesz kisebbségi csoporttagja, a Miniszterelnöki Hivatal külföldi magyarok titkárságának munkatársa

*Medicus, Thomas* (1953—) német író, irodalomtörténész

*Módos Péter* (1943—) író, az Európai Utas főszerkesztője

*Mudrák Attila* (1958—) fotóművész, az esztergomi Keresztény Múzeum munkatársa

*Nemeskürty István* (1925—) író, irodalomtörténész

*Németh Zsolt* (1963—) közgazdász, a Fidesz országgyűlési képviselője

*Pomogáts Béla* (1934—) irodalomtörténész

*Rossi, Alberto* (1943—) kereszténydemokrata politikus, az olasz Külkereskedelmi Minisztérium államtitkára

*Strada, Vittorio* (1929—) író, esszéista, a velencei egyetem orosz nyelv- és irodalom professzora

*Szabó György* (1932—) író, újságíró, a Magyar Nemzet rovatvezetője

*Szávai János* (1940—) irodalomtörténész, egyetemi tanár, a Magyar Köztársaság párizsi nagykövete

*Szelényi Károly* (1943—) fotóművész, könyvillusztrátor

*Vásárhelyi Miklós* (1917—) újságíró, történész, országgyűlési képviselő

*Vujicsics Sztoján* (1933—) író, művelődéstörténész

---

Címképünk: A 301 -es parcella  
Szelényi Károly felvétele

A borítót tervezte: Jovánovics György

A hátlapon: A Magdolna-oltár mesterének műhelye: Krisztus a kereszten, Máriával, szent János evangelistával és a levegőben szálló öt angyallal

Fotók: Magyar Képek, MTI, Krista Gábor, Mudrák Attila, Szelényi Károly

E számunk szerkesztésében részt vett;

Juhász István munkatárs

Újvári Imréné tervezőszerkesztő

Farkas János László olvasószerkesztő

Szelényi Károly fotó

Kalász Márton főmunkatárs

Jovánovics György művészeti vezető

Módos Péter főszerkesztő



*Enrópai utas*

Ára: 149 Ft